

LUSTGÅRDEN 1979
1980

LUSTGÅRDEN

Årsskrift 1979/1980

ÅRGÅNG 60/61

FÖRENINGEN FÖR
DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

*Detta nummer av Lustgården tillägnas
minnet av Henning och Johan Throne-
Holst för deras förtjänster om skapan-
det av vackra park- och trädgårdsmiljöer*

Innehåll/Contents

Upprop om parkinventering	6
TRÄDGÅRDSHISTORIA	
MATTS JUNGSTEDT (text och bild)	
Il Sacro Bosco, Bomarzo, English translation	8
EBBE GYLLENSTIERNA	
Kungliga Patriotiska Sällskapet och intresset för trädplantering och tillagning av nödbröd under 1700- och 1800-talen	19
TORBJÖRN OLSSON	
Koppartälten och Hagaparken, English legends	27
WALTER BAUER	
Marabou En industripark i Upplands Väsby	41
DENDROLOGI	
KLAUS STRITZKE	
Beskärning av parkträd	54
Värdering av träd	61
BJÖRN VON ROSEN	
Ursprunglighet och mångfald. En fundering över granens reparationsförmåga efter toppförlust	68
<i>Reflections on the reparative power in the spruce (Picea abies.) English Summary</i>	
Trädbeskningsredskap, text och bild hämtade ur tysk trädgårdsbok från 1700-talet	73
C. G. THÖGERSEN	
Arboretum Norr i stöpsleven	74
LARS FAXÉN	
Hallsta — ett sydsvenskt änge. Postscriptum om lindar — red	82
LARS KARDELL	
Sugi (<i>Cryptomeria japonica</i> D. Don) — Ett japanskt träd med rötter i religionen och förgreningar i hela kulturen	86
RESOR	
HANS HEDLUND	
Ett exempel på god naturvård i skogen	98
INGRID LUNDHOLM	
Resa i Östergötland 12—13 maj 1979	100
GÖSTA ADELSWÄRD	
Exkursion till Grönsöö och Sjöö, 19 maj 1979	102
ÖRJAN NILSSON, ARNO KASVI, SUSANNE HEDLUND	
Londons parker — berättelse från en dendrologisk studieresa 1979	106
WALTER BAUER	
Resor i Saudi-Arabien	117
IN MEMORIAM	
Carl Syrach-Larsen 6/7 1898—20/1 1979 (Carl Ludvig Kiellander)	126
Göran Greyer Larsson 20/1 1908—24/2 1980 (Gösta Adelswärd)	128
SOLDANELLA OYLER	
Pyrola-arter från Bergslagen. Teckning	129

SMÄRRE MEDDELANDEN OCH NOTISER

<i>Magnus Fries</i> : Gran med krokfjällskottar	130
<i>Walter Bauer</i> : Piper och den romantiska parken	131
Hästkastanjer vid Kina slott, Drottningholm	132
<i>Red</i> : Park- och trädgårdsinventering i England	132
Upprop. Bistä Norrviken!	132
En idé för vår förening?	133
<i>Gösta Adelswärd</i> : En nyanlagd labyrint	134
<i>Carl-Rylander-Ryl</i> : Stor Sandlilja vid Sommens strand	135

RECENSIONER

<i>Christian Elling</i> : Den romantiske Have (Walter Bauer)	136
<i>Gunnebo</i> — <i>En patriciers paradis</i>	136
<i>Arvid Bäckström</i> : Gunnebo (Gösta Adelswärd)	136
<i>Lars-Erik Landell</i> : Den gröna staden (Gösta Adelswärd)	138
<i>Trädgård för alla</i>	
<i>Irja och Håge Persson</i> : Trädgård för alla (Gösta Adelswärd)	139
<i>Nöjet av lusthus</i>	
<i>Anna-Lisa Nyneröd</i> : Lusthus till bruks och till syns (Gösta Adelswärd)	140
<i>Engelska trädgårdsböcker</i>	
<i>Victoria and Albert Museum, utställningskatalog, flera förf</i> : A thousand years of English Gardening	141
<i>Anthony Huxley</i> : An illustrated History of Gardening	141
<i>Christopher Thacker</i> : The History of Gardens (Gösta Adelswärd)	141
<i>Lars Kardell</i> : Talltorpsmon — ett rekreationsområde i Åtvidaberg (Olof Söderbäck)	143
<i>Dendrologiskt i hembygdsskildring</i>	144
<i>Olof Söderbäck</i> : "Sockna" — en skildring av natur och kultur i Åtvidabergs kommun (Gösta Adelswärd)	144

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Styrelseberättelse för 1978	145
-----------------------------------	-----

Föreningen för dendrologi och parkvård

(The Swedish Society for Dendrology and Park Culture)

Villavägen 8, 752 36 Uppsala, tel 018/10 35 10

Postgirokonto 16 07—1. Medlemsavgift 70:— årligen, 25:—
studerande, 30:— familjeavgift

Ordförande: Översten friherre Ebbe Gyllenstierna, Gyllenstiernsgatan 10, 115 26 Stockholm, tel 08/67 87 65

Vice ordförande: Bitr professor Magnus Fries, Ynglingavägen 5 B, 182 62 Djursholm, tel 08/755 73 03

Sekreterare: Docent Örjan Nilsson, Bellmansgatan 166, 754 28 Uppsala, tel 018/15 04 57

Skattmästare: Akademiträdgårdsmästare Helmuth Wanderoy, Villavägen 8, 752 36 Uppsala, tel 018/10 35 10

Redaktör för föreningens årsskrift: Friherre Gösta Adelswärd, Slefringe, 597 00 Åtvidaberg, tel 0120/103 72

Redaktionskommitté: Bitr professor Magnus Fries, Docent Örjan Nilsson, Akademiträdgårdsmästare Helmuth Wanderoy

Omslagsbilden: Allé av hästkastanj vid Kina slott, Drottningholm

Teckning av Lisa Bauer mars 1980

UPPROP

Vår förenings medlemmar är säkert medvetna om att många av landets märkliga parker och trädgårdar, privata såväl som offentliga, är i fara att förfalla och i vissa fall t o m hotas av förintelse. Tidsförhållandena samverkar i den riktningen och det stöd detta kulturarv kan påräkna från den allmänna opinionen och från stat och kommun är f n i regel ringa.

I detta läge och innan det är för sent, är det synnerligen angeläget, att man får till stånd en inventering och dokumentation rörande vårt bestånd av arkitektoniskt, dendrologiskt eller i övrigt märkliga park- och trädgårdsanläggningar (inkl alléer).

Ensamma och utan hjälp har vi i föreningen inte resurser att genomföra en sådan totalinventering.

Vad vi k a n göra — och det ligger helt inom ramen för föreningens systemål — är att sätta igång med en insamling av uppgifter rörande objekt av nyssnämnda slag, som omfattar deras väsentligaste karaktärsdrag. Om ett sådant material blir omfattande kan det utgöra ett argument och verka pådrivande vid en framställning till Riksantikvarie-ämbetet, den myndighet, som torde ligga närmast till för att initiera och handha en stort anlagd och utförlig inventering av den art som ovan skisserats.

Man kan tänka sig att uppgifter insamlas enligt följande schema:

1. Läges- och arealuppgifter
2. Kortfattad beskrivning av objektet
3. Träd- och buskbestånd (i stort)
4. Anläggningstid och ev utvecklingshistoria
5. Nuvarande tillstånd
6. Hänvisning till ev kartor och beskrivningar.

Detta är att betrakta som en försöksinventering, vars främsta ändamål är att peka på behovet av en mera systematisk inventering, förhoppningsvis utförd av Riksantikvarie-ämbetet.

Skulle en sådan komma till stånd, kan föreningens medlemmar med den kännedom de har om olika objekt, även i fortsättningen spela en roll och bistå med råd och dåd.

För att uppnå konsekvens och likformighet i de lämnade uppgifterna kommer föreningen att utarbeta ett formulär, som skall kunna rekvireras från föreningens sekreteriat i Uppsala. I detta kommer också kriterierna på vad som är arkitektoniskt, resp dendrologiskt märkligt att närmare klarläggas.

Föreningen har genom detta initiativ en möjlighet som kanske aldrig förr att leva upp till sitt systemål. Det är därför mycket angeläget att så många som möjligt aktivt deltar i företaget.

Ebbe Gyllenstierna/Örjan Nilsson/Gösta Adelswärd

Approchez, contemplez ce monument pieux
Où pleuroit en silence un fils religieux :

A. Moncaut Del.

P. P. Choffard Sculp.

Denne sörjande yngling illustrerar en tidig 1800-talsupplaga av Abbé Delilles populära lärodikt *Les jardins ou l'art d'embellir les paysages* (1780). Han kan också tänkas begråta de svenska parkernas befarade öde.

Il Sacro Bosco, Bomarzo

Text och bild
MATTS JUNGSTEDT

TU CH'ENTRA QUA
PONMENTE
PARTE APARTE
ET DIMME POI SE TANTE
MARAVIGLIE
SIEN FATTE PER INGANNO
O PUR PER ARTE

Du som kommer här in
stig åt sidan
och säg mig om så många
underverk
är gjorda för att förvilla
eller bara som konst

1. Drake i kamp med lejon.

Det numera så omtalade Bomarzo hittar man cirka tio mil norr om Rom. Där högst upp på en bergknalle ligger en borg, omkring den klänger sig husen i byn längs med de två huvudgatorna förbundna med trappor och valv. På en slänt några hundra meter västerut ligger "Il parco dei mosteri", monsterparken. Den heliga skogen "il sacro bosco" enligt byborna. En skog full av skulpturer.

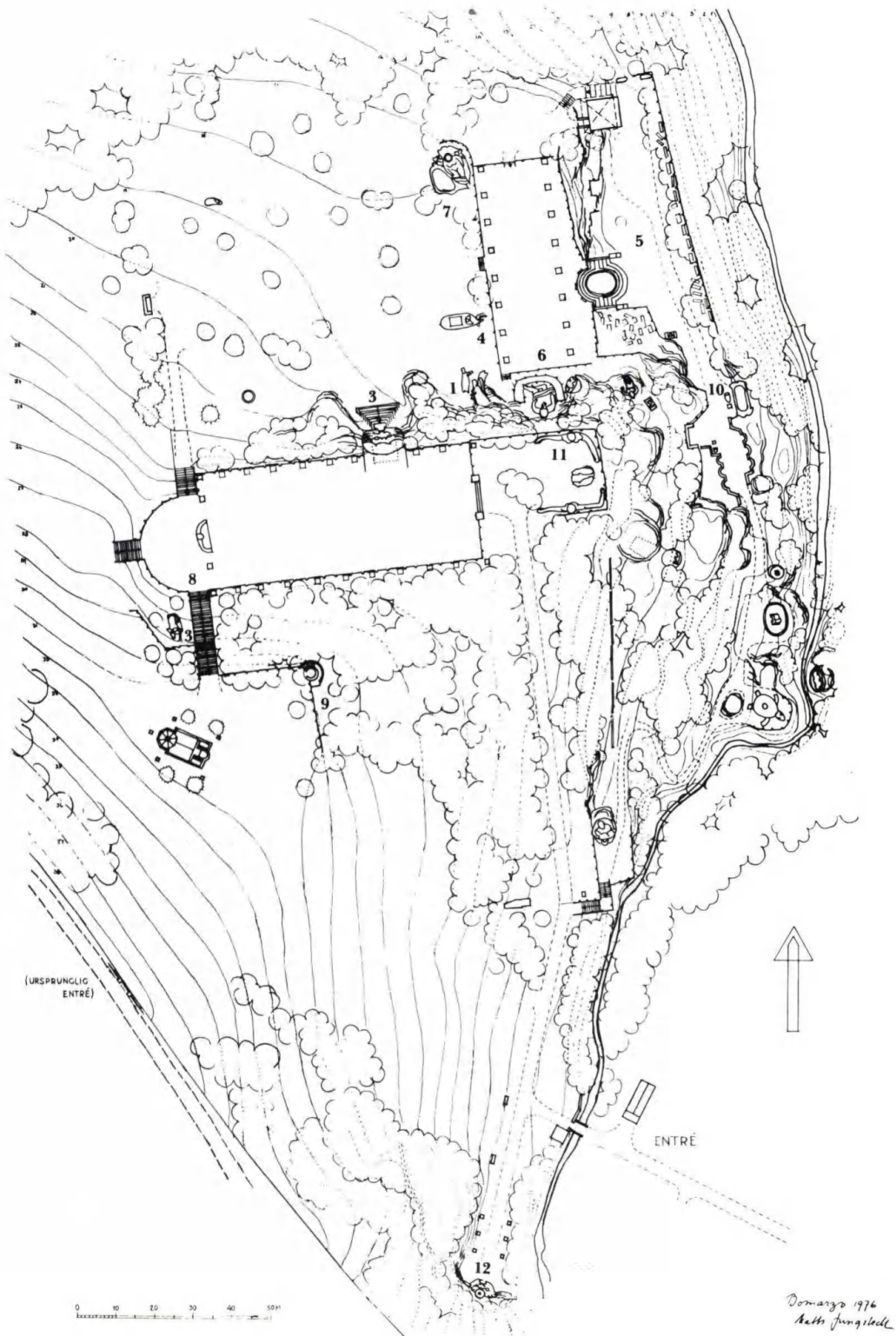
En prins Vicino Orsini lät anlägga den före 1500-talets mitt. Den är i många avseenden ett mysterium. Bortglömd av världen utanför "återupptäcktes" den 1949 och sedan dess verkar den nye ägaren, Giovanni Bettini, och några få arbetare flitigt med ett enormt och delvis omöjligt restaureringsarbete.

Pirro Ligorio (1510—1583), arkitekt och konsthistoriker, påstås vara konstnären bakom denna originella skapelse. Även da Vignola (1507—1573), mästaren till Villa Lante vid Viterbo en dryg mil västerut, nämns i sammanhanget. Men säkert vet man ingenting.

Parken har ett litet tempel och ett lutande hus och som sagt sina jättar och fabeldjur skulpterade ur på platsen befintliga klippor och block. Den ger ett intryck av ett renässansens "Götiska förbunds" återupplivande av en mytisk etruskisk gudavärld. En möjlig

inspirationskälla kan också ha varit en erotisk roman "Hypnerotomachia Poliphili" av Francesco Colonna. Romantiska ruiner, fauner och nymfer, het kärlek och drömmar är huvudingredienserna i den på sin tid mycket populära boken. Att Vicino Orsini själv i alla händelser deltagit i utformningen av sin fantastiska park bekräftas bland annat av de många personligt utformade och emellanåt skrytsamma inskrifterna.

Under mitt besök där hösten 1976 gick jag runt och tecknade några dagar. Det var en originell upplevelse. Emellanåt helt solo bland "hemska ansikten, vidunder och drakar". Andra gånger omgiven av kanske ett 40-tal respektlöst stojande och klättrande skolbarn på utflykt, som i någon liten mån ledsagades av en sliten ung präst med mild men för det mesta helt uppgiven uppsyn. Även i Italien är barn livliga. In mellan skisandet passade jag på att stega avstånd och syfta höjder och har av detta också lyckats få ihop en inte alltför felaktig plan över området. Något dock, som man egentligen inte bör ha i handen där. Halva nöjet ligger faktiskt i det överraskningsmoment, som kommer av att man inte vet vad som ligger framför en vid rundvandringen i denna unika och fantasieggande heliga skog.

2. Planen över parken i Bomarzo. Siffrorna hänvisar till de olika illustrationerna.

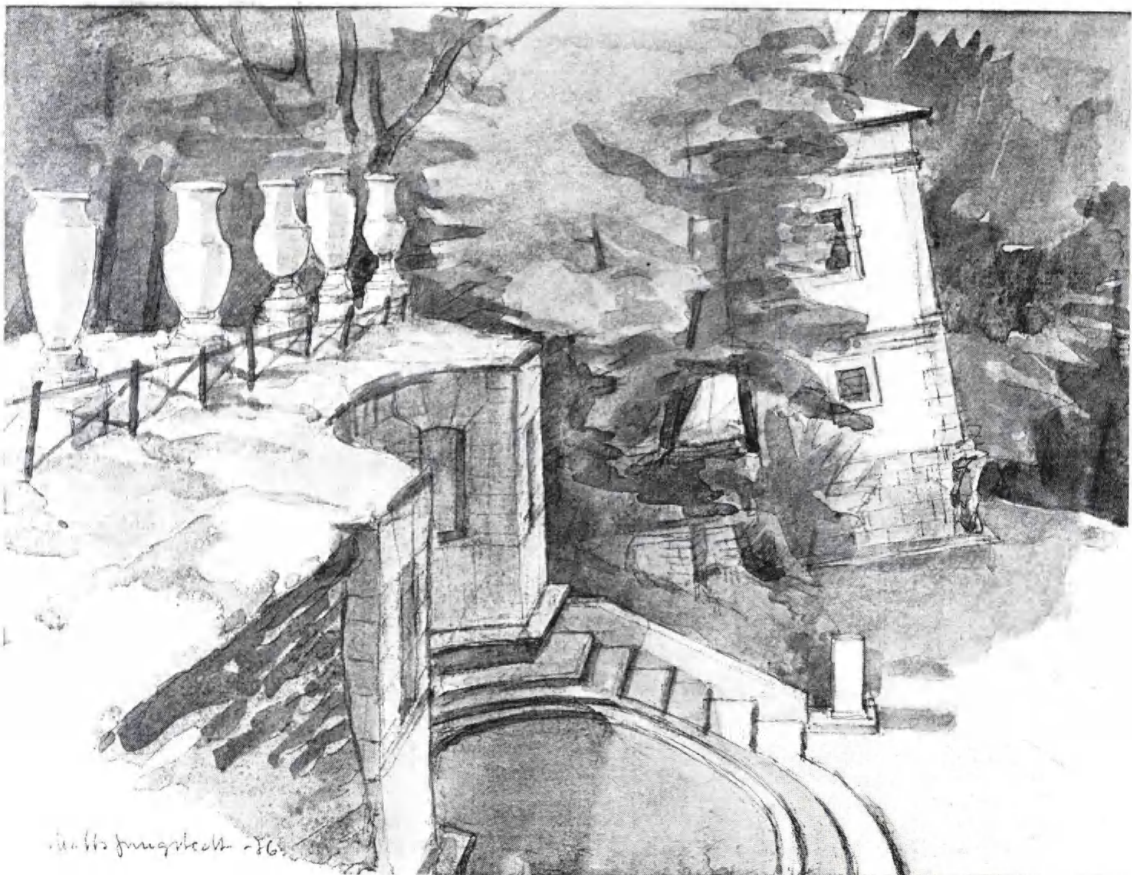

3. Gapet, den beryktade jättemasken. Innanför munnen finns en rumsliknande grotta med ett stort stenbord. Genom monstrets ögon silar ett sparsamt dagsljus in. På överläppen står skrivet: OGNI PENSIERO VOLA dvs. Varje tanke flyger.

4. Elefant med ryggtorn och en kvinnlig figur på nacken. I snabeln har elefanten fångat en romersk legionär.

5. Nedanför en terrass med amforor finner man detta scenliknande arrangemang, i bakgrunden skymtar det lutande huset. På de små pelarna framför "teatern" läser man till höger VICINI ORSINI MDLII (1552) och till vänster FÖR ETT STING I HJÄRTAT ENBART.

6. En skogsgud. Enligt Fleming Johansen en Orcus-Silvanus som skulle kunna bära Vicino Orsinis egna drag. Den höga sockeln är nu klädd med murgröna och omges av en drygt meterbred damm. T.v. ett vallfiskgap ett motiv som återkommer fler gånger i parken. På amforan framför står skrivet:

NOTTE ET GIORNO
NOI SIAM VIGILI
ET PRONTE
AGUARDA D'OGNI
INGIURA QUESTA
FONTE

Natt och dag
vakar vi
redo
mot varje
skymf
av källan

7. En skogsnyf, en stor en, med apor och små barn klängande runt ryggen. Hon har även en liten grund damm vid sina fötter.

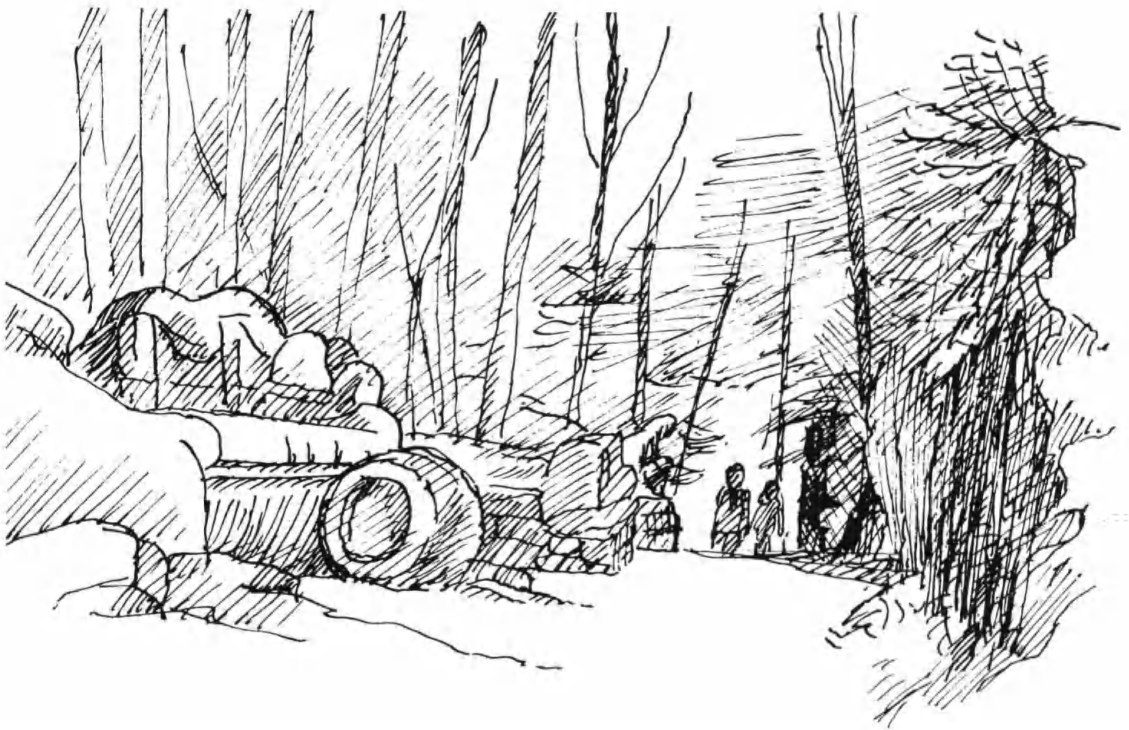
8. Från templet högst upp går trappan ned förbi den trehövdade hunden (se fig. 13). Till höger den stora centrala terrassen omgärdad av jättelika "ekollon", man ser ryggen av en parkbänk där man kan sitta i famnen på den skulpterade kvinnofiguren. Bortom granarna i bakgrunden finns ytterligare en sittplats, där med den stolta texten:

Ni som irrar i världen runt
sökande underverk stora och sagolika.
Kom hit här finns hemska ansikten,
elefanter, lejon, björnar, drakar och
vidunder.

9. Det översta planet med templet avslutas i nordost av denna "belvedere" nu tätt omslutet av hög grönska. Två stora träd har en gång slagit rot mitt i byggnaden.

10. En vy längs stigen söderut ovan bäckravinen. T.v. ett "badkar" flankerat av delfiner. Framför detta ligger en kullfallen amfora.

Längre bort i samma riktning hittar man den enorma sköldpaddan och även ett par sex meter höga kämpande jättar.

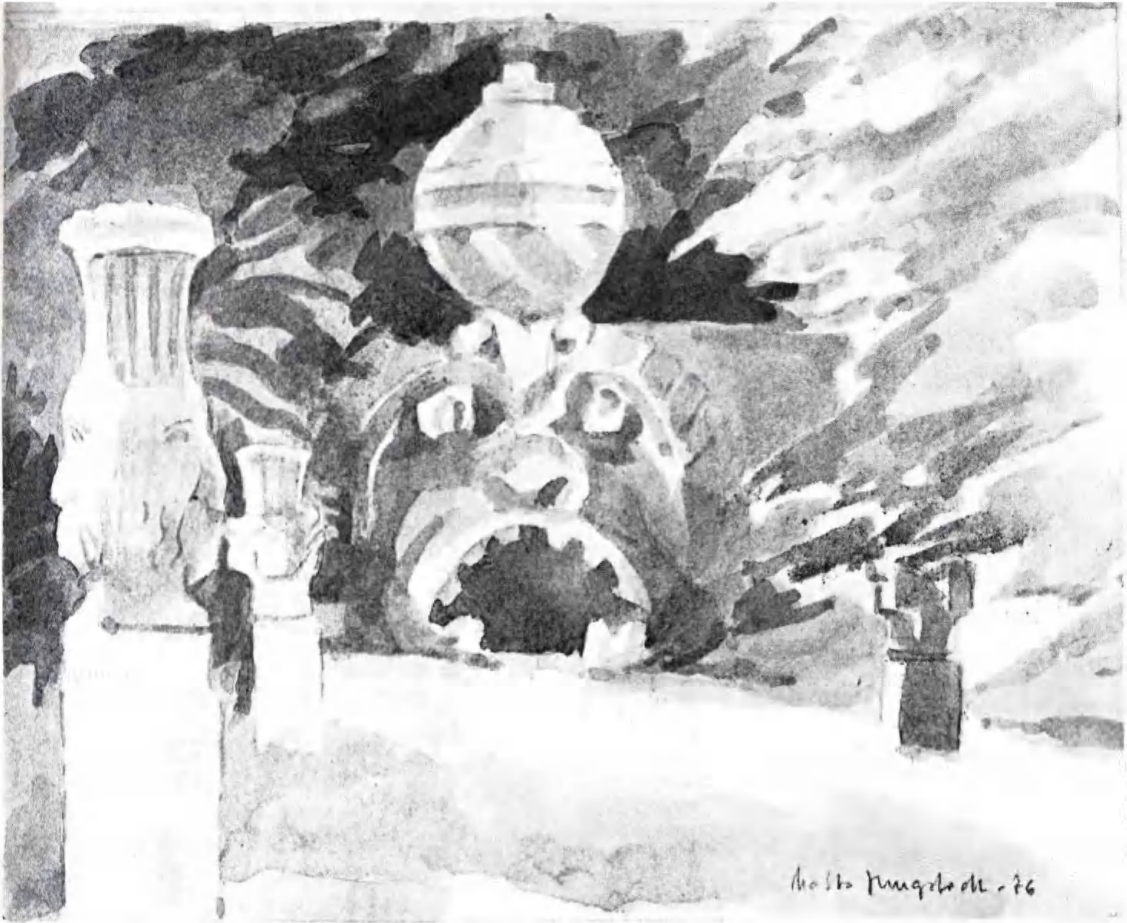
Därborta kan man läsa på en bergvägg:

Om Rhodos över sin koloss var stolt,
för detta min skog även kan yvas
och mer kan ej göras än här jag gjort!

A. Jönsson 1970

11. Kvinnoväsen med långa ormsjärtar inramar en mindre terrass högt över omgivande terräng. Flera platser i denna park verkar ha varit naturliga utkikspunkter mot det dramatiska berg- och dallandskapet i norr och öster. Man kan undra om det här under parkens storhetstid alls fanns så mycket träd och annan växtlighet.

12. Vägen söderut på vänster hand efter entrén går mellan led av flerhövdade hermer fram till detta gapande jätteansikte, livsfarligt balanserande ett enormt stenklott uppe på hjässan.

I parken finns ett trettiotal mer eller mindre kufiska objekt att vila ögonen på. Det här var några av dem som roade min penna. Men sju är ju ett mystiskt tal. Därför låter det så här på foten av en slinx innanför entrén:

CHI CON CIGLIA INARCATE
ET LABBRA STRETTE
NON VA PER QUESTO LOCO
MANKA AMMIRA
LE FAMOS DEL MONDO
MOLI SETTE

Den som ej kommer här
med höjda ögonbryn
och slutna läppar
han saknar beundran
för dessa berömda
sju underverk.

Fig. 13. Den trehövdade hunden.

Några av de läsbara texterna i parken i Bomarzo.

CHI CON CIGLIA INARCATE
ET LABBRA STRETTE
NON VA PER QUESTO LOCO
MANKA AMMIRA
LE FAMOSE DEL MONDO
MOLI SETTE

Den som ej kommer här
med höjda ögonbryn
och slutna läppar
han saknar beundran
för dessa berömda
sju underverk

VOICHE PEL MUNDO GITE ERRANDO
VAGHI
DI VEDER I MARAVIGLIE ALTE ET
STUPENDE
VENITE QUA DOVE SON FACCIE HORRENDE
ELEFANTI LEONI ORSI ORCHE ET DRAGHI

Ni som irrar i världen runt
sökande underverk stora och sagolika
Kom hit här finns hemska ansikten
elefanter lejon björnar drakar och vidunder.

TU CH'ENTRA QUA PONMENTE
PARTE APARTE
ET DIMME POI SE TANTE
MARAVIGLIE
SIEN FATTE PER INGANNO
O PUR PER ARTE

Den som kommer här in
stig åt sidan
och säg mig om så många
underverk
äro gjorda för att förvilla
eller bara som konst

NOTTE ET GIORNO
NOI SIAM VIGILI
ET PRONTE
AGUARDA D'OGNI
INGIURA QUESTA
FONTE

Natt o dag
vakar vi
redo
mot varje
skymf
av källan

SE RODI ALTIER GIA FU DEL SUO COLOSSO
PUR DI QUEST IL MIO BOSCO ANCHO SI
GLORIA
E PER PIU NON POTER FO QUANT IO POSSO

Om Rhodos över sin koloss var stolt
för denna min skog även kan yvas
och mer kan ej göras än här jag gjort

ANIMUS
QUIESCENDO
FIT PRUDENTIOR
ERGO
För själens
stillhet
vist gjordes
detta

SOL PER
STOCAR
IL
CORE

För ett
sting
i hjärtat
enbart

OGNI PENSIERO VOLA

Varje tanke flyger

CEDAN ET MEMPHI E OGNI ALTRA
MARAVIGLIA
CH'HEBBE CIA MONDO IN PREGIO AL
SACRO BOSCO
CHE SOL SE STESSO ET NULL ALTRA
SOMIGLIA

Så viker både Memphis och varje annat underverk som länge världen aktat, bort inför den heliga skog som enbart sig själv och inget annat liknar.

LITTERATUR.

- Bettini, Giovanni, 1976. Park of Monsters in Bomarzo. Lokal guide.
Johansen, Flemming, 1976. Den hellige skov. Oplysningsforbundenes kunstillæg. København.
Masson, Georgina, 1963. Italienska Trädgårdar. Natur o. Kultur, Sthlm.
Coats, Peter, 1968. Great Gardens of the western World. Spring Books, London.

BOMARZO

English translation

Bomarzo, which is so much spoken of these days, is to be found ten miles north of Rome. High up on a hill lies a castle and around it, cling the houses of a village which has two main streets connected by stairs and archways.

On a slope a few hundred meters to the west lies "Il parco dei mosteri" — the park of monsters. The wood is full of sculptures, and is, according to the villagers, sacred.

Prince Vicino Orsini had it laid out before the middle of the 16th century and it is in many respects a mystery. Forgotten by the world at large, it was "rediscovered" in 1949, since when, the present owner, Giovanni Bettini, and a few helpers have worked sedulously on a large and, at times, impossible task of restoration.

Pirro Ligorio (1510—1583) architect and art historian, is said to be the artist behind the original creation. Even da Vignola (1507—1573) the master builder of the Villa Lante which lies about 9 miles to the west, is mentioned in connection with the park. However there is no certainty concerning this.

The park has a temple and a leaning house and, as aforementioned, its giants and creatures of fable. These are sculpted in situ" from the existing rock faces and boulders. A possible source of inspiration, could have been the erotic novel, "Hyperotomachia Poliphili" written by one Francesco Colonna. Roman ruins, nymphs and fauns, feverish love and dreams, are the main ingredients of this, in its time, extremely popular book. That Orsini himself took part in the formation of the park is substantiated by the many personal, and at times, boastful inscriptions.

During my visit there in the autumn of 1976, I walked round for a few days sketching. It was an odd experience. At times I was completely alone among those "terrible faces, grotesques and dragons" — on other occasions, I was surrounded by perhaps as many as forty, disrespectful, boisterous, climbing schoolchildren on an outing. These were somewhat vainly guided by a tired out young priest, with a mild, but to a degree, exhausted expression. Even Italian children are lively. Between sketches I took the opportunity of pacing distances and scanning the heights. From so doing, I have gathered a not too erroneous plan of the area. A plan of the area however, is something one shouldn't have to hand. Half the fun lies in the unexpected effects which arise out of one notknowing what awaits one, during a tour of this unique and fantasy stimulating sacred grove.

To you that enters
Step aside
And say me if so many wonders
Are Art
Or serve only to misguide

PICTURES:

1. A dragon in mortal combat with a lion.
2. A plan of Bomarzo park.
3. The maw of the notorious giant's mask. Within the mouth, there is a grotto which resembles a room and is replete with a table. A narrow beam of light streams through the eyes of the monster. Written on its upper lip are the words "Every thought flees".
4. An elephant with howdah, and on its neck a female figure. In its trunk it has imprisoned a Roman legionary soldier.
5. Below a terrace with amphorae, one finds this stage like arrangement, with the leaning house evident in the background. On the small pillars in front of the temple one can read on the right hand side Vicini Orsini 1551 and on the left hand side "Solely for a pang in the heart".
6. A silvan god. According to Fleming Johanssen an Orcus-Silvanus, that bears a resemblance to Orsini himself. The high basement is swathed in ivy and is surrounded by a metre wide pond.
To the left the maw of a whale, a motif which is found time and again in the park. On the amphora in front is written:
Night and day
With unwinking eyes
Guarding against
Affronts
To this spring.
7. A dryad of abnormal proportions with apes and infants clinging to her back. Even she has a pond at her feet.
8. A stairway leads from the temple on the height past the three-headed dog (see Fig. 13). To the right of the large central terrace, which is hedged by enormous "acorns", one can see the back support of a bench, where one can sit in the arms of a sculpted female figure. Behind the pines in the background there is another bench where is written in proud words the text:
You who rove the world wide
In search of mighty and fabulous wonders
Come here and see the most terrible faces,
Elephants, lions, bears, dragons and monstrosities.

9. The upper level with the temple ends at the north-east side of this belvedere, now thickly surrounded by high vegetation. Two large trees have at one time taken root in the middle of the building.

10. A view along the pathway to the south above the ravine. To the left a "bathtub" flanked by dolphins. In front of this lies a fallen amphora. Further on in the same direction one finds an enormous turtle and a pair of combatant giants. There on the rock-face one can read:

Rhodes over its colossus was exceeding proud
Even my wood can boast such loud
Who can do more to startle and astound

11. A femal figur with long snake-tails frames a smaller terrace high above the surrounding grounds. Several places in this park seem to have been natural outlooks towards the dramatic mountainous landscape in north and east. It could be disputed wether there were so many trees and other vegetation here at the great times of this park.

12. The road to the south which is on the left past the entrance, leads through a row of many-hoofed hermae to a yawning face of enormous size. A giant boulder is perched perilously on its brow.

In the upper park there are about thirty of these objects to

In the park there are about thirty of these objects to rest ones eyes upon. These were just a few which caught mine.

Seven is a number filled of mystery, and therefore, at the foot of a sphinx which lies just inside the entrance, is written;
He who comes not, with
Raised eyebrows and
Speechless lips,
Lacks admiration for these
Seven wonders

Översättning James Symes

Kungliga Patriotiska Sällskapet och intresset för trädplantering och tillagning av nödbröd under 1700- och 1800-talen

EBBE GYLLENSTIERNA

Kungl. Patriotiska Sällskapet — som bildades år 1766 och som sålunda har en mer än tvåhundraårig historia bakom sig — är idag mest känt för att det delar ut belöningar för uppskattade arbetsinsatser eller förtroendeuppdrag, för gagnande av hantverksyrkena, yrkesskicklighet, odlingsflit, biskötsel och för förtjänster inom trädgårdsodlingen. Under de första femtio åren av sin tillvaro, innan hushållningssällskapen bildades vid sekelskiftet 1800 och Kungl. Lantbruksakademien stiftades år 1811, var emellertid Patriotiska Sällskapets verksamhet främst inriktad på agrara reformsträvanden.

Liksom i Europa i övrigt ökade intresset för skogs- och jordbruk mycket starkt i Sverige under 1700-talet. Det var därför naturligt, att det blev dessa näringsgrenars problem som kom att ägnas det största intresset i de tryckta "Kungliga Patriotiska Sällskapets Handlingar" som Sällskapet tertialvis gav ut under åren 1770—1782. Förutom dessa "Handlingar" publicerade Patriotiska Sällskapet under åren 1776—1789 en tidskrift, "Hushållningsjournalen", som efter ett års uppehåll följdes 1790—1813 av "Ny Journal uti Hushållningen". Även i dessa publikationer ägnades det största utrymmet åt skogs- och jordbruksfrågor.

När vi idag oroar oss över att våra tillgångar på skog kanske inte kommer att förslå på grund av massaindustrins allt större behov av råvaror eller genom ett ökat krav på skog för att kunna producera energi, så kan det vara värt att framhålla, att en sådan oro ingalunda är någon ny företeelse. Även på 1700-talet och i början av 1800-talet ängslades man för att den svenska skogen inte skulle räcka till. Omtanken om vår skog och funderingar över, hur man skulle kunna få en betryggande återväxt av denna, var ett ständigt återkommande tema i de ekonomiska diskussionerna under denna tid. Rikets landshövdingar försummade ej att då hos sina länsbor söka inpränta vådan av överavverkning samt betydelsen av nyplantering av träd. Man kan tycka att en fruktan för skogsbrist borde ha varit obefogad på 1700-talet. Sverige var ju på den

tiden mer skogbevuxet än nu, någon massaindustri fanns ej och knappast heller någon trävaruindustri, vars genombrott i vårt land skedde först på 1850-talet. De europeiska länder som på 1700-talet ville köpa trävaror i Norden ansåg ej att det var någon idé att göra sig besväret att segla in i Östersjön. Det var enklare att hämta sådana varor i Norge eller i svenska västkusthamnar. Norge kom som en följd härav att länge ha ett försprång gementom Sverige på det sågverksindustriella området.²⁾ Om vår skog på 1700-talet sålunda ej behövdes i någon större utsträckning för export av trävaror, så var den nödvändig för framställning av den produkt som under hela 1700-talet var vår viktigaste exportvara, nämligen järnet. Under frihetstiden utgjorde järnet 3/4 av den svenska exportens totalvolym. Och den skogsprodukt som behövdes för att kunna framställa järn var träkol som användes vid masugnprocessen, ända tills man i England — det land som köpte mest eller hela 3/4 av sin järnimport från Sverige — så småningom lärde sig att tillverka järn med hjälp av kol och koks. Barrträd (tall) behövdes även för att framställa vad som under näst efter järn och koppar var vår betydelsefullaste exportvara, dvs tjära.³⁾

Även om fruktan för skogsbrist var stor i de norra, övervägande barrskogsklädda delarna i vårt land, där järn och tjära främst framställdes, så blev en sådan brist där aldrig verkligt allvarlig. Inom södra Sveriges lövskogsområden var läget däremot ett annat. Allmogen, särskilt i Skåne och Halland, hade under 1700-talet på många håll stora svårigheter att täcka sitt behov av virke till husbyggen och bränsle och av löv till kreatursfoder. När Patriotiska Sällskapet rekommenderade olika åtgärder för att kunna spara skog, så var det främst lövskogens bevarande som Sällskapet intresserade sig för.

När Sällskapet ivrade för att man skulle bygga hus och stängsel av sten i stället för av trä, så kan man tycka att det inte skulle ha haft så stor betydelse, om man gjorde hägnader i form av trästängsel eller sten-

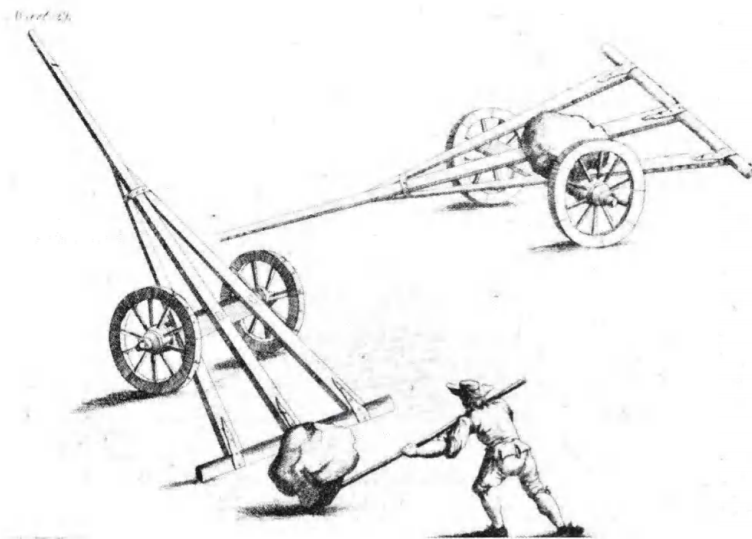

Bild 1.

murar. Men stängsel var på 1700-talet mycket vanligare än nu. Böndernas ägor var ju före enskiftet starkt splittrade; byalagens mark var delad mellan ägarna och var och en var skyldig att hägna in sitt område till skydd mot boskapen som hade fri betesrätt på all utmark. Genom denna, den s k hägnadskyldigheten,⁴⁾ kom det öppna svenska landskapet på 1700-talet att förete bilden av ett rutnät med ett otal trädgårdsgårdar som sällan impregnerades med tjära och som därför fort rutnade ned och behövde ersättas med nya. I Hushållningsjournalen ivrade Patriotiska Sällskapet därför för att man skulle bygga stenmurar eller — som i England och Frankrike där tillgången på skog var mera knapp — skulle plantera häckar av t ex *Berberis*, *Crataegus* eller *Taxus baccata*. Man skulle kunna spara in hundratals onödiga dagsverken genom att så frön av dessa växter i rännor längs gårdesgårdarna. Mot detta invändes att det var besvärligt att bryta sten och det var mycket arbetssammare att flytta en stenmur än ett trästängsel när en ägogräns, som ofta skedde, blev ändrad. Som en följd av denna invändning utlyste Patriotiska Sällskapet en pristävlan om lämpliga redskap för att bryta och flytta sten. En i Dalarna använd lättillverkad kärra för transport av sten prisbelönades och avbildades i Hushållningsjournalen (bild 1).

I Hushållningsjournalen infördes även artiklar om bokars, lönnars, askars, pilars och lärkträds ”rätta såning och plantering”. I majnumret 1789 av tidskriften rekommenderade t ex en viss J. C. Acherman att man borde sätta mer almar, ett träd som han ansåg vara för litet beaktat i vårt land, och han skrev att han

i Uppsala hade en stor tunna full med almfrön som han gärna delade med sig av.

Svenskarna anses numera vara ett trädgårdsälskande folk. Så var dock ej fallet på 1700-talet. Resande utlänningar förundrade sig då ofta över bristen på blomrabatter och fruktträd i vårt land. I Hushållningsjournalen sökte Patriotiska Sällskapet uppmuntra till en ökad plantering av fruktträd. Man gav råd, hur man bäst skulle sätta äpple-, päron- och plommonträd och beskrev hur man kunde tillverka en press för att av äpplen göra cider eller vin (bild 2).

I maj 1782 insände trädgårdsmästaren i Karlskrona, Sven Rörström, en artikel till Hushållningsjournalen, där han föreslog, att det i varje socken skulle anställas en särskild sockenträdgårdsmästare som skulle hjälpa allmogen med trädplantering och trädgårdsskötsel. ”Det är mer än ömkansvärdt,” skrev Rörström, ”att vårt Svea Rike oackadt sin beryktade styrka och mannamod likväl emot folken i andra Riken skall vara okunnigt och liksom barn uti all plantering, så att det ser ut som vi ej lärt mer än Adam kunde när han gick utur Paradiset, nemligen att plöja och så, och det ganska illa”. Allmogen skulle därför undervisas av de av honom föreslagna trädgårdsmästarna som till sin hjälp borde ha ett antal trädgårdsdrengar. När det gällde trädplantering, så borde denna främst syfta till att öka vårt lands bestånd av ekar. Varje bonde skulle åläggas att anlägga en liten ekplantering på sina ägor. Ekarna skulle sättas tätt, eller med endast tre alnars (180 centimeters) mellanrum och de skulle hårt beskäras. För det är ju så, skrev författaren, att en obesuren ek växer så sakta att den

efter 30—40 år kan ha nått blott tre alnars höjd, medan en beskuren ek växer mycket fortare. Och en obeskuren ek får lätt en krokig och vitt förgrenad växt, så att den ej duger till att göra master, bommar och spiror av. Och ekar kan beskåras tills de når 18 alnars höjd utan hjälp av stegar och tåg om man blott binder stålsporrar på fötterna, skrev Rörström. Men man skulle inte bara sträva efter att få ekar med höga raka stammar, användbara till master, bommar och spiror, man borde även buka en del av ekplantorna. Genom att få ekplantor att växa böjda, skulle man kunna få ekvirke direkt användbart till bottenstockar, upplängor eller däcksbalkar vid skeppsbyggen. Av på så sätt planterade ekar skulle man få "det härligaste och durablaste skeppsverke, hwilket skulle vara begärligare och 100 procent bättre än det som växer vildt i skogen och eljest med otrolig möda och kostnad ifrån Utrikes orter årligen hitkommer." Och för att visa Hushållningsjournalens läsare, hur en ekplantering borde se ut, ritade Rörström här återgiven teckning med dels raka, beskurna, dels böjda ekar och med honom själv i full färd med att beskära en ek (bild 3).

Men även andra lövträd än ekar borde planteras flitigare, skrev Rörström, t ex bokar, vars ollon ger föda åt husdjuren, och från vilka man får pottaska. Sveriges handel är ju en bytshandel, skrev han, där "spanskt sallt och svenskt järn och stål accordera aldeles emot hwartannat, utländskt bomull och svensk potaska likaledes, dock med den skillnad att quantiten av bomullsinförseln öfverstiger exporten av vår potaska — sedan bokeskogarne utan återplantering dageligen förödas."

I likhet med resande utläningar ansåg Rörström att det odlades alldeles för litet frukt i vårt land. Allmänheten borde upplysas om nyttan av frukt, ej minst hur man gör brännvin därav. Och i detta sammanhang uttalade han sitt stora missnöje över att bönderna ej förstod att ta tillvara enbären, som kan

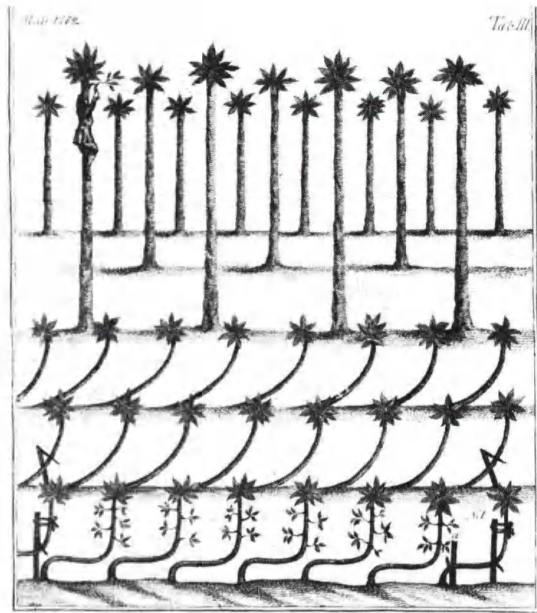

Bild 3.

plockas på de flesta håll i vårt land och som blandade i sädesbrännvin ger en så utomordentlig dryck.

Den svenska befolkningen borde äläggas att för varje fött barn plantera ett fruktträd, ansåg Rörström, Om så skedde, skulle vi efter tjugo år ha fruktträdgårdar överallt. Och då skulle man, tillade han, med en för tiden karakteristisk undersåttlig vördnad "ifrån warje Socken kunna lefwerera till Kongl. Hofwet en skeppa god trädfrukt af alla sorter samt tillika en half skeppa till samma Läns Höfding, i hwilkens District de bo."

Rörström ansåg vidare, att det vid varje prästgård eller lämpligt belägen herrgård borde anläggas en skolträdgård, där allmänheten efter slutad gudstjänst kunde undervisas i trädplantering samt i ympning, okulering, beskärning och klippning av träd och buskar. Allmänheten skulle där även läras att plantera olika grönsaker. När man skall utkommendera en örlogseskader brukar man nu, skrev Rörström, för provianteringen skaffa grönsaker från Tyskland. Detta var verkligen onödigt, i synnerhet då det gällde pepparrot, en växt som ju var så lättodlad. I de av Rörström föreslagna skolträdgårdarna skulle man även demonstrera den märkliga potatisplantan, vars rotknölar var användbara till bröd, brännvin, puder och stärkelse.

Rörströms artikel blev föremål för uppmärksamhet och åtskilliga kommentarer. Fredrik af Chapman, vår store skeppsbyggmästare, skrev att det skulle vara bra inte bara för Kungl. Maj:ts flotta utan även för sjöfarten i allmänhet om Rörströms förslag att söka få ek-

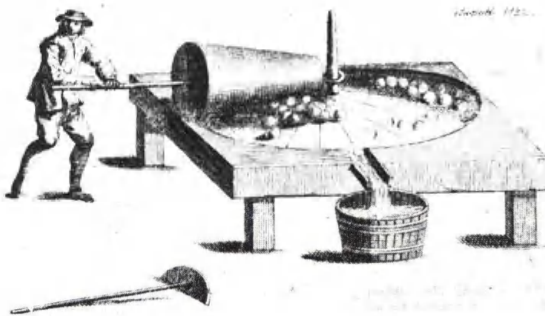

Bild 2.

plantor att växa böjda kunde genomföras. Kanske skulle ett böjt växande ekvirke bli mycket starkare än ett virke som limmats eller skarvats böjt. Men det var möjligt att ekplantornas fibrer skulle brista av böjningen och angripas av röta. Hur det härmed förhöll sig kunde endast utrönas genom praktiska försök som det tyvärr skulle ta många år att genomföra. Man var dock på det klara med att det skulle bli svårt att förmå bönderna att plantera ekar. Det var ju allmänt känt, att bönderna hatade sådana träd. Detta berodde på att Kronan sedan urminnes tid hade bruksrätt till ekar och bokar på all skatte- och kronojord. Åbor å skatte- och kronohemman ägde dock vissa förmåner. En skattebonde ägde sålunda rätt till tiondelen och en kronohemmansbo rätt till tjugondelen av det belopp som inflöt genom Kronans ekförsäljning. Ekar som lämpade sig till master och spiror fick en skattebonde ej sälja utan att först ha hembjudit dem till Kronan. Om Kronan åstundade dem, skulle länsstyrelsen komma överens med markägaren om betalningen. Bönderna ansåg i regel att de då fick för litet betalt. Till skeppsvirke odugliga träd fick en bonde fritt disponera över, men han fick ej anlägga någon såg för sågning av timmer eller bräder utan tillstånd av Kungl. Maj:ts befallningshavare i respektive län. För en såg måste dessutom betalas skatt, antingen för oinskränkt sågning eller sågning av ett visst antal stockar.⁵⁾ Dessa inskränkningar i rätten att få disponera över sina ekar ledde till att bönderna ofta hellre ville "ruinera än conservera" dessa träd. Först genom en regeringsproposition 1823, slutligt antagen av riksdagen 1829, fick jordägarna fri dispositionsrätt även över ekar. Kungl. Maj:ts beslut då att Kronan skulle skaffa sig egna ekskogar genom att under ett antal år framåt årligen plantera 125 tunnland ek på härför särskilt lämpade kungsgårdar eller kronoparker.⁶⁾

När vi i vårt nuvarande överflödssamhälle klagat över för höga livsmedelspriser kan det vara nyttigt att påminna om, att det förr ofta kunde råda stor brist på livsmedel i vårt land. Så sent som 1867 inträffade en svår missväxt i Sverige, orsakad av utarmning av jorden, dålig gödsling och frostnätter som varade till långt efter midsommar.⁷⁾ Missväxten ledde till hungersnöd i Norrland. I en rapport från en av landshövdingen i Västerbottens län tillsatt hjälpkommitté hette det t ex om förhållandena i Lövånger efter en där gjord inspektion: "Ingenstädes fanns det rent bröd, utan detta bestod överallt av hackad eller malen halm eller av tallbark eller lavar. På några ställen fanns gröt, kokad av granlav ävensom av den frusna omogna säden. Och den var gräsligast av allt för dess motbjudande utseen-

de och vidriga stank. Endast den yttersta hunger kan driva människor att förtära en sådan usel föda."

Det var naturligt att Patriotiska Sällskapet under nödåren livligt intresserade sig för olika slag av nödkost. Den vanligaste nödfödan var barkbröd. Och i Hushållningsjournalen gavs flera recept på hur man bäst skulle baka sådant bröd. Ur tallens inre, saftigare barkskikt skulle man, helst under våren då saven steg, skära strimlor som skulle kokas tills de mjuknat. Efter bearbetning med träklabbar tills de trådat sig, skulle strimlorna torkas i solen eller över glöd. Den så behandlade barken skulle sedan malas till mjöl över vilket sjudande vatten skulle hällas för att förvälla bort den fräna smaken av kåda. Efter ett eller flera vattenbyten kunde den så behandlade mjölmassan — i bästa fall efter en tillsats av litet spannmål — bakas till en deg som kunde gräddas till bröd.

Barkbrödet var varken hälsosamt eller välsmakande och det var många som ansåg att det fanns bättre nödföda. År 1785 skrev sålunda J. Hesselius i Hushållningsjournalen: "Barkbrödet är en osund spis och kan rättare kallas en bukfylla än något sundt nutriment och det förorsakar många och nästan obotliga sjukdomar." Hesselius sade sig med ledsnad ha iakttagit de bleka och pussiga ansiktena hos dem som med en "säm mager och eländig spis nödgades uppehålla lifvet." Bättre än av bark ansåg Hesselius det vara att göra bröd, eller rättare sagt välling av den växt som på den tiden kallades hed- eller islandsmossa, *Lichen Islandicus*, men som numera hänförs till lavarna (*Cetraria islandica*, islandslav).

Hesselius hade "utan den ringaste vämjelse eller osmak med god aptit" förtärt bröd av *Lichen islandicus*, skrev han, ett bröd som han ej endast hade låtit bönder provsmaka utan även hade provat på "de rike och förnäme". Men Hesselius hade funnit att det var mycket svårt att förmå de svältande bönderna att avhålla sig från det traditionella tallbarksbrödet, för att i stället våga pröva på något annat. "Ingenting har jag dock funnit svårare", skrev han än att "intala de Fattiga att upphämta och sig till nytta insamla denna Hedemässan". Till det som under 1700- och 1800-talen även ansågs vara nödföda var potatis. Denna växt infördes av Olof Rudbeck till Sverige år 1658 och planterades då av honom som en kuriositet och prydnadsväxt i Uppsala botaniska trädgård. Men även sedan Jonas Alströmer 1723 importerat potatisplantor i större mängd från Frankrike och sökt göra propaganda för dem, förblev potatisen länge obeaktad annat än av högre ståndspersoner. Landshövdingens försök att i mitten av 1750-talet sända ut potatisplantor till bön-

derna för plantering eller på annat sätt söka stimulera allmogem till potatisodling slog ej väl ut. På många håll trodde man, att potatisen var giftig och endast borde ätas i yttersta nödfall. År 1764 rapporterades det t ex från Skaraborgs län att bönderna där i brist på säd "hade tvingats att nyttja dessa jordpäron till sitt livsuppehälle."¹⁸)

I februari 1789 insände professorn i botanik vid Uppsala universitet, Carl Peter Thunberg — den bekante Linnélärjungen, som blev Uppsala nuvarande botaniska trädgårds första föreståndare och vars levnad tecknats av Magnus Fries i Lustgården 1978 — till Hushållningsjournalen ett utdrag ur en resejournal, författad av en av hans lärjungar, Samuel Liljeblad. Den hade titeln "Om nyttan av *Lichen Islandicus* eller Hedemossa till föda och uppehälle i synnerhet vid Missväxtår." Liljeblad hade disputerat på en avhandling om växter lämpade till nödföda, och han ville, skrev han, företa en resa till Norrland för att praktiskt pröva vad han under disputationen hade anfört i universitetskatedern och då främst användningen av den växt som han i likhet med den ovan nämnde Hesselius hade funnit särskilt lämplig till nödföda, d v s *Lichen Islandicus*. En sentida betraktare måste tycka att den gode Liljeblad borde ha genomfört sina praktiska prov innan han disputerade, men man förefaller ej ha varit så nogga med doktorsavhandlingar på 1700-talet. Det var då ej ovanligt att professorerna, mot betalning, skrev dessa, som deras elever för att erhålla magistergraden fick försvara.¹⁹)

Anländ till *Ava* gästgivargård i Ångermanland tömde Liljeblad en knippe *Lichen Islandicus* som han plockat på vägen dit i ett vattenkar. Nästa morgon kokade han mossan i mjölk och fick då en tjock simmig gulaktig soppa. Även om den var lite besk, skriver Liljeblad, så fann alla den rätt smaklig och åt av den med god appetit.

Vid *Södermjöle* gästgivargård, sitt nästa uppehåll, lät Liljeblad förvälla sin mossa i hett vatten för att göra den mindre besk. Gästgivarinnan "en beskedlig och vettig gumma", följde tillagningen av hans välling med häpet intresse. Hon sade att landshövdingen hade rekommenderat användning av mossa som nödföda, men att man hade tvivlat på hans råd och i övrigt inte vetat, vilket slags mossa man skulle använda. Sedan Liljeblads välling kryddats med kanel och socker, ansåg man att han hade åstadkommit en rätt "som i smak tävflade med de bästa."

I *Umeå* rådde man Liljeblad att på sin fortsatta färd norrut ta med sig rikligt med proviant, eftersom det hade rapporterats, att det var mycket svår hungersnöd

i norra Västerbotten. Men Liljeblad förklarade, att han tänkte leva uteslutande på sin mossa och mjölk. Och i *Gumboda* gästgivargård tillagade han ånyo sin välling och därvarande gäster förundrade sig över att det ifrån en sådan torr växt hade kunnat bli en så god och välsmakande rätt.

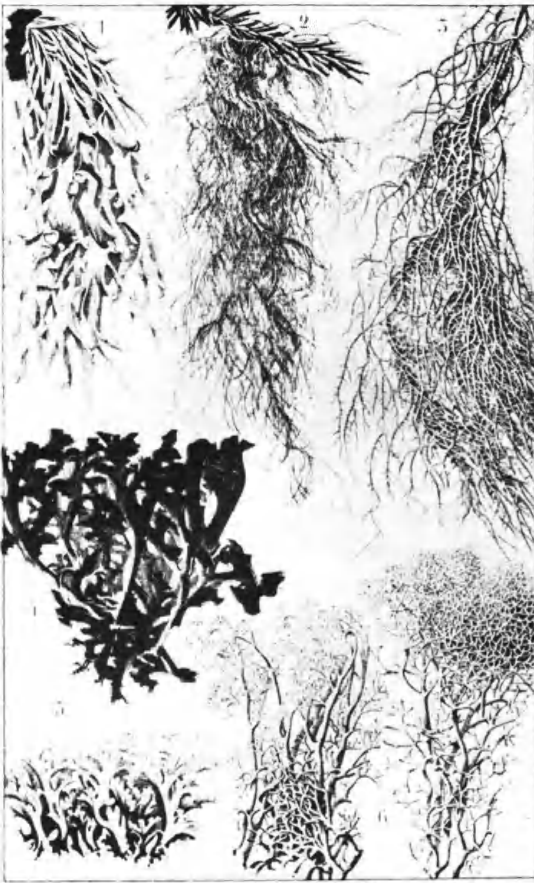
När Liljeblad kom till *Selets* gästgivargård fann han att man där på landshövdingens uppmaning redan hade gjort försök att äta mossa, men att detta ej hade slagit väl ut, eftersom man hade använt fel sort eller *Lichen Rangiferinus*. På väg till *Grötnäs* gästgivargård, fick Liljeblad en livlig beskrivning av sin skjutsbonde av hur stor hungersnöden hade varit i trakten av Kalix. Många personer hade stupat och hittats döda i skogarna med halmtappar i munnen, andra hade blivit uppsvällda och hade fått svåra plågor genom att de ätit olämplig nödföda.

Under 1700-talet ålåg det prästerna att inte bara uppmana sina församlingsbor att hålla Herrens bud och avhålla sig ifrån ett ogudaktigt leverne, de skulle även från predikstolen berätta om nyttiga saker. I en tid då läskunnigheten var ringa och tidningar och böcker var föga spridda, skulle de fungera som en sorts allmänna informatinsspridare. Liljeblad var därför ivrig att under sin resa söka få kontakt med prästerskapet på de orter han passerade. Han var väl medveten om att befolkningen ofta hade fördomar mot de nymdigheter som förkunnades av prästerna och mottog dessa med stor skepsis. Men när han därför i Grötnäs fick bjuda komministern i Norra Kalix församling, Crispin Tingvall, på sin välling, blev han mycket glad, ty hade han hört, att Tingvall åtnjöt högt ansende hos sina församlingsbor. Detta berodde bl a på att Tingvall utfört koppypning på barn med det för tiden lyckade resultatet att av sjuttio ympade barn hade endast ett dött. Tingvall lovade Liljeblad att redan påföljande söndag kalla hela sin församling tillhoppa och underrätta den om detta nya förträffliga spisämne.

I *Torneå* hade Liljeblad svårt att hitta någon *Lichen Islandicus*, då denna ej växte på den låglänta mark som omger denna stad. Samma terrängförhållanden rådde i trakten av *Karungi*, Liljeblads nordligaste och sista resmål. Men han hade där turen att hitta några exemplar av mossan alldeles intill prästgården, dit han hade inbjudits av prosten Kneif. Denne hade från Torneå fått höra om Liljeblads resa och hade så skyndat sig att inbjuda ett antal förväntansfulla gäster som ville pröva Liljeblads välling.

Under det stora nödåret 1867 gav Patriotiska Sällskapet ut en broschyr "*Våra bästa matlafvar*". Den

1. Vaskö 2. Mahulal 3. Tuffal 4. Islandslaf 5. Svölaf 6. Beittaf

Bild 4.

trycktes i 4 000 exemplar och delades ut i landets alla folk- och lantbruksskolor. Till varje exemplar av broschyren var bifogat två planscher med pressade, uppklistrade lavar, så att läsaren skulle kunna lära sig skilja mellan dessa. Denna skrift som kom ut i en andra upplaga 1870, torde vara den sista i Sverige, där lavar rekommenderats som nödföda.¹⁰⁾ Efter 1870 blev det bättre tider i Sverige. Och om man undantar åren i slutet av och närmast efter första världskriget, har det ej längre förekommit någon svårare livsmeldsbrist i vårt land. Bild 4.

Patriotiska Sällskapet delade ut belöningar för som det hette "goda förslag och åtgärder till skogs- och jordbrukets utvidgande och bättre drift." Den verksamhet som ovan har beskrivits, d v s plantering av träd och uppförande av stenhus eller stenmurar med besparing av trävirke samt recept på nödföda, blev föremål för belöning. Även nyodlingar belönades. En bonde som odlat upp fyra tunnland åker och åtta lass äng kunde göra anspråk på att bli belönad, för en torpare krävdes blott hälften av denna areal. Belö-

ningarna utgjordes vanligen av medaljer eller jetonger, som skulle bäras runt halsen eller i knapphålet i en silverkedja eller i ett grönsgult sidenband. I enstaka fall gavs även silverskedar eller silverbägare. Flitiga pigor kunde efter ett mångårigt arbete få en silverkedja — enkel, dubbel, tre- eller till och med fyrdubbel — beroende på antalet tjänsteår. Duktiga drängar fick en hattkedja av silver att ha runt hattkullen. Vid sekelskiftet 1800 upphörde Sällskapet att dela ut medaljer, jetonger, kedjor och hattband. Man ansåg att pigor och drängar kunde bli högfärdiga, om de fick bära skådepenningar på sig och den rundkulliga hatten kom ur bruk. I stället delade man mera ut silverskedar och, i särskilt förtjänta fall, silverbägare. Man återupptog efter ett antal år utdelningen av medaljer, men hattkedjan kom att falla i glömska och Sällskapet svävade länge i okunnighet om hur den exakt hade sett ut, tills en dam i Kalifornien i USA år 1963 skrev och berättade att hon ägde en hattkedja som år 1792 hade tilldelats en av hennes förfäder, drängen Nils Olofsson i Ödskölt i Dalsland. Senare fick Sällskapet kännedom om ännu en hattkedja på Nationalmuseum i Helsingfors, försedd med plakett med inskriften "Till Matts Renkula 1799 af Kongliga Patriotiska Sällskapet". Denna är ett gravfynd från Karis kyrkogård i Finland, där den följt sin ägare i graven. Hattkedjan har stått modell för de guld- och silverarmband som Patriotiska Sällskapet i våra dagar delar ut till förtjänta kvinnor.¹¹⁾

I och med hushållningssällskapens tillkomst samt instiftande av Lantbruksakademien 1811 blev Patriotiska Sällskapets agrara reformsträvanden ej längre av samma betydelse. Sällskapet upphörde med att uppställa tävlingsfrågor som gällde skogs- och jordbrukets förbättrande och slutade med att ge ut sin Hushållningsjournal.¹²⁾

När man i dag bläddrar i Hushållningsjournalen och andra av Patriotiska Sällskapet på 1700- och 1800-talen utgivna skrifter, framstår mycket av vad som står i dessa som okunnigt eller naivt. Men de gamla skrifterna innehåller dock åtskilligt av lärdomshistoriskt intresse. Och förutom av det i jämförelse med dagens prosa mustiga språket, frapperas man av den glada optimism som ofta kommer till uttryck i dessa. 1700-talet var ju ett optimismens århundrade, då man — i varje fall inom de bildade klasserna — hyste en ljus framtidstro.

Spill inte bort Din tid utan odla flitigt Din jord, plantera Dina träd och sköt om Din boskap. Sverige kommer då att bli en lustgård, där det överallt kommer att råda välstånd och förnöjsamhet, hette det i

Bild 5.

Patriotiska Sällskapets Handlingar. (Bild 5) Men även om det välstånd man drömde om nu har förverkligats, så har det ej åtföljts av någon förnöjsamhet. 1700-talets ljusa framtidsoptimism har i stället i detta hänseende efterträts av en alltmer ökad oro vart tekniken skall föra oss.

Noter:

- 1) Kungl. Patriotiska Sällskapets historia är författad av *Staffan Högberg*, Norstedt och Söners förlag, 1961.
- 2) *Eli F. Heckscher*, Svenskt arbete och liv, Bonniers förlag, 1941, sid 295.
- 3) *Heckscher*, a.a., sid 227.
- 4) Om hägnadsskyldigheten se *H. Juhlin Dannfelt*, Kungl. Lantbruksakademien 1813—1912, Fritzes förlag, 1913, sid 54.
- 5) *Juhlin Dannfelt*, a.a., sid 211.
- 6) För att sköta de statliga ekskogarna inrättades en särskild "Statens planteringsstyrelse". Ledare för denna blev den i svensk skogsbrukshistoria kände *I. A. Ström* (för sina förtjänster om ekplantering och som chef för det år 1828 inrättade Skogsinstitutet adlad till af Ström). De statliga ekskogarna skulle planteras i kronoskogarna på Omberg, vid Kungs-Norrby, Bispmotala och Almnäs, men framförallt på Visingsö. Beslutet om statlig ekplantering blev misslyckat. Segelskeppen gick, i och med ångfartygens tillkomst, obönhörligen mot sitt slut och behovet av ekvirke för skeppsbygge minskade snabbt. Valet av Visingsö som planteringsplats blev hårt kritiserat, det var svårt att frakta bort virket därifrån. Och skeppet med den första lasten av plantor till Visingsö, 6 000 huvudsakligen ekplantor — men även alm-, ask och lönnplantor som skulle bli skyddsträn till ekarna — som hade drivits upp av *I. A. af Ström* på Kungl. Djurgården i Stockholm, förläste nedanför Omberg och större delen av plantorna gick förlorade.
- 7) Nödåret 1867 har beskrivits av *Olle Häger*, *Carl Torell* och *Hans Villius* i "Ett satans år", Sveriges Radios förlag, 1978.
- 8) *Heckscher*, a.a. sid 194.
- 9) *Sten Lindroth*, Svensk Lärdomshistoria, Frihetstiden, P. A. Norstedt och Söners förlag, 1978, sid 21 och 32.
- 10) Denna skrift ledde bl a till att en apotekare i Råneå, *Jacob Widgren*, satte igång med att baka nödbröd i stor skala. Hans bröd ställdes ut på världsutställningen i Paris och belönades där med medalj.
Betr. litteratur om lavar som nödföda må nämnas: *Kerstin Eidlitz*, Föda och nödföda, LIT:s förlag, 1971, sid 65—71. *Per Olof Lindahl*, Lavar till mat och dryck. Fauna och Flora, årg. 1972 och *H. Juhlin Dannfelt*, Lavar till människoföda och kreatursfoder, Kungl. Lantbruksakademien Handl. och Tidskr. år 1917.
- 11) Om hattkedjan och Patriotiska Sällskapets belöningsilver se *Gösta Berg*, Hattkedjan, Rig, 1971.
- 12) Då Lantbruksakademien bildades gick Patriotiska Sällskapets dåvarande sekr. doktor *C. A. Rutström*, till Sällskapets lednad, över till att bli sekr. i den nya akademien. Han började där genast tillämpa Sällskapets metoder, d v s delade ut belöningsmedaljer, utlyste tävlingsfrågor och gav, efter mönster av Hushållningsjournalen, ut en skrift, Lantbruksakademiens "Annaler". Även om Lantbruksakademien och Hushållningssällskapen fick större förutsättningar att lösa många av Patriotiska Sällskapets uppgifter, så får man ej underskatta den pionjärgärning som Sällskapet fram till år 1813 utförde betr. frågor rörande skogs- och lantbruk, dendrologi och trädgårdskötsel.

Bild 1.
J. C. Linnerhielm "Vid Haga", 1796. En av de genom
Brunnsvikens sänkning försvunna kanalerna. Gamla Haga
skymtar på kullen t. h.

Fig 1.
J. C. Linnerhielm "At Haga", 1796. One of the original
canals, now disappeared, in the English garden of Haga.

Bild 2.
Pelousen framför Koppartälten — romantisk park med sop-
tunnor.

Fig 2.
The "Pelouse" at Haga — English garden with dustbins ...

Koppartälten och Hagaparken

TORBJÖRN OLSSON

Hagaparken är en av Europas främsta bevarade parker från 1700-talet av den typ som kallas engelsk park. Till dess konstnärliga och parkhistoriska värde skall läggas vad parken för oss svenskar betyder ur historisk och kulturell synpunkt. Den skapades av Gustav III och hans arkitekt Fredrik Magnus Piper och blev kungens älsklingsplats, bild 1. Och Carl Mikael Bellman, kungens geniale vän, besjöng parken i sånger som nu, tvåhundra år senare, är lika levande som då de skrevs och komponerades.

Hagaparken ligger inte långt från Stockholms centrala delar och löper därför de risker som är förenade med detta: ett urbant tryck tenderar att ändra parkens karaktär. Trafiken medför t ex krav på permanenta vägytor, belysningsstolpar, vägtrafikmärken och — inte minst viktigt — parkeringsplatser. Och för besökande serveringslokaler, toaletter, bänkar, papperskorgar och mycket annat.

Att införa dessa element i en fulländad romantisk park är strängt taget detsamma som att i ett land-

skap av Claude Lorrain försöka måla in belysningsstolpar, papperskorgar och annat ”utan att ändra karaktären”, bild 2.

Men det är vad som skett och som kontinuerligt sker i Hagaparken. Denna är härvidlag betydligt sämre lottad än t ex Englands berömda romantiska park Stourhead någon mil från Bath.

Hagaparken är å andra sidan som exempel på den romantiska parktypen oerhört mycket bättre bevarad än t ex Parc Monceau i Paris, som helt enkelt förvandlats till en innerstadspark, låt vara av exklusiv karaktär.

Stourhead är nära befreundad med vår Hagapark vars arkitekt, Fredrik Magnus Piper, 1779 under en lång period studerade och uppmätte parken i Stourhead. Pipers uppmätningar och anteckningar från Stourhead har en framträdande plats i den nyligen av National Trust framlagda vårdplanen för den berömda parken.

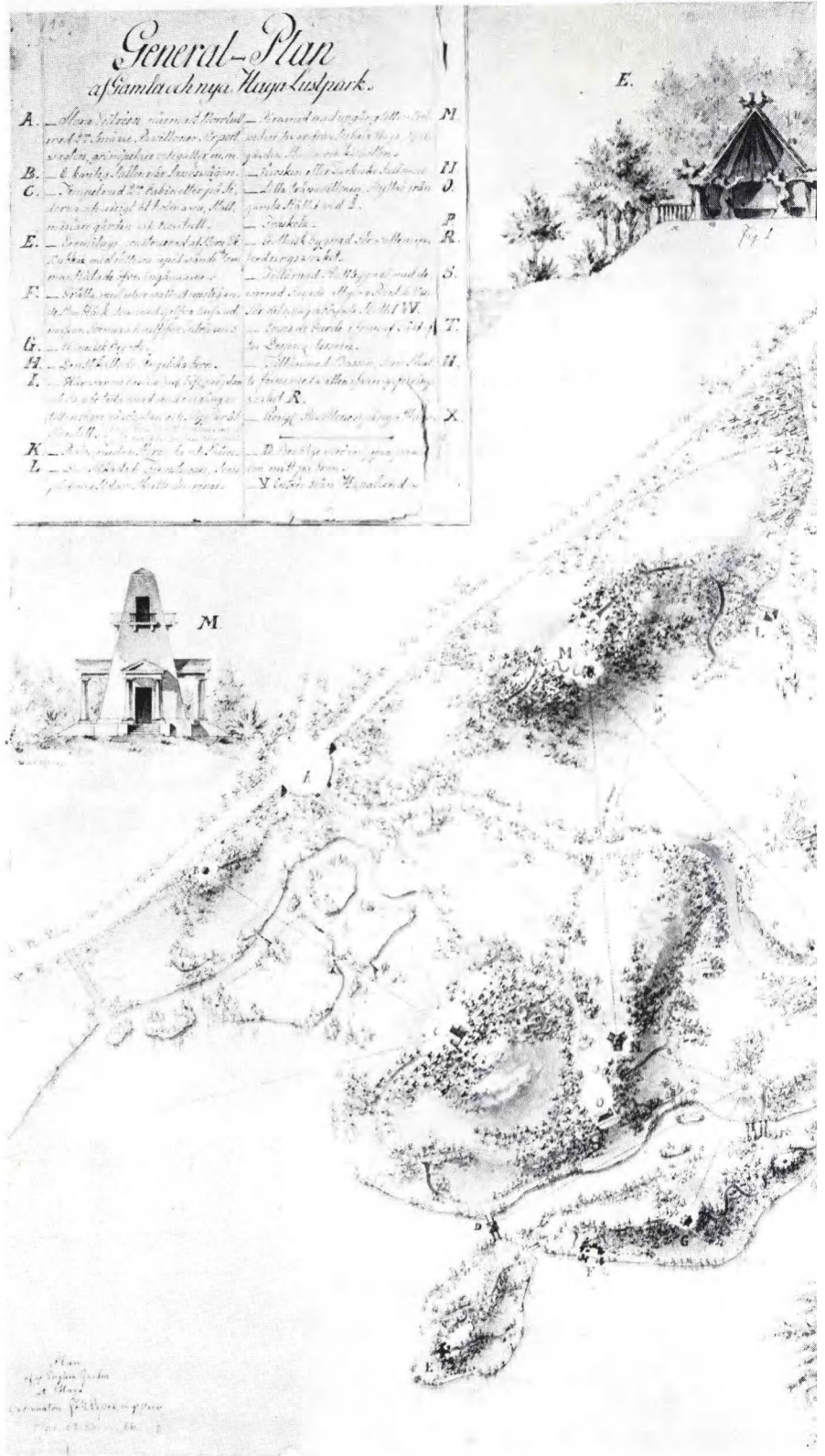
Den första stora förändringen i Hagaparken skedde

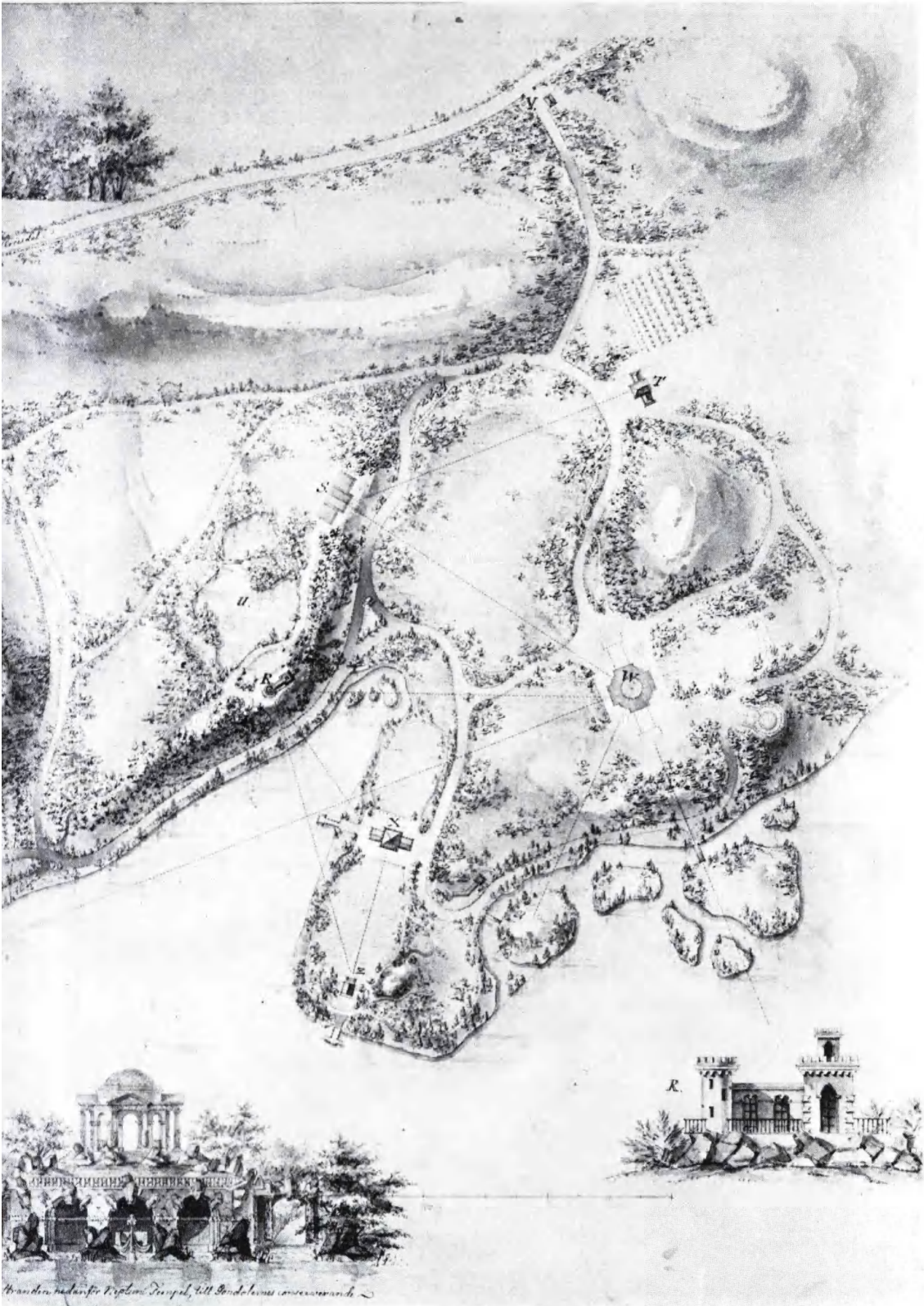

Bild 3.
 F. M. Pipers generalplan över Hagaparken 1781—86. V markerar tidigare plats för "Haga norra grindar", T det första (mellersta) Koppartältet. Norr till höger på bilden.

Fig. 3.
 F. M. Pipers masterplan for Haga 1781—86. Haga, near Stockholm, is the great English garden in Sweden. "T" marks the centre for the actual restorations at Haga. North to the right.

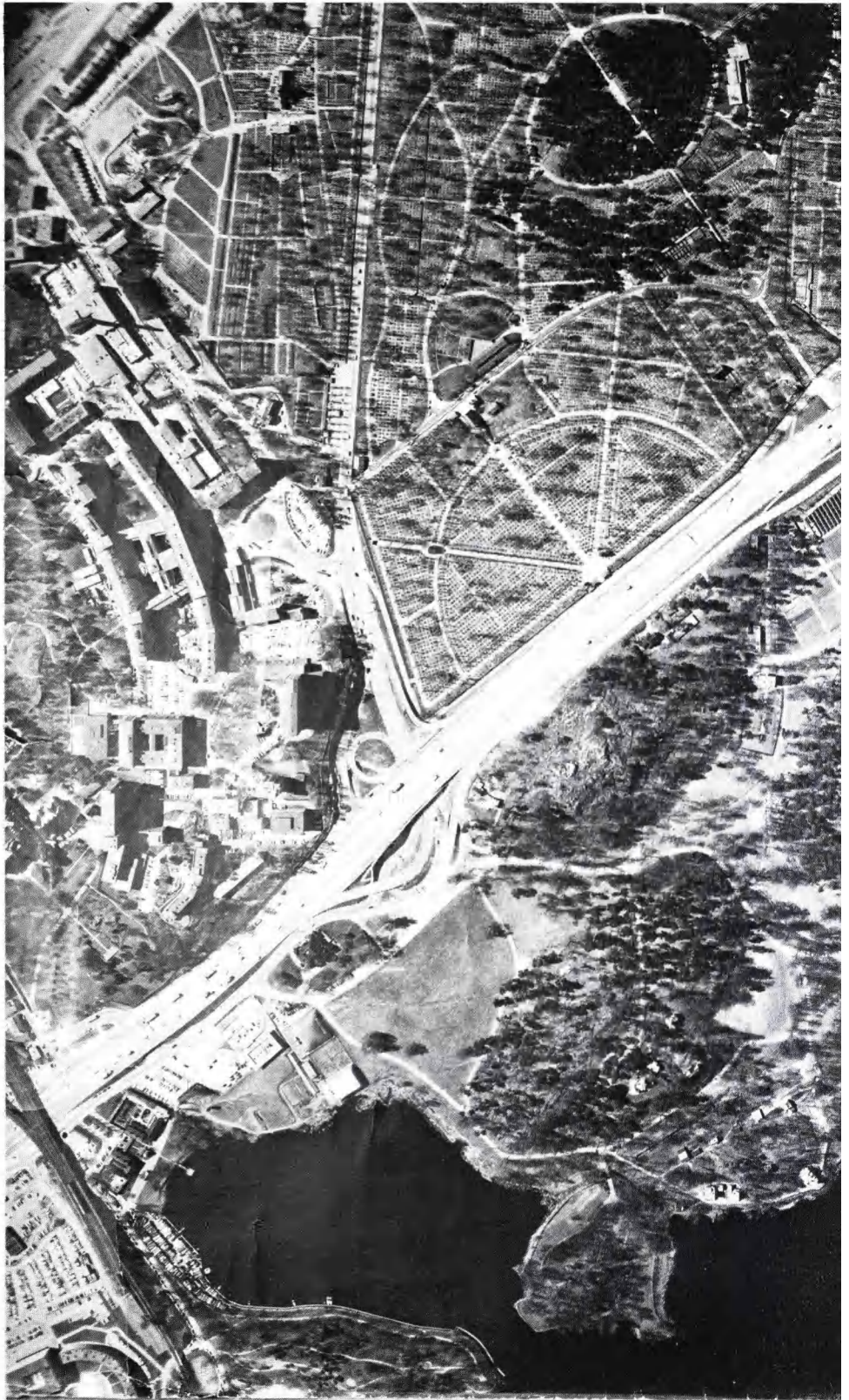

Handen redan för 1716 års Tidsplan, till Gondolernas anseende

Bild 4.
Flygfoto över Hagaparken före de i artikeln redovisade arbetena. Norr till höger på bilden. Jämför Pipers plan över samma område; föregående uppslag.

Fig. 4.
Birds view of the English park at Haga, Stockholm, before the restorations mentioned here. Compare 18th century plan on previous pages. North to the right.

Publicerad med tillstånd av Försvarstabern.

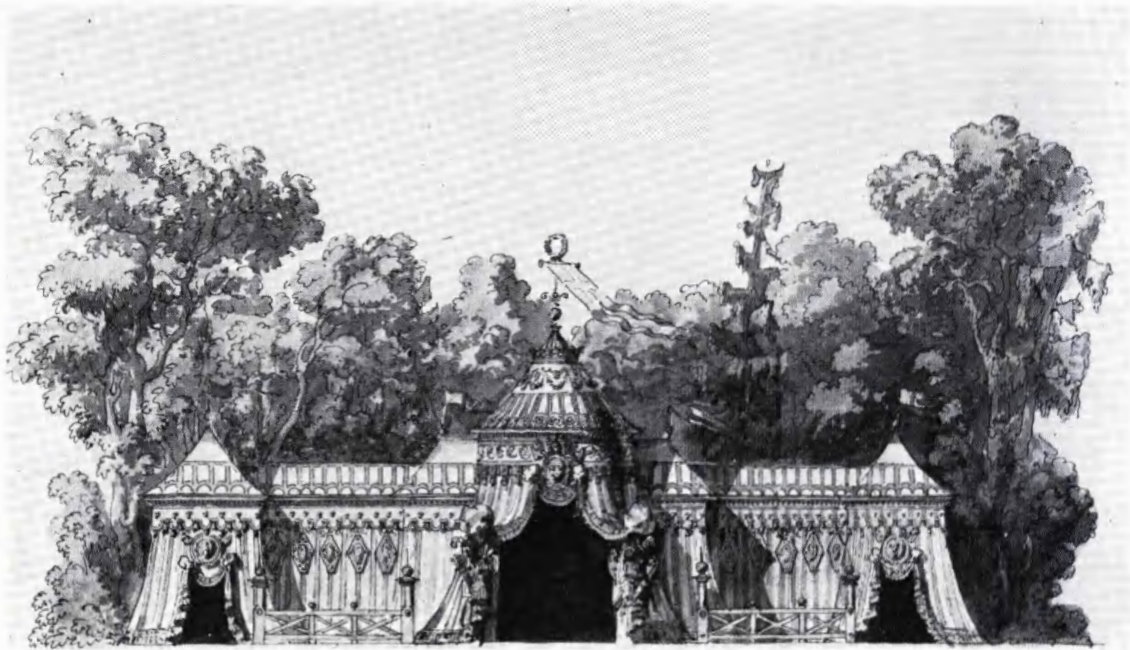

Bild 5.
L. J. Desprez skiss till det första, mellersta Koppartältet
1787. Tältets färger blått, vitt och guld.

Fig. 5.
Sketch by L. J. Desprez for the central "Copper Tent" at
Haga 1787. Colours: blue, white and gold.

när Brunnsviken, den sjö som i öster avgränsar parken, på 1860-talet sänktes med 1 1/4 m. Då utraderades en rik arkipelag av små öar som gav en behagfull karaktär åt landskapet, bild 1.

Och ett hundra år senare skadades parkens västgräns genom ett motorvägsbygge i och längs gränsen. Sista etappen av detta bygge är ännu ej avslutad; den berör parkens nordvästra del och därmed Hagaparkens kärnområde. Som ett sådant kan nämligen det väldiga parkrummet, "Pelousen", betecknas. Pelousen framstår för många genom sin storlek och sin pregnanta form som Hagaparken själv, trots att den endast utgör en knapp tiondel av parkområdet. I Pelousens nordvästra del ligger de tre Koppartälten, i dess sydöstra del Gustav III:s paviljong, Hagaparkens mest spektakulära byggnader.

Omedelbart väster om Koppartälten, inom parken, ligger en stor grusås som i långt över hundra år nyttjats som grustag. Parken har därmed åsamkats ytterligare stora skador.

Om jag sedan slutligen säger att det mellersta av de tre Koppartälten helt brändes ner för omkring 25 år sedan förstår våra läsare kanske den situation

som ännu för några år sedan mötte i Hagaparken.

Flygfotot, bild 3, visar hur området tedde sig efter 1963 års återuppförande av själva "tältfronten" på det mellersta Koppartältet men före alla övriga arbeten. Genom jämförelser mellan flygfotot och Pipers generalplan kan tämligen lätt ovan berörda parkelement etc identifieras.

På denna generalplan finns endast ett av de tre Koppartälten nämligen det mellersta. Det ritades och byggdes 1787 efter ritningar av fransmannen Louis Jean Desprez, bild 4. Det var en "Corps de garde" för kungens vakt och inrymde bl a stallar och marketenteri. Året därpå ritades och påbörjades byggandet av östra och västra Koppartälten som främst inrymde bostäder och stallar. En restaurangrörelse drevs sedan långt in på 1900-talet från marketenteriet i det mellersta Koppartältet. Av bild 6, tagen vid sekelskiftet, framgår vilket trivsamt folkliv som här utvecklades. På 1920-talet flyttades restaurangen över till östra Koppartältet där den fortfarande ligger kvar. Och som ovan nämnts nedbrann det mellersta Koppartältet fullständigt år 1953.

Uppgiften att restaurera och ge nytt liv åt denna del av Hagaparken — området kring Koppärtälten — innefattade allt mellan översiktlig landskaps- och vägplanering till rumsinredning.

Min första översiktliga plan (1971) för områdets upprustning innebar därför också en översyn av vägar och parkering i hela norra delen av Hagaparken innefattande en fullständig omläggning av trafiken. Därigenom befriades den stora planen och vägen framför Koppärtälten från en omfattande biltrafik och parkering. För biltrafiken in mot Koppärtältens bakre entréområde byggdes en helt ny väg medan den gamla Piperska infartsvägen mot Haga och Pelousen reserverades för gående. De under 1800-talets början uppförda grindstugorna som markerade entrén till parken — ”Haga norra grindar” — flyttades ca 100 m österut, inåt parken, detta för den blivande, nya motorvägen i Hagaparkens västgräns. Då endast den ena grindhalvan i grindpartiet normalt står öppen hindras här biltrafiken effektivt.

Den nya nordligare, för biltrafik avsedda vägen, leder till en i det gamla grustaget nyanlagd P-plats för närmare 200 bilar. Denna P-plats har givits en fri gestalt inspirerad av grusåsarnas egna former. Närmast liknar den väl en ”dödisgrop” i ett åslandskap, bild 7.

Efter P-platsen svänger den nya vägen tillbaka, bildar en S-sväng. Avsikten med denna form var dels att åstadkomma plats för en nyupplagd kulle som

bildar ”bullerlås” mot motorvägen dels att visuellt leda biltrafiken in mot den stora P-platsen.

Grindstugornas relation till nyss nämnda kulle och den nyupplagda, långsträckt kullen omedelbart söder om grindarna, kort sagt till landskapet, har kunnat göras till en parafras på den ursprungliga situationen.

Mina studier av Hagaparkens gräns i väster mot den gamla Uppsalavägen har visat att gränsen från Brunnsviken i söder till den stora grusåsen norr om Haga norra grindar utgjorts av en omvärd ”ha - ha”. Denna närmare 1 1/2 km långa vall är nu helt försvunnen. Som sin engelska motsvarighet var den tänkt som en ”naturlig” gräns mot omvärlden. Men osynlig som den engelska blev den inte . . . På ritningar till Haga norra grindstugor från 1800-talets början ser man tydligt hur dessa skjutits in i en öppning i den långa, låga vällen. Samma relation har i dag återupprättats men kullarnas funktion är nu ”bullerlåsens”, inte gränsmarkeringens, bild 8.

När arbetsritningarna till dessa tämligen omfattande terrängmodelleringar gjordes för fem år sedan planerades vegetationen som ett planterat komplement till den befintliga. Anslagsbrist har gjort att detta ännu inte genomförts — kullarnas och P-platsens slänter har endast sprutats med gräs.

På grund av de synnerligen komplicerade frågorna kring huvudmannaskapet för de olika åtgärder som här redovisats har arbetet varit långdraget och svår-

Bild 6.
Folkliv vid serveringen.
Mellersta Koppärtältet
omkring 1900.

Fig. 6.
Around 1900 outside the
pub in the central Copper
Tent, Haga.

Bild 7.
Flygbild 1978 av grusåsen väster om Haga under återfyllning. I bildens övre del Pelousen med Koppartälten och den nya P-platsen. Åsens nordsida under planering för en skidbacke med lift.

Fig. 7.
The huge esker west of Haga being restored. North side of the ridge will be planned for slalom with ski-lift. In the top of the picture the new parking area and the "Pelouse" with the Copper Tents. Air view 1978.

manövrerat. Nu är emellertid Hagas gräns mot väster stabiliserad med återuppbyggandet av Haga norra grindstugor och restaureringen av grusåslandskapet.

Vi förflyttar oss nu från den stora P-platsen in mot det nya, bakre entréområdet norr om Koppartälten, "bilsidan".

De tre Koppartälten's inbördes relationer möjliggjorde en naturlig och enkel lösning av buss- och biltrafiken. Det blev plats för rundkörning med direkt avstigning mot det återuppförda mellersta Koppartältet och en tämligen hygglig närparkering för värds- husets gäster.

Bild 8.
"Haga norra grindar" efter flyttning, jfr bild 3, "V". Teckning av Lisa Bauer. Vid upprättandet av arbetsritningarna för parken liksom vid själva parkarbetena har jag samarbetat med trädgårdsarkitekt Walter Bauer.

Fig. 8.
Entrance gate to Haga after rebuilding (compare fig. 3 "V"). Drawing by Lisa Bauer. I cooperated for working drawings and jobs on the site with Walter Bauer, landscape architect.

Zonerna mellan de tre tälten är helt nyplanerade även om några enstaka, äldre träd förekommer. Dessa zoner har tänkts att på sikt bilda gröna skärmar mellan tälten så att även den som gör sin entré från "bilsidan" mot Pelousen upplever samma överraskningsmoment som den, som kommer in via den klas-

siska vägen på Koppartältens sydsida. Kanske har vi här delvis valt ett något för lågt buskmaterial. Jag tror att vi skulle ha använt syrén längst i norr, mot vändplatsen i direkt anslutning till ett befintligt vackert bestånd av lila syrén.

Bild 9.
Mellersta Koppartältet med sin öppna stallgård före 1953 års brand.

Fig. 9.
The central Copper Tent with the stable yard seen through the main entrance before the fire of 1953.

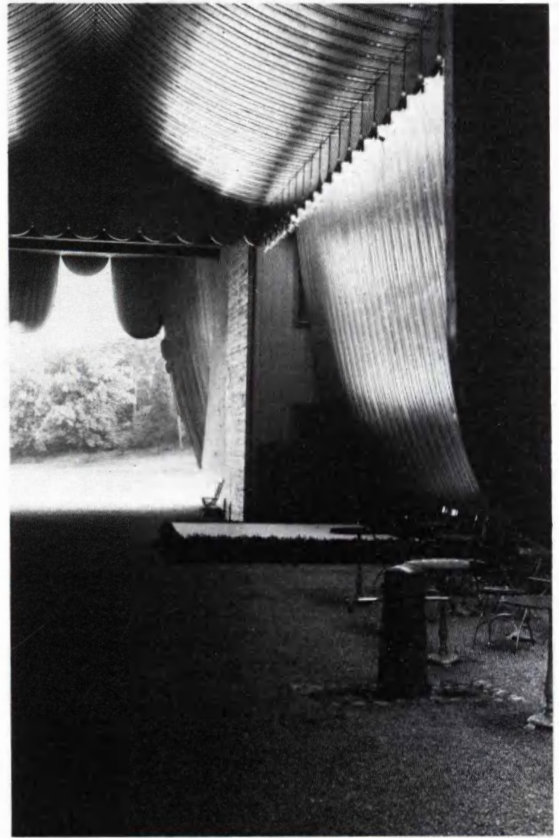

Bild 12.
Silvertältet i det mellersta tältet är året runt öppet för allmänheten.

Fig. 12.
The Silver Tent is free of charge open to public all the year through.

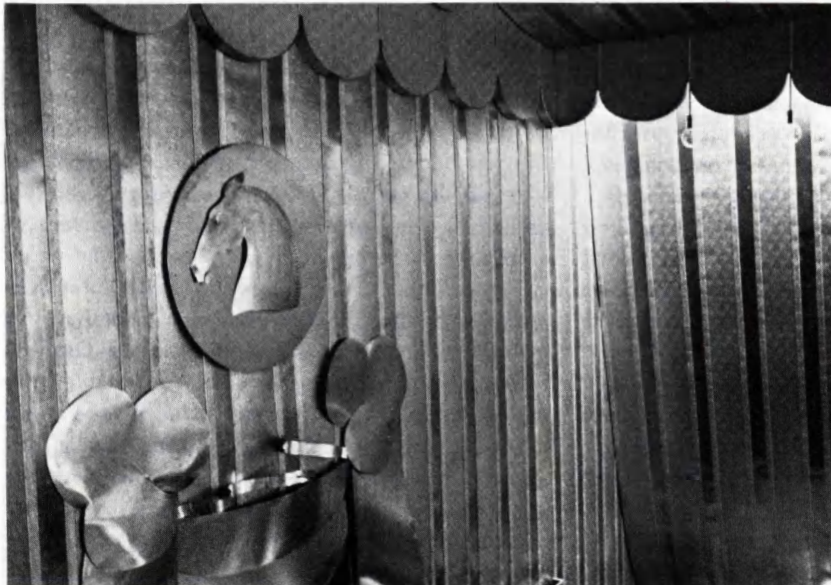

Bild 13.
Silvertältet. Detalj av entrén till Ryttagången.

Fig. 13.
The Silver Tent. Detail of the entrance to the "Ryttagången".

i östra tältet. I de kring detta inre tält liggande lokalerna skulle inrymmas omklädningsrum, bastu och lekhall.

Projektet utvecklades så småningom och kom slutligen att omfatta de handlingar som ligger till grund för den 1977 genomförda återuppbyggnaden, bild 11—14.

Det centrala tältrummet — "Silvertältet" — är, som nyss sades, fritt uppfunnet. Det har inte funnits tidigare liksom inte heller "Ryttargången" vars praktiska funktion är reservutgångens men som också utgör huvudentré till tältet från norr. Ryttargångens längd är lika med bredden i det gamla stallet som låg här: en spilta + mittgång + en spilta. Väggar och tak är bl a av brandtekniska skäl klädda med skivor av blank aluminium. Här har skapats ett "Äreminne över glömda hästar" med namn ur sena 1700-talsrullor. "Cardinalen" och tre andra hästar betar här sina elyseiska ängder, bild 14. Över dem välver sig en silverhimmel som på 1700-talets kinesiska spegelmåleri.

När man från detta elyseiska stall stiger ut på den forna öppna stallgården är man samtidigt inne i det nya 'Silvertältet', ett rum i gränsen mellan verkligt och överkligt, bild 12. Detta rum bildar den nya mittpunkten i det så länge skövlade området vid Koppar-tälten.

Tältet har sin dagsljusbelysning dels genom överljus dels genom tältmynningens sidoljus. Tältet slutes nattetid och vid kyla med ett par stora portar av trä.

Tältets ytskikt är uppbyggt av bandaluminium av två slag, bägge i princip reflekterande: det ena nästan blankt och det andra strukturerat, se bild 13. Den svaga dragning i bandplåten som spikningen ger skapar tillsammans med tältytans krökning en illusion av en hängande silverduk.

Den elektriska belysningen, som placerats som den klassiska lambrekängens tofsar eller kulor, utgörs av ett sjuttioal 25 W glödlampor av märket Lindner-globe, klarglas, 120 mm diameter, bild 14. Genom motstånd kan graden av bländning och ljusfärg varieras.

Bild 14.
Ryttargången, Silvertältets entré från norr. Måleriet i Ryttargången liksom dekor kring Ryttargångens entré efter mina idéskisser av konstnären Olle Nyman.

Fig. 14.
"Ryttargången", north entrance of the Silver Tent. Paintings by Olle Nyman. By the same artist: Horse head, fig. 13. Sketches (ideas) by the architect.

Bild 15.
Vinterliv utanför Silvertältet, mot Pelousen.

Fig 15.
The Silver Tent in wintertime. The main entrance facing the "Pelouse".

Detta rum står året runt fritt öppet för allmänheten. Där finns rinnande, friskt vatten, där är plats för vila. Till de som önskar serveras varma drycker, smörgåsar etc. Efter kl. 5 äger värdshusvärden, som sköter tältet, rätt att upplåta det för slutna sällskap.

Tältrummet kan då ges karaktär av årstid och typ av fest: bullrande eller klassiskt balanserat, höst och vår, vinter eller sommar, bild 17.

Under det grusade golvet finns värmeslingor som garanterar en viss grundvärme under vintern. Återstående, nu oinredda delar är planerade för en institu-

tion, ett slags parkmuseum, med artistloger, salar och rum för skilda Hagautställningar, föreläsnings- och lekrum samt försäljning, allt centrerat kring Haga samt park- och markvårdsfrågor. Ett litet "bollhus" blir det också plats för, se planen bild 11.

De stora portarna mot Pelousen slutligen väntar ännu på sin dekor. De skall på insidan, direkt på den grova träytan dekoreras med ett landskap, lika det verkliga man ser genom den öppna tältmyrningen. En illusion skapas: när portarna är stängda råder evig sommar.

Japansk trädgård i anslutning till personalens matsal. Perspektiv från nordväst. Teckning Lisa Bauer.

MARABOU

En industripark i Upplands Väsby

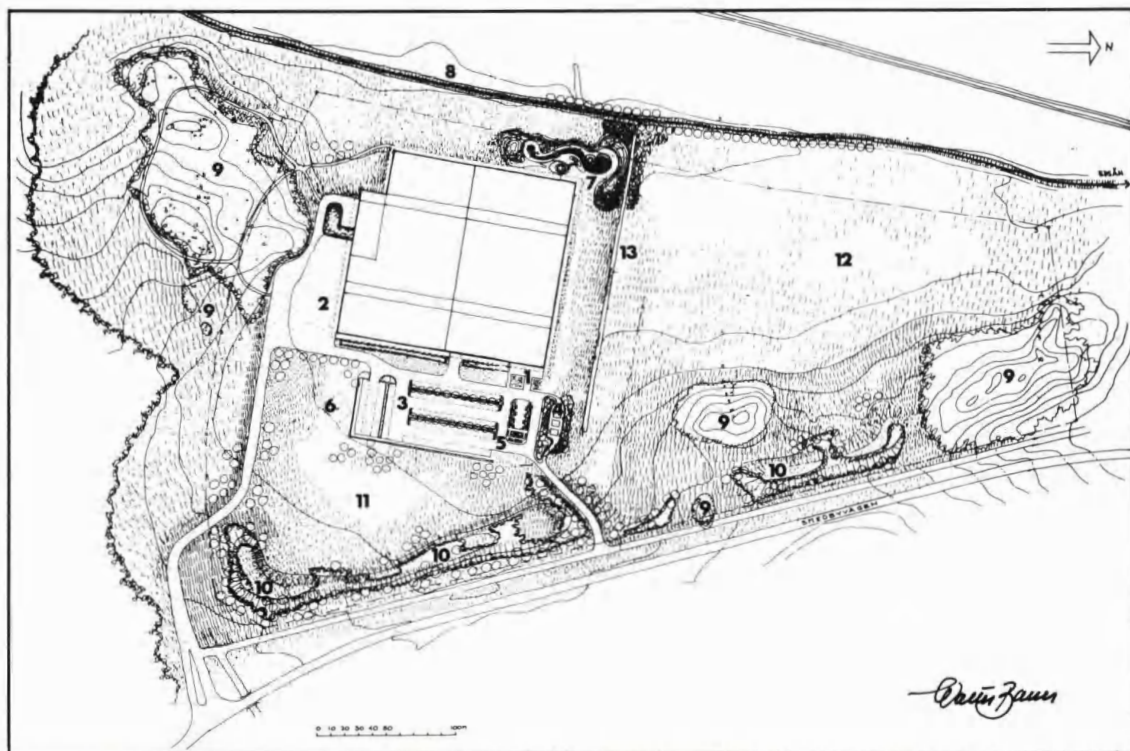
WALTER BAUER

Det område i Upplands Väsby där Marabous nya fabrik byggdes 1966—1974 var vid starten ett kulturlandskap med åkrar omgivna av höglänta backar beväxna med blandskog, kantade av snåriga bryn. Väsbyån med sin raka fåra begränsar området i väster, skog i söder och öster och en tallbacke i norr.

Det stora byggnadskomplexet innebar att avsevärda mängder schaktmassor måste köras bort. Med dessa schaktmassor — mest lera — uppfördes

långsträckta vallar, som längs Smedjevägen nu begränsar parken i öster. Den tidigare alltför täta blandskogen i söder, där gran och tall dominerade, har gallrats till förmån för björk, rönn, asp m. fl. Söderljuset strömmar in och markfloran har snabbt ändrats, i en del fall till något av den typ som kan återfinnas i vissa skogsängar. Ett öppet område norr om fabriken är upplåtet som jordbruk och är utarrangerat till en lantbrukare i trakten.

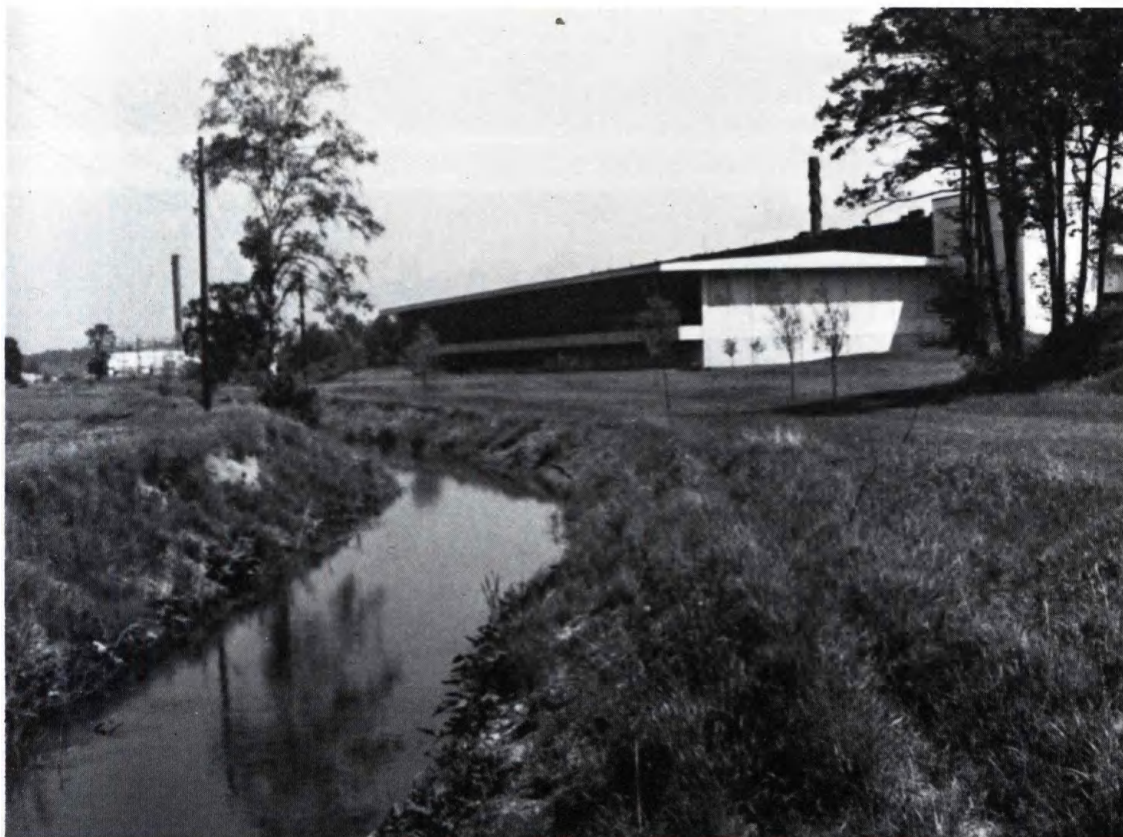
Plan över industriparken.

1 Huvudentré. 2 Lastbilsterminal. 3 Bilparkering mellan häckar och träd. 4 Cykelstall innanför planterade jordvallar. 5 Skulpturplats med relief och spegeldamm. 6 Eric Grates bronsskulptur *Silvatica*. 7 Japansk trädgård ansluten till personalmatsalen. 8 Väsbyån. 9 Kuperad blandskog. Åkerholmar. 10 Vallar upbyggda av schaktmassor, tätplanterade med buskar och träd. 11 Blomsteräng. 12 Åkerareal, lantbruk med växlande odlingar. 13 Dike mellan åker och trädgård.

En arbetsplats som denna kräver avsevärt utrymme för personalens bilar och stort svängrum för de tunga långtradarna. Parkeringsplatsen är planterad med skuggande silverpilar och långsgående häckar av häggmispel mellan bilraderna. En cykelparkering under tak i närheten av huvudentrén är delvis dold bakom vallar med olika träd och buskar. Den stora

lastplatsen är ansluten till lagerutrymmen och begränsas i söder av den kuperade dungen.

Vallarna längs östra sidan har fått en rörlig kontur med uddar och vikar. Denna rörlighet förstärks av träd och buskar, som omväxlande koncentreras till täta snår och dungar där unga lövträd efter hand kommer att utvecklas till mäktiga volymer: ek, lind,

Industribyggnaden sedd från söder.

lön, oxel m. fl. med hassel, try, måbär som undervegetation eller som bakgrund till fristående träd. Ett skådespel på lång sikt med många förvandlingsnummer och en del osäkra faktorer.

Mellan parkeringsplatsen och dessa vallar har f. d. åkern förvandlats till äng med prästkragar som dominerar i stora fält, omslutna av kortklippt gräsvall.

Blomsterängen blev anlagd och sådd med olika slag av ängsväxter, av vilka utom gräsen prästkragarna senare tagit överhanden. Helt problemfria är väl inte dessa blommande ängsytor eftersom de kolliderar med ogräsbekämpningen — maskros, åkertistel och annat mindre önskvärt som får avlägsnas manuellt — men vackert är det och rent ser det ut med de vita prästkragsstråken.

Det nya landskapet med vallar, fritt grupperade träd och tätt planterade buskar i parkens östra del.

När byggnadshandlingarna utarbetades för den senaste byggetappen ingick färdigställandet av marken i programmet. Intill personalrestaurangen i nordvästra delen av fabriken och kontoret redovisades på ritningarna en enkel uteplats. Efter hand som byggnadsarbetet fortskred tyckte man inom Marabous ledning att en mera stimulerande lösning på uteplatsen borde

vara möjlig att åstadkomma.

Marabous alltför tidigt bortgångne direktör Johan Throne-Holst, som var speciellt road av trädgårds-konst som industrimiljö, undrade en dag om det vore möjligt att i stället för uteplatsen anlägga någon form av japansk trädgård. Han liksom jag själv var fullt medveten om att den måste bli högst stiliserad och

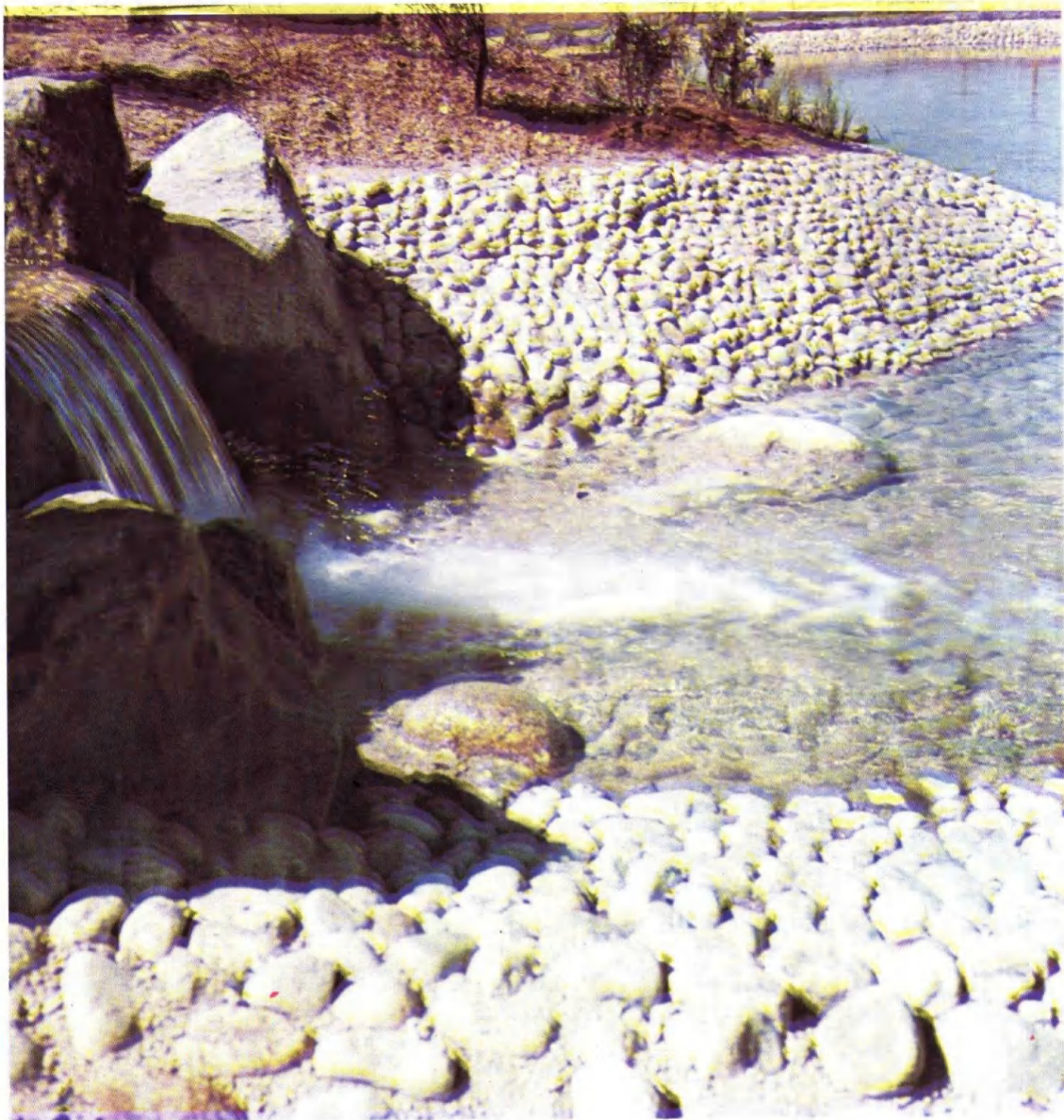

Samma område inom ett annat avsnitt från öster.

anpassad efter de sträva villkor, som det blåsiga uppländska landskapet erbjuder. Många stimulerande samtal följde och efter hand växte planerna fram till en anläggning med ett uteslutande japanskt växtmaterial som grupperats kring en källa, en bäck och en damm med ett par mindre vattenfall. Kullerstenen som är lagd på ett tätningsskikt i de vattenförande

delarna kan associera till en del japanska trädgårdar, inte minst när vissa mossor slagit sig ner mellan fogarna. Från skogsdungen i söder hämtades större och mindre stenblock, ibland av skulptural verkan. Öppna gräskullar och andra, med träd och buskar helt täckta kullar omväxlar med planare ytor, gångstigar och sittplatser utanför matsalen.

Japanska trädgården. Ett mindre vattenfall mellan stenar från skogen. Dammen belagd med kullersten från ett grustag i trakten.

Åker blev äng med prästkragar i stora fält. Parkens östra del.

Del av den "japanska" trädgården utanför personalmatsalen. Foto Sten Didrik Bellander i *Ur Marabous byggnadshistoria* Stockholm 1977.

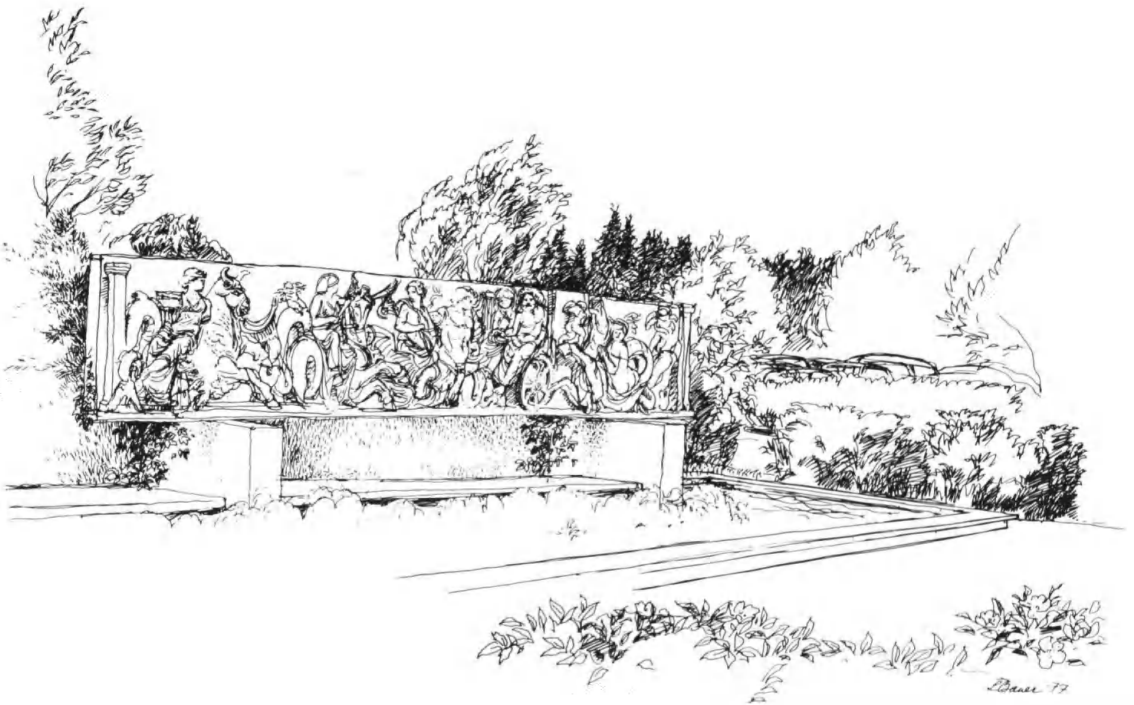
Ett nyplanterat lärkträd från Kurilerna tillsammans med bl. a. *Cercidiphyllum japonicum* och med *Epimedium* och *Pachysandra* i förgrunden. I detta avsnitt finns även *Betula Maximowicziana*, vild på Honshu, Hokkaido och Kunashiri. Lärken: *Larix Gmelini* var. *japonica*.

Liggande och resta stenar som hämtats från en skogsbacke i närheten.

Vid huvudingången som avslutning på entréaxeln står denna kopia av en romersk relief från omkr. 30 f. Kr. — ett festtåg i samband med Neptuns bröllop med Amfititre. Teckning av Lisa Bauer 1977.

Följande träd och buskar med japanskt ursprung har planterats:

Larix leptolepis, *Betula Ermani*, *Betula Maximowicziana*, *Cercidiphyllum japonicum*, *Malus baccata* v. *mandshurica*, *Malus floribunda*, *Malus Sargentii*, *Prunus serrulata* Hisakura, *Acer ginnala*, *Acer palmatum* f. *atropurpureum*, *Chaenomeles japonica*, *Forsythia suspensa*, *Hamamelis mollis*, *Kerria japonica*, *Hydrangea paniculata*, *Magnolia kobus* v. *borealis*, *Magnolia stellata*, *Rhododendron molle*, *Salix purpurea*, *Salix repens*, *Syringa amurensis* v. *japonica*, *Stephanandra incisa*, *Viburnum tomentosum*, *Lonicera chrysantha*, *Lonicera Morrowi*, *Rosa multiflora*.

Av barrbuskar har valts *Taxus cuspidata* med former, *Juniperus chinensis* med former och *Pinus pumila*.

Ett par marktäckande perenna arter är *Pachysandra terminalis* och *Epimedium violaceum*.

Blad- och blomväxter: *Hosta glauca*, *Hosta undulata*, *Hemerocallis flava*, *Senecio clivorum*, *Dicentra spectabilis*, *Sedum spectabilis*, *Astilbe arendsii*, *Paeonia lactiflora*, *Physalis alkengi* v. *Franchetii*, *Iris sibirica*, *Iris orientalis*.

En Irisart som jag hoppas kunna berika samlingen med är *Iris Thunbergii*, en reverens för Carl Peter Thunberg och hans *Flora japonica* 1784. — Efter hand skulle jag vid tillfälle även vilja utvidga samlingen av träd med ytterligare några japanska arter, bl. a. *Acer Mono*, som förekommer vildväxande i hela Japan bl. a. på Hokkaido, där vintrarna kan jämföras med våra norrländska. På Hokkaido växer även *Prunus sargentii*, Yama-sá-kura som enligt Nitzelius skall betyda ungefär bergskörbär. En dag hoppas jag få plantera den här bland de andra japanerna. Tor Nitzelius har beskrivit *Acer Mono* och många andra japanska arter i sin Boken om träd.

Konsten som stimulans i arbetsmiljön har länge varit en målsättning för företagsledningen. *"God konst kan till oss alla förmedla intryck och påverkar våra sinnen, den verkar befriande och stimulerande, skapar ökad rymd kring oss och ger vidgat perspektiv på vår omgivning och på vårt eget liv."* Så inleder Henning Throne-Holst en vägvisare *"Konsten på Marabou"* 1963. Bilden visar Eric Grates bronskulptur *"Silvatica"*, här placerad på en gräskulle i Upplands Väsby.

Trots det mycket stora ingreppet i landskapet i samband med nybyggnad, anläggning av vägar, parkeringsplatser och lastplatser har all ursprunglig naturmark kunnat behållas och införlivas med parken.

Övre bilden visar ett av de stora klippblocken i skogsdungen söder om fabriken, den dunge där stenarna till den japanska trädgården hämtades.

Backsippan, den i landskapet fridlysta *Anemone pulsatilla*, växer vild om också sparsamt på en kulle bland slån, en och nyponrosor tillsammans med andra backängsväxter, bl. a. blodnäva. Teckning av Lisa Bauer.

Ett viktigt avsnitt i en industripark: parkeringsplatsen, för en gångs skull utan bilar. Det måste ha varit en helgdag. Silverpilar höjer sig över delvis fritt växande häggmispel mellan bilraderna. Träden dämpar solstrålningen och bidrar i någon mån till luftreningen. På hösten är häggmispel lysande gulröd under de silvergrå pilarna.

Åkerholme med träd-en och några ungbjörkar i områdets södra del på gränsen mellan skog och gräsvall.

Träden har hunnit bli fem år äldre sedan de planterades. De har ökat i höjd och omfång, en del måste glesas för att få sin rätta utveckling. Snåren på vallarna har blivit så täta som avsikten varit; en del av buskarna, bl. a. hägg och måbär, har i samband med en gallring kunnat flyttas till andra delar av trädgården, där de använts som från början färdiga vindskärmar mot norr.

Fotografier, där icke annat angivits, har tagits av förf. under 1978—79.

Beskärning av parkträd

KLAUS STRITZKE

Träden utgör en väsentlig del av våra grönytor. Betraktad som grönyta är trädet den mest givande formen, eftersom trädet tillåter markanvändning under kronan, samtidigt som det har en c:a 5 gånger så stor grönyta (bladyta) som gräs på samma areal. Tack vare låg anläggnings- och skötselkostnad är trädet samtidigt den billigaste formen av grönyta. Trädet tycks vara en idealprodukt framtagen för vår bebyggda omgivning.

Beskärningens bakgrund

Hamling

(Efter gammalsvenska "hambling" = stympning och tyska "hammeln" = kastrera.)

Ursprungligen utfördes en medveten beskärning av trädet för att (regelbundet) nyttja delar av det. I regel var det långa, yngre skott — till lövtäkt, flätning eller

Trädets bladyta motsvarar bladytan på en gräsyta som är 5 ggr större än markytan under trädet.

Bakom denna idealprodukt ligger en utveckling som pågått ett par hundra miljoner år. Ett skeende som under ständiga korrigeringar bl. a. utvecklat produktionsmetoder, som ställer vår industri i skuggan. Som en aktuell detalj kan nämnas att verkningsgraden för utnyttjandet av solenergi ligger vid 98 % (vår bilmotor har en verkningsgrad av 27 %) och att det inte finns några avfallsproblem — trots ständig överproduktion.

En så utprovad organsim behöver knappast en korrigering utifrån för att kunna utvecklas optimalt. Trots detta utsätts trädet för mer eller mindre överlagda ingrepp, vanligtvis genom beskärning av kronan.

bastframställning. Dessa driftsformer har lett till det som vi idag betecknar som hamlade träd.

Hamling som del av lantushållningen har spelat ut sin roll. I parkvärden finns den kvar och har ökat katastrofalt efter motorsågens och skyliftens tillkomst.

Som motiv för hamling brukar man anföra föryngring, säkerhet och balans.

Dessa mål uppnår man dock endast för kortare tid. Åldrandet ökar, säkerhet och balans avtar snart efter ett sådant ingrepp. Ingreppen är dessutom så kraftiga att trädets liv kan äventyras vid osakkunnigt arbete. Detta gäller mest för trädarter som fysiologiskt och morfologiskt är dåligt rustade för avbrott i tillväxten (t. ex. alm). Lika äventyrlig är behandling vid för

En vanlig syn — en meningslös skärning i kronan.

respektive träds slag felaktig årstid. Även ett sakkunnigt ingrepp försvagar trädet på lång sikt.

En sakkunnig hamling kräver beskärning i etapper. Detta medför ökade arbetsinsatser efter hamlingen. Dessutom kan man åstadkomma oläkbara sår som vid försummelse bidrar till en snabb nedbrytning av trädet. Ytterligare en risk finns vid hamling — den ditills skuggade stammen utsätts för solexponering med brännskador och barklossning som följd.

Av detta framgår att en så radikal åtgärd som hamling innebär, noga skall övervägas och endast bör utföras av kulturhistoriska skäl och inom kulturhistoriska områden. Ett motiv kan vara att man vill återställa en löväng i sitt forna skick med hamlade träd för lövtäkt. Ett annat skäl kan vara att man i samband

med restaurering av en trädgård eller en arkitektonisk park vill återge träden deras förutbestämda storlek och form.

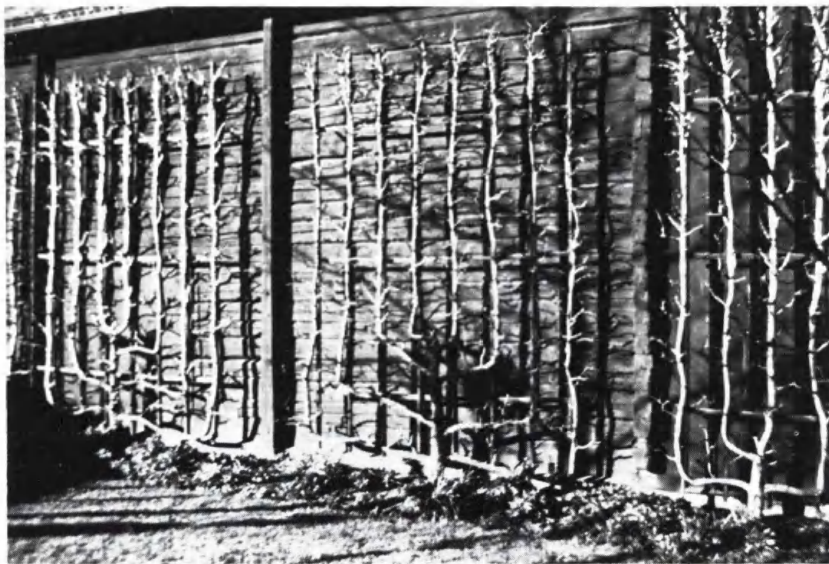
Dessa arbeten skall utföras med verklig sakkunskap.

Fruktträdsbeskärning

En mera avancerad beskärning av ett träd utvecklades för fruktträdet. Här gällde det inte att framtvinga långa, raka skott utan tvärtom att hindra skotttillväxt till förmån för fruktbildning. En enkel kapning av skott utvecklades vidare för uppbyggnadsbeskärning, som syftar till maximal solexponering och lättast möjliga skördearbete. Beskärning av fruktträd är ett nödvändigt ingrepp vid fruktodling. Men inte sällan ser man även parkträd beskurna som fruktträd — med årliga grengallringar och skottbeskärningar. Detta är inte bara dyrbara åtgärder utan de skadar också trädet i onödan. Det finns ingen anledning att tillämpa denna beskärning i parkträd.

Arkitektonisk beskärning

Människan är inte bara en rationell varelse. Glädjen i att leka och forma återspeglas dels i den fortsatta behandlingen av fruktträdet (spaljéträd), dels i nöjet att formklippa allt grönt som låter sig formas. Därifrån till regelbunden beskärning (av regelbunden plantering) är steget inte långt. Trädet blev slutligen ett arkitektoniskt element och beskärningen bestämdes av den för tillfället rådande stilen. Den strikt arkitekto-

Fruktträdsbeskärning — med arkitektonisk formgivning.

Arkitektonisk beskärning med sårknölar.

niska formningen av träd medför oftast den dyraste formen av trädbeskärning. Här är av största betydelse att beskärningen utförs årligen och efter ett noggrant mönster.

Antingen skär man tillbaka årsskotten helt in till den övervallade sårknölen, som bildas vid denna typ av beskärning, eller också lämnar man kvar en kort stump av respektive års skott som vid vanlig häckklippning.

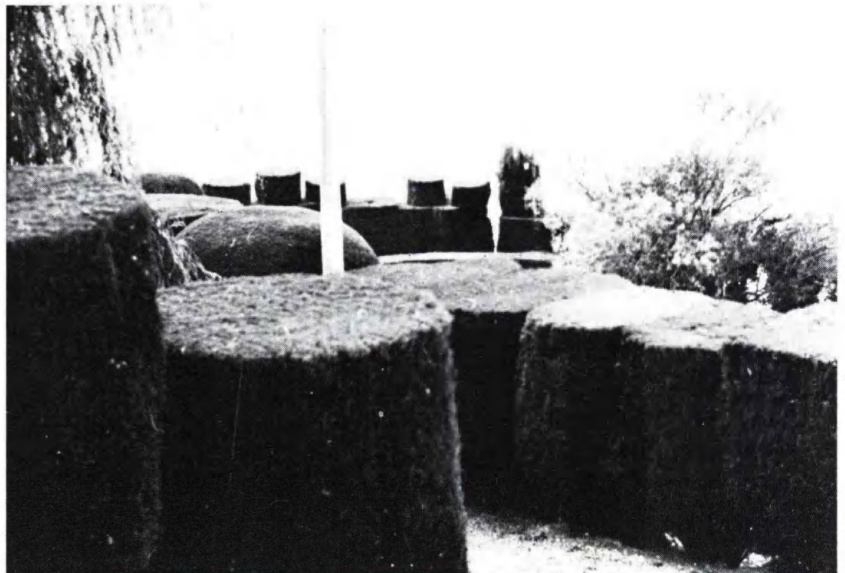
Vare sig det rör sig om träd som genom hård tillbakaskärning återförts till den gamla ordningen eller sådana som klippts kontinuerligt är ovan nämnda beskärningsmetoder genomgående arbetskrävande och övervägande skadliga för träden. Det är därför angeläget att koncentrera dyrbara beskärningar till kulturhistoriska anläggningar. Övriga trädbeskärningar bör minskas samt utformas så att trädets sundhet ej äventyras mer än nödvändigt.

Anledning till beskärning

Bortsett från de arkitektoniska kraven kan det finnas tvingande anledningar till beskärning av kronan. Gemensamt för dessa är att de antingen tillgodoser skäligen säkerhetskrav eller trädets friskhet.

1. Säkerhetsbeskärning

En säkerhetsbeskärning utförs då trädet eller del av kronan utgör en fara. Kronstabilisering med wire,

Kyrkogård på centrala Sicilien. Arkitektonisk beskärning utan arkitektur.

eventuellt kompletterad med bult genom stammen, kan vara ett alternativ och skall alltid övervägas innan beskärning beslutas. Detta gäller även vid befintlig felaktig kronstabilisering (järnkrage o. d.) som medfört deformation av cellvävnaden (strypning). Utförs en förbättrad kronstabilisering skall den gamla tas bort och flera 2—3 cm breda och 15—30 cm långa snitt skall läggas i saftströmmens riktning, över strypningen. Beslutar man sig för en säkerhetsbeskärning istället för en kronstabilisering skall grenarna kapas under strypningen.

Som säkerhetsbeskärning räknas bl. a. den löpande efterbehandlingen vid hamling, eftersom de kraftiga vattenskotten sitter mycket löst på de yttre årsringarna. Lika viktigt är att tidigt kapa huvudstammens konkurrensgrenar så att utveckling av dubbelstam förhindras. Detta gäller främst unga träd, men även hos äldre träd kan konkurrensgrenar bildas.

2. Borttagning av döda eller infekterade grenar

Denna beskärning kan naturligtvis ses som en säkerhetsbeskärning. Men den har även direkt betydelse för trädets framtida friskhet. Det är därför viktigt att skära in till frisk ved, då döda och infekterade grenar tas bort.

Ligger svampangreppet innanför nybildade årsringar blir ingreppet mera omfattande och kallas då trädkirurgi, som förutsätter kunnande och omfattande erfarenhet. Ett felaktigt utfört arbete i detta stadium är till mera skada än nytta för trädets friskhet och kan få svåra följder. Man får på sin höjd lufta såret genom att ta bort endast den mest murkna veden (ej ner till frisk ved).

Säkerhetsbeskärning: Felaktigt utförd. Borde ha skett under strypställena. Alternativt och bättre: Sakkunnig förankring av kronan.

3. Gallringsbeskärning där trädet hindrar, skymmer eller skuggar

Föranleds en trädbeskärning av trafiksäkerhetsskäl (som i regel betyder uppstamning), utförs denna så att beskärningen ej behöver upprepas årligen. (Skymns hänvisningsskylt, bör flyttning av skylten övervägas.) Efter ingreppet får trädet ej ge ett stympat intryck.

Även kapning av mittstammen under krafledning kan utföras på ett för trädet skonsamt sätt.

Arkitektonisk beskärning med korta årstappar.

Hamling av säkerhetskäl, enligt uppgift. De genomgående friska träden kommer framöver att bli en säkerhetsrisk.

Växer trädet framför fönster och skuggar för mycket, kan max 1/3 av kronan gallras bort. Därvid skall framförallt trädets höjd, men även dess kronform behållas.

4. Balansbeskärning

Balansbeskärning kan bli aktuell då rotvolymen minskats. Även här gäller det att kronans höjd skall bevaras och att ej mer än 1/3 av kronans grenar skall gallras bort, även om rotvolymen minskats med mera än 1/3.

Minskning av rotvolymen sker inte bara genom kapning av rötter (schakt, omplantering) utan även genom att rötter dör på grund av andra omständigheter (såsom torka, förgiftning, sammanpressning av marken under trädkronan m m).

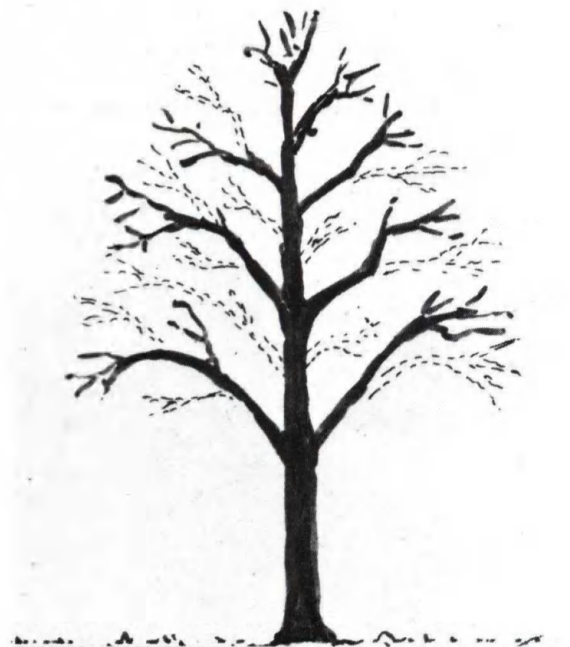
Balansbeskärning skall betraktas som en andrahandsåtgärd, som alltid skall föregås av en förbättring av trädets livsbetingelser (främst genom markbearbetning med sikte på lufttillförsel till rötterna och gödsling med övervägande organiska gödselmedel).

Mer som säkerhetsbeskärning räknas den balansbeskärning av kronan, som siktar till en symmetrisk uppbyggnad av en ensidig krona sedan ett träd tappat en kraftig gren eller har gallrats fram ur en grupp.

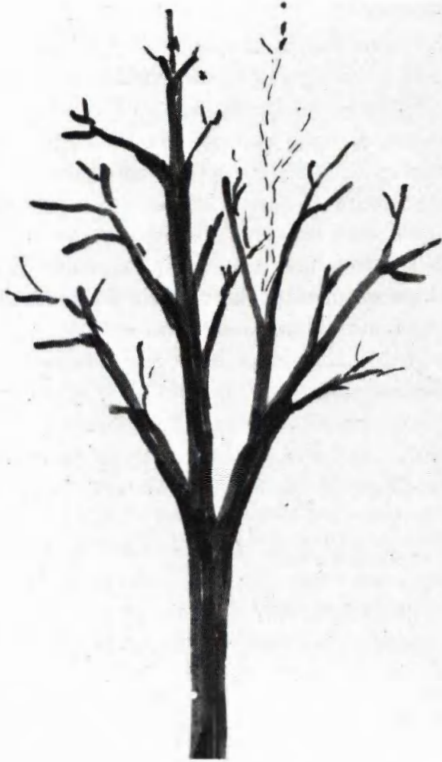
Snitt och verktyg

Vid beskärning av trädkronor gäller allmänt att grenar skall kapas antingen i förgreningar (snett snitt)

eller tätt utmed stammen. Det slutliga snittet utformas så att sårkanten kan försörjas av friska grenar ovanför såret och att sårkanten ligger i saftströmmens riktning

Gallring eller reducering av kronan. (Vid omplantering, rot-skada m. m.)

Decimering av konkurrentstam.

(spetsigt ovalt sår). Beträffande verktyg kan sägas att handverktyg är bättre än motordrivna, att verktygen skall vara vassa och att de skall tvättas med T-sprit innan arbete på nytt träd fortsätter (desinfektion).

Sårbehandling

Samtliga sår i frisk ved skall, efter renskäring, förseglas med sårmedel. Under många år har Lac-Balsam varit det bästa medlet. Förutsättningen för ett tillfredsställande resultat är att förpackningens anvisningar noga följs (får ej spädas ut eller användas i kyla). Den moderna sammansättningen av Lac-Balsam baseras f. ö. på recept som förekommer redan i 1600-talslitteraturen. Infekterad eller rutten ved som inte tas bort lämnas öppen. En impregnering av denna vore meningslös och snarare till skada för trädet. Även försegling av angripen ved med sårmedel, täckning med plåt och plombering skadar trädet allvarligt på lång sikt.

Arbetsbeskrivning

Vid stora ingrepp i träd bör en arbetsbeskrivning vara ett krav. Beskrivningen kräver dels eftertanke, dels ett välgrundat ställningstagande. Den är dessutom av betydelse vid eventuella tvister.

Beskrivningen skall innehålla:

1. Dokumentering

Minst ett foto, som täcker hela trädet, skall tas före ingreppet. Kompletteras med nytt foto efter ingreppet. Anteckningar om trädets storlek och hälsotillstånd skall göras.

Att borra i träd (tillväxtborr eller hål för elektriskt mätinstrument) för att undersöka hälsotillståndet före ingreppet är helt meningslöst och ökar endast infektionsrisken.

Dokumenteringen kan kompletteras med en värdering.

2. Beskrivning

Beskrivning skall noggrant redogöra för de åtgärder som skall utföras (före arbetets igångsättning) samt ange varför de föreslås. Hit hör även förslag till gödsling, luftning m m.

Vid kronstabilisering med stålwire skall en skiss utföras, som visar wrens sträckning mellan grenarna och lämnar uppgift om de höjder där förankringarna planeras.

Lätt svampinfektion. Felaktig kapning av grenen eller utebliven försegling av såret har medfört svampinfektion vars mycel snabbt spritt sig nedåt. Vid behandlingen fick all infekterad ved (mörkfärgad) skäras bort.

Kapsår, rätt utformade och förseglade. God övervallning runt alla sår (1 år efterkapningen).

3. Målsättning

Beskrivningen skall även innehålla uppgift om vilken effekt som förväntas av åtgärden samt vilka följdarbeten ingreppen medför de närmaste 5—10 åren.

Garantier är svåra att lämna för alla ingrepp, men för sårförsegling (Lac-Balsam) och hållfastheten i stål-wirarnas fästen skall garanti krävas.

Försiktigheten och återhållsamheten kan inte nog framhållas vid arbete med träd. Det finns tillräckligt många exempel på katastrofala följder för träd, som utsatts för välmenande men överilade åtgärder. Tyvärr går det inte att utarbeta generella föreskrifter för omfattande ingrepp.

Litteratur till ämnet:

Bernatzky, Baum und Mensch
Bernatzky, Tree ecology and preservation
Mayer, Bäume in der Stadt
Baum Zeitung
Utemiljö (nr 2 och nr 3 1977)

Värdering av träd

KLAUS STRITZKE

Allmänt

Det är relativt lätt att värdera ett träd efter skogsindustrins regler där sågverk eller massafabrik värderar en viss del av trädet i kronor. Detta delvärde framstår sedan som om det vore trädets enda värde. Denna värdering är den vanligaste och har skapat ett intryck av att trädet främst är en råvara för industrin. Trädet är en väsentlig del i naturens kretslopp och där har den av oss eftertraktade slutprodukten, själva substansen, bara ett skrotvärde.

Högre än substansvärdet är funktionsvärdet. Ett levande och växande träd utför aktivt både fysikaliska och kemiska processer och förorsakar fysikaliska och kemiska företeelser (syreproduktion, luftrening). Den

nytta som människan har av dessa funktioner går inte att uppskatta i form av kronor.

Bortser man från den globala betydelse träden har för makroklimatet, så är trädets värde för mikroklimatet väl mest kännbar för människan i den miljö hon själv format. Det levande trädets ursprungliga värde var rent mikroklimatiskt, det kunde ge skydd mot både regn, dagg, sol och blåst. Ju större ett träd var, desto mera skydd erbjöd detta och därmed kunde flera få skydd samtidigt, under förutsättning att ingen hinderades. Detta medförde så småningom taburegler för både den skyddssökande och trädet. Trädet får därmed, vid sidan av substans- och funktionsvärdet, även ett ideellt värde med symboliskt innehåll. Här finner man de första tecknen på värdering av träd — ett träd belagt med tabu var mera värt än en människa. I litteraturen framgår att till och med mindre skadegörelse på ett sådant träd hotades med dödsstraff.

Tabureglerna finns även idag, skrivna och oskrivna, men i mindre avskräckande former. Det är främst stora, gamla träd med historisk, religiös, politisk eller dendrologisk anknytning som värderas och skyddas som minnesmärken. Träd i den urbana miljön, som inte kan ges dessa attribut, betraktas vanligen endast som estetiska tillskott och trädens värde beskrivs rent känslomässigt. Denna värdering kan sällan hävda sig gentemot tekniska och ekonomiska argument vid planering och exploatering av mark. Ett trads värde borde därför kunna beräknas. Det ekonomiska värdet kan därefter användas i planeringssammanhang, där kostnaden för ett trads bevarande kan sättas i relation till en planrevidering eller skyddsåtgärd. Lika viktig är en prissättning vid reglering av ersättning för skada på träd.

Den grundläggande principen vid beräkningen är att ett trads ekonomiska värde motsvarar kostnaderna för anskaffning och etablering på samma växtplats av ett träd av samma art, utseende och storlek.

Från samma utgångspunkter har man utomlands utarbetat olika värderingssystem och vid genomgång av dessa tycks det schweiziska enklast i sin uppbyggnad, utan att det därför förlorar i sin noggrannhet. Följande värderingsmodell har utarbetats efter samma princip men med utgångspunkt från svenska förhållanden. Den utarbetades som förslag åt

Trädets värde är mer än bara virkets.

Friska, normala träd i allé.

Byggnadsstyrelsen och har sedan dess använts både för värdering i planeringssammanhang och vid skadereglering. Föreliggande modell har omarbetats och kompletterats 1978.

Det bör beaktas att vid användning av värderingsmodellen både dendrologisk och växtfysiologisk kunighet förutsätts hos den person som utför värderingen.

Modellen kan inte användas vid fastighetsvärdering och expropriering.

Modell för värdering

Värdeberäkning sker efter poäng, erhållna ur tabeller, som är uppställda efter följande egenskaper och fakta.

Trädslag. Tabell I

Skillnaderna mellan de olika trädslagen grundas på arternas variationer avseende bl. a. pris, tillväxt, livslängd m. m. Poängsättningen utesluter dock subjektiva värden av t. ex. dendrologisk och historisk art.

Helhetsintryck. Tabell II

Graderingen sker efter trädets form och friskhet samt skiljer på friväxande träd, träd i allé eller mindre grupp och träd i större grupp.

Graderingen tillåter viss subjektiv bedömning och bör ske ytterst omsorgsfullt. Gränsen mellan ett friskt, normalt träd och ett anmärkningsvärt exemplar är svår att dra. Den högsta poängen förutsätter att trädet är felfritt och ovanligt väl utvecklat. Vidare bör beaktas att ett imponerande träd oftast bör klassas som svagväxande gammal solitär och vid svampangrepp som sjukt träd. Ett friskt men kraftigt beskuret träd (hamlat) klassas som missbildat träd.

Växtplatsen. Tabell III

Vid värdering av ett träd har växtplatsen stor betydelse. Dels betingar arbetstekniska skillnader priser i olika områden, dels ökar planterings- och skötselkostnaderna samt riskerna i en för träd ovänlig omgivning (t. ex. hög, tät bebyggelse, permanent beläggning). Kostnader och risker sjunker med tilltagande gynnsam växtmiljö.

Växtzon. Tabell IV

På grund av främst klimatet är tillväxten högst varierande i olika landsdelar.

Därför betingade värdevariationer beaktas genom att använda zonbeteckningarna i SPF:s zonkarta som tiondelsdecimaler efter faktorn 1. (T. ex. zon 1 = 1,1, zon 2 = 1,2, zon 3 = 1,3 osv.)

Trädets storlek. Tabell V

Vid värderingen mäts trädets stamomfång 1,3 m över markytan varefter den tänkta snittytan räknas ut enligt formeln:

$$\text{omfånget}^2 : 3,14 \times 4 = \text{cm}^2.$$

Omräkningsfaktor. Tabell V

För att kunna använda värderingsmodellen på ett enkelt sätt krävs reglering med en öresfaktor. Faktorn är 3 öre (1963)/cm² (av den tänkta snittytan).

Värdet av 3 öre/cm² begränsas dock till ytor under 1.000 cm². Över 1.000 cm² sjunker öresbeloppet med tanke på trädets tilltagande ålder.

Eftersom omräkningsfaktorn är konstant i förhållande till den tänkta snittytan, har dessa båda faktorer förts samman i bifogad tabell (kolumn 2 och 3).

Index

Omräkningsfaktorn, som utgår från 3 öre/cm², avser priset 1963 (index 100).

Index vid värderingstillfället erhålles från Statistiska Centralbyrån, tab. 6, litt. 149.

Beräkning

Poäng och faktorer enligt tabellerna I—V multipliceras med varandra och indexregleras enligt tabell V. Produkten erhåller beteckningen öre och avser trädets totalvärde.

Exempel:

I	Trädslag: Tilia	=	6
II	Frisk, normal solitär	=	7
III	Stad, park	=	9
IV	Zon III	=	1,3
V	Stamomfång 90	=	650
	Omräkningsfaktor	=	3

$6 \times 7 \times 9 \times 1,3 \times 650 \times 3 = 958.230$ öre, vid index 100 (1963). Våren 1975 var index 219, trädets värde i detta fall $958.230: 100 \times 219 = 2.098.523$ öre = 20.985 kr.

Värdet reduceras med framräknad % enl. tab. VI för eventuella befintliga skador.

Skadereglering. Tabell VI

Vid inträffad skada omfattar värderingen även en bedömning av skadans storlek.

Kan en skadas omfattning inte bedömas helt vid skadetillfället (t. ex. brännkada, gasskada i kronan)

eller kan det antas att skadans omfattning kommer att öka (t. ex. vid markförtätning, förgiftning m m), skall skadebesiktningen under de kommande vegetationsperioderna upprepas tills den av skadan förorsakade negativa utvecklingen avstannat.

Skador på stam mäts där skadan är som bredast och uttrycks i procent av stammens omfång på det aktuella stället. Finns flera skador, räknas de skadade ytor som ligger lodrätt över varandra som en skada. Till stamskadorna räknas även barkytor som pressats ihop eller som har lossnat från veddelen men skenbart sitter kvar.

Skadans höjd eller djup är i regel utan större betydelse. Överskrider skadan 50 % räknas den som total.

Skador i krona. Skadans omfattning vid brutna grenar sätts i förhållande till kronans ursprungliga form och uttrycks i procent.

Skador i rotsystemet (främst under och 2 m utanför trädkronan). I regel kan omfattningen ej fastställas vid skadetillfället.

Till skador räknas:

- direkta skador (t. ex. deformation av rötterna, barkfläkning och avrivning);
- indirekta skador genom kvävning (t. ex. jordförtätning, uppfyllning inkl. upplägg och vattenuppdämning) eller förgiftning (t. ex. lagring, spill och spridning av kemiska ämnen såsom oljeprodukter, cement, salter, syror m. m., hit räknas även vägsaltning, felaktig gödsling och för trädets skadliga bekämpningsmedel);
- torkskador genom grundvattensänkning eller annan reduktion av vattentillgången.

Stora välväxta träd får ofta klassas som svagväxande eller sjuka (vid svampinfektion).

Skador i rotsystemet visar sig i trädkronan tidigast 1 år efter skadans uppkomst (torkade grentoppar, gula, blågröna eller missbildade blad — krulliga eller små — samt försenad knoppsprickning). Av följdskadorna i kronan kan man bedöma skadornas omfattning.

TABELLER

Trädslag. Tabell I

Acer	4
Aesculus	5
Alnus	3
Betula	3
Carpinus	5
Crataegus	5
Fagus	7
Fraxinus	5
Malus	5
Populus	4
Prunus	3
Quercus	8
Salix	4
Sorbus	3
Tilia	6
Ulmus	5
Larix	5
Picea	5
Pinus	8

Helhetsintryck. Tabell II

10	friskt, kraftigt, anmärkningsvärd solitär
9	friskt, kraftigt, anmärkningsvärt träd i grupp om 2—5 träd eller i allé
8	friskt, kraftigt träd i större grupp eller bestånd
7	friskt, normal solitär
6	friskt, normalt träd i grupp om 2—5 träd eller i allé
5	friskt, normalt träd i större grupp eller bestånd
4	svagväxande gammal solitär
3	svagväxande träd i grupp eller missbildad solitär
2	svagväxande träd i bestånd
1	sjukt träd
0	värdelöst träd

Sjukt eller värdelöst träd.

Växtplatsen. Tabell III

10	stad, steril omgivning
9	stad, park
8	stad, periferi, närlandskap, berg
7	närlandskap, kulturlandskap, berg
6	naturlandskap

Växtzon enl. SPF. Tabell IV

1,1	zon I
1,2	zon II
1,3	zon III
1,4	zon IV
1,5	zon V
1,6	zon VI
1,7	zon VII

Omräkningsfaktorer, index. Tabell V

Samtliga mått 1,3 m över markytan. Mått under rubriken cm² och faktor är avrundade (kolumn 2 resp. 4 och 5).
Index enligt Statistiska Centralbyrån. tab. 6, litt. 149.

1 Stam- omfång	2 cm ² snitt- yta 1,30 över mark	3 omräk- ningsfaktor	4 öresfaktor 1963 (index 100)	5 öresfaktor september 1979 (index 322)
12	12	3	35	110
14	15	3	45	150
16	20	3	60	190
18	25	3	75	240
20	35	3	105	340
25	50	3	150	480
30	75	3	225	730
35	100	3	300	970
40	125	3	375	1.210
45	160	3	480	1.550
50	200	3	600	1.930
60	300	3	900	2.900
70	400	3	1.200	3.850
80	500	3	1.500	4.850
90	650	3	1.950	6.300
100	800	3	2.400	7.750
120	1.150	2,96	3.400	11.000
140	1.500	2,83	4.250	13.700
160	2.000	2,63	5.250	17.000
180	2.500	2,40	6.000	19.300
200	3.200	2,07	6.600	21.300
250	5.000	1,38	6.900	22.200
300	7.200	1,02	7.400	23.800
350	9.500	0,83	7.900	25.400
400	13.000	0,66	8.600	27.700
500	20.000	0,48	9.600	30.900

Skade- och ersättningsprocent. Tabell VI

För samtliga skadeprocent gäller följande ersättningsprocent:

Skadans omfattning	ersättningsprocent
Upp till 20 %	minst 20 %
25 %	25 %
30 %	35 %
35 %	50 %
40 %	70 %
45 %	90 %
50 % och däröver	100 %

Ersättning:

Vid totalskada utgör slutprodukten av värderingen ersättningsbeloppet.

Vid delskador räknas ersättningsbeloppet i % av slutprodukten, enligt tabell VI.

Trädvärdering i planeringssammanhang

För att kunna bevara träd vid byggnads- och anläggningsarbeten krävs ofta extra åtgärder, som kan förordas ett projekt.

Åtgärderna kan bestå av rena skyddsåtgärder under byggnadstiden. Det kan även gälla flyttning av en planerad anläggning (t. ex. byggnad, väg, ledning) eller en bestående skyddsåtgärd (t. ex. mur, bevarad naturmark). I dessa fall kan en jämförelse mellan åtgärdernas kostnad och trädets värde belysa skäligheten i kravet på skydd.

I planeringssammanhang används värderingens slutprodukt direkt. Hänsyn bör därvid tas till att i trädets värde inte inkluderas eventuella följdskador på omgivande träd eller vegetation vid det värderade trädets borttagande (t. ex. vind- och strålnings-skador). Dessa bör läggas till då sådan skada kan befaras.

Åtgärder vid risk för åverkan på träd

Kan man på grund av byggnation, tillfälliga transporter eller liknande befaras risk för åverkan på träd bör följande åtgärder vidtagas:

1 Dokumentera trädet

- värdera trädet enligt en värderingsmodell
- fotografera trädet (svart-vit, finkornig film)
- fotografera befintliga skador

- grundvattenmätning
- bedöma rotdiametern (i regel 2 m utanför kronan) eller rotsystemets läge (intill berg m m)

2 Förebygga skador

- skydd av stam och grenar
inplankning mot sprängskott, ev. kalkning av stammen mot sol vid friställande av trädet
- skydd av rotsystemet
inhägnad, tillfälligt bärlager, plankgångar
- skydd mot tillfällig eller längre grundvattensänkning
kontinuerlig bevattning i flera hål utmed utsidan av rotsystemet, ev. besprutning som avdunstningsskydd
- gödsling av trädet innan skadan kan ske — ett gödslat träd läker ut eventuella sår bättre
- kapning av rötter med god marginal (minst 30 cm) från planerad schaktkant 1 år före schaktningens början
- skydd av rötter mot uttorkning i schaktkanten
- vid kontrakt med entreprenör skall namn och telefonnummer till den sakkunnige trädspécialisten uppges, som vid skada skall anlitas på entreprenörens bekostnad — den sakkunnige skall väljas av uppdragsgivaren.

3 Åtgärder vid skada

Bedöms inträffad skada som ej livshotande för trädet skall omedelbart åtgärder vidtas:

Träden — särskilt det bortersta — klassas som träd ur större grupper eller som missbildade solitärer genom sina höga stammar — trots att träden nu står fritt.

Sjukt eller värdelöst träd enl. värderingsmodellen trots att trädet kan ha ett stort historiskt värde.

- a) skydd av sår skall ske med Lac-Balsam direkt efter åverkan (samma dag)
- b) trädspécialist vidtar grundlig sårbehandling
- c) skada bör dokumenteras.

4 Ändrad garantitid för träd som skall skyddas

Normal garantitid av 2 år vid entreprenad räcker till fullo för bedömning av skada på stam eller krona. Däremot är eventuell skada på rotsystemet dold (sönderpressade rötter genom överkörning, sammanpackad mark med syrebrist som följd, lagring eller stjälpning av skadliga ämnen över rotzonen, grundvattensänkning m. m.). Följderna av dessa skador visar sig tidigast 1 år, vanligtvis 2—4 år, efter skadetillfället, vilket beaktas vid överenskommelse om garantitid.

Litteratur

- 1957 USA, Shade Tree evaluation
1963 Norge, Taksering av prydtre (baserad på USA-modellen)
1966 Schweiz, Normen für die Wertberechnung von Zierbäumen (utgåva 1966)
1972 Västtyskland, Verkehrs- und Schadenersatzwerte von Bäumen, Sträuchern, Hecken und Obstgehölzen nach dem Sachwertverfahren. Werner Koch (utgåva 1972)
1972 Kurzverfahren für Laubbäume. Wawrik (utgåva 1972)
1974 Östtyskland, Bewertungsverfahren nach Klein (utgåva 1977)

Ursprunglighet och mångfald

Om granens reparationsförmåga efter toppförlust

On the reparative power in the European spruce (Picea abies) after loss of top

BJÖRN VON ROSEN

Ibland hör man påståendet att urskog, det är något som numera inte alls finns i Sverige. Jag vet då inte riktigt vad vederbörande menar med ordet urskog. Vissa förändringar undergår ju all skog, även den som är orörd av människohand, förändringar som kan vara långsamt förlöpande genom klimatväxlingar, försumpning eller uttorkning, eller snabba genom stormfällning och bränder. På dessa återkommande ändringar har naturen under tidernas lopp svarat, tydligast hos granen, genom att utbilda en mångformighet i trädens arvsanlag: latent reservegenskaper att tas i bruk under tillfälliga påfrestningar i trädindividens liv, eller särformer för överlevnad i nischer med magrare livsvillkor. Åtskilligt av granens förmåga, liksom vissa mutationer av tall och bland lövträd t. ex. ornäsbjörken, kan för våra ögon te sig som rent ornamentala förexperiment utan samband med de yttre livsvillkoren. Sammanhangen bakom de kompensativa drag som utvecklas när individen skadas brukar vara lättare att utläsa. Denna genetiska livaktighet och latent beredskap har inte påverkats av de smärre mänskliga ingrepp som var vanliga i äldre tiders hushållning. dvs. för vedbrand och tillfälliga timmeruttag; frö från omkringliggande skogar med samma arvsegenskaper har ju fortsatt att strömma in över de öppnade ytorna och i sinom tid återställt det ursprungliga tillståndet. Arternas fördelning kan ha växlat men arvsmassan inom varje art har förblivit oförändrad. Denna äldre typ av skog har vi alltså ganska gott om i Norrland; i landets södra hälft har den starkt minskat eller helt utplånats av modern skogsdrift, dvs. traktuggning och plantering med ensartat material utifrån. Men också söderöver i landet kan tecken på skogens gamla genetiska livaktighet framträda inom begränsade lokala områden, sådana som på grund av oländig terräng eller av andra, mera personliga skäl har lämnats utanför den nutida driftsmodellen. Ja, t. o. m. i annars helt standardiserad skog i landets södra delar kan man här och där råka på en enstaka gran som genom påfallande yttre avvikelser markerar sitt samband med släktled långt tillbaka i den ursprungligare skogen.

I en uppsats i Lustgården 1978 har jag redogjort för några iakttagelser av granens vegetativa förökning genom utlöpare, som med ändskott eller tvärskott bildar nya plantor. Tvärskottet är en rätt egenartad företeelse, som utvecklas inte bara på utlöpare utan ibland också på grenar uppe i kronan. Det tycks förekomma oftare på vissa av granens särformer än på huvudformen, och när det uppträder på utlöpare kan det ske på sådana som utsänds inte bara från friska träd utan också från stubbarna efter en avverkning, ja t. o. m. stubbar som redan till stor del multnat. Ibland finner man tvärskott på granar som råkat förlora toppen, genom stormbräcka eller av andra skäl. Tvärskottet, bildat på en gren i det översta grenvarvet under skadan, kan då ersätta förlusten. Den kompensativa funktionen är i sådana fall så uppenbar att jag finner det troligt att även när tvärskott uppträder i kronan på helt oskadade granar bör de ses som tecken på en latent beredskap för reparationer, en signal hos det ifrågavarande trädet om en genetisk vitalitet större än den vanliga inom arten.

***

Sommaren 1979 fick jag tillfälle att studera ett i flera avseenden tankeväckande exempel på detta.

Det var en femtio års gran som tio år tidigare, i den kraftiga stormen hösten 1969, hade blivit bruten ca åtta meter över marken. Ingen av grenarna under brottstället hade gjort någon ansats att böja sig upp eller resa ändskottet. Men tre grenar i det översta grenvarvet hade utvecklat sammanlagt sex tvärskott. Ett av dem, bildat på en grov gren på bara femton centimeters avstånd från stammen, hade redan nått omkring tre meters höjd; det var tydligen det äldsta, först ansatta. De övriga varierade i höjd mellan 80 cm och ett par meter. Samtliga befann sig i kraftig tillväxt. (Bild 2)

Granen ifråga var anmärkningsvärd även i ett annat avseende: den hade tydliga kamgransanlag. I vissa delar av kronan var sekundärerna graciöst hängande och nästan ogrenade. Även hos några av tvärskotten

1. Norrländsk gran med död topp, som två tvärskott strävar att ersätta. Klimpfjäll, Västerbottens län.

A spruce in North Sweden with a dead top and two cross-shoots, striving to replace the former top.

framträder detta anlag (bild 3). Ungefär trettio meter därifrån växte en annan gran av samma ålder som också blivit toppbruten i samma storm och på nästan exakt samma höjd över marken. Hos denna sistnämnda gran, som var av normal typ, fanns inga tecken till återbildning av toppen. Detta kan vara en tillfällighet men behöver inte vara det; som nämnt förekommer tvärskottsbildning oftare hos vissa av granens särformer än hos huvudformen.

* * *

Förmågan att vid behov utveckla tvärskott kan någon gång framträda även hos tallen. Tallens topp blir visserligen sällan stormbräckt, dess stam är motståndskraftigare mot vindtryck än granens och kronan är dessutom, i varje fall hos vuxna och någorlunda fritt stående tallar, rätt individuellt och oregelbundet byggd; om ett stycke av dess övre delar bryts kan trädet vanligen fortsätta att växa genom kronans andra delar. Däremot är tallen i täta bestånd ofta utsatt för toppdöd genom svampangrepp; trädet kan då

2. En femtio år gammal gran som i höststormen 1969 bräcktes c:a 8 m över marken. Från det översta grenvarvet reser sig sammanlagt sex tvärskott. Det kraftigaste syns närmast bakom brottstället, ett på den översta grenen till vänster, två på den till höger, de övriga två ej med på bilden. Frustuna s:n, Sörmlands län.

A fifty year old spruce broken in a storm 1969 about 8 m above the ground. This tree, striving to repair the loss, has produced no less than six cross-shoots, rising from the upper tier of branches.

3. Ett av de två tvärskott som ej syns på bild 2. De slakt hängande sekundärerna antyder trädets kamgranskaraktär.
One of the two cross-shoots not visible in Fig. 2.

4. Tvärskott hos tall är mycket ovanligt. På tallen ovan, vars topp torkat, har den första friska grenen under torkskadan utvecklat ett tvärskott om c:a två meters höjd, nu på god väg att ersätta den torkade toppen. Grenstycket mellan stam och tvärskott har grovnat, medan tillväxten i resten av grenen har avstannat. Västerljungs s:n, Södermanlands län.

Only very rarely cross-shoots appear in pine (*Pinus silvestris*), as in the tree above with a dead top and a cross-shoot on a branch to the left striving to replace the former top.

normalt inte återbilda toppen utan torkar och dör. Undantag kan dock förekomma. Bild 4 visar en tall med topporka, växande i kanten av ett tätt bestånd vettande mot en uthuggning. Från dess översta friska gren (till vänster på bilden) har ett kraftigt tvärskott gått upp. Vid observationstillfället sommaren 1979 var det c:a två meter högt och tydligen på god väg att ersätta den förlorade toppen.

Min ofelbart hjälpsamme och — när det behövs —

akrobatiskt klättrande vän Lennart Agensjö har som vanligt ställt upp för fotografering (bild 2—3). Med Lambert von Essen, en man med stor erfarenhet av skog, har jag haft förmånen att få diskutera mina iakttagelser; fotot av Klimpfjällsgranen (bild 1) är av hans hand. Skärgårdens skildrare Rolf Wohlin och hans fru Mia har bidragit med fotot av, resp. meddelandet om, tallen bild 4, och Daniel Hjorth rapporterade om granen bild 2—3. De tackas alla hjärtligt för sin hjälpsamhet.

Summary

Reflexions on the reparative power in the spruce (*Picea abies*)

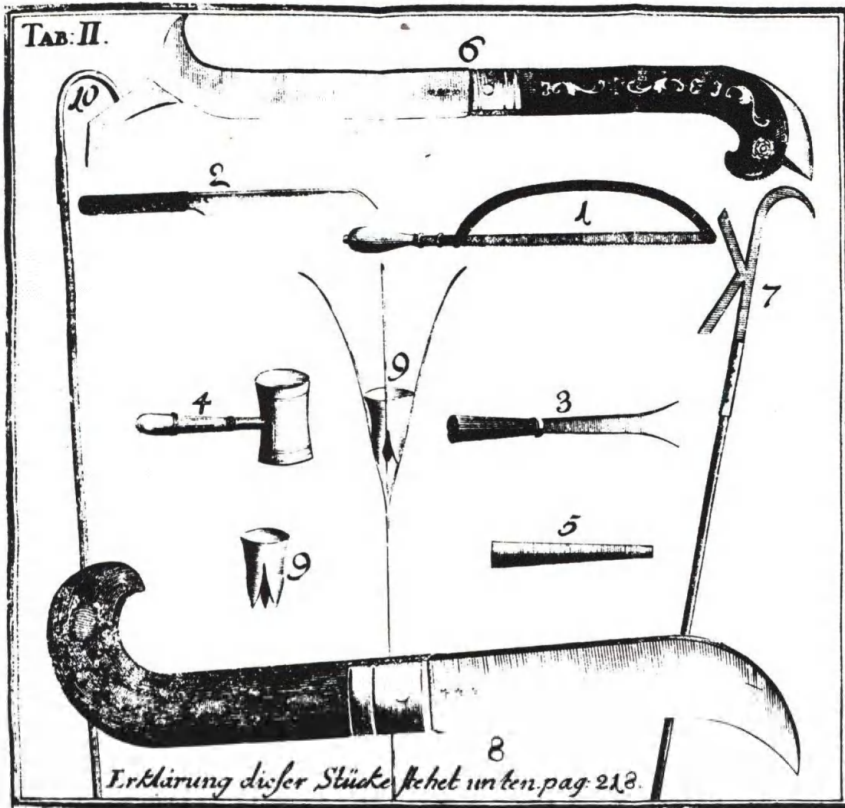
In an earlier paper by the same author, Some observations of vegetative propagation in the European Spruce (*Picea abies* Karst.), Lustgården 78, it was shown that cross-shoots in this species, developed either on outlayers along the ground or on branches in the crown of the tree, can often be seen as evidence of a compensative tendency. An extreme example of this reparative vitality was found in the parish of Frustuna, Södermanland, in the summer of 1979. A fifty year old spruce had been broken eight metres from the ground in a notable storm in 1969. On the topmost layer of branches below the breakage six cross-shoots had formed, all in vigorous growth. The largest of these, situated on a sturdy branch at only 15 cm distance from the trunk, had reached a height of 3 m, while the smallest was only 80 cm high. About thirty metres away another spruce of the same age had been broken, in the same storm and at almost exactly the same distance from the ground. Both breakages were fairly

clean and the remaining crowns of both trees green and healthy. But the last mentioned tree showed no evidence of attempts to replace the lost top.

Cross-shoots, as well as vegetative propagation though runners, occur more often in the northern half of Sweden than in the south, where modern forestry (district cutting and replanting with extraneous, genetically uniform stock) prevails. Even towards the south, however, such traits may still be observed, either in solitary individual trees in an otherwise standardized forest or spread, in various forms, among small local populations which for some reason have not been treated to the modern manner of forestry. Such populations can be regarded as remnants of the original influx of spruce into the country, and may be valued in the future as reseves of genetic multiplicity, vitality and general hardiness.

Cross-shoots in pine (*Pinus silvestris*) are only very rarely found. Fig. 4 shows the renewal of the withered top of a pine by a cross-shoot developed from a branch growing just below the dead surface of the top.

Björn von Rosen, Majliden, 154 00 Gnesta

Erklärung der zum Pfropfen und Oculiren gehörigen Instrumenten.

S. Tab. II. p. 72.

- 1.) Ist eine Pfropf-Säge, welche kurze Zähne haben sol, damit sie durch Absägen der Spindel die Schale nicht zerreißen.
- 2.) Ein scharfes Messer, damit man den abgesägten Stamm oben fein glatt damit machen kan.
- 3.) Ist ein schmaler Meißel oder Stamm-Eisen, damit man den Stamm, worauf man pfpropfen wil, spalten könne.
- 4.) Ein Schlägel von Holz, womit man den Meißel einschlagen kan.
- 5.) Ein Keil von recht festen Holze oder Elfenbein, welcher in Form eines Messers seyn sol, den Spalt damit von einander zu halten, daß man das zugeschnittene Reis füglich einschieben kan.
- 6.) Ein Oculir-Messlein, an welchem hinten am Stiele ein Stücklein Elfenbein eingesetzet wird, damit man den Riß der Rinde auflüsten kan.
- 7.) Eine Raupen-Schere mit einer Hepp, mit welcher man die unträchtigen Nester von den Bäumen abschneiden kan.
- 8.) Eine Hepp oder Garten-Messer in seiner völligen Größe, damit man die Nebenschosse abschneiden kan.
- 9.) Ist eine Pfropf-Weide, bestehet einem Spälter, wie solche die Bänder oder Wörner führen, womit man die Weiden, welche man zum Pfropfen gebrauchet, in drey Theile walten kan; doch müssen die Weiden mit einem Messer fein gleich abgezogen werden, damit sie an dem Stamme bey dem Umwinden recht anliegen können.
- 10.) Ein Baum-Schaber oder Mos-Kräher; hierzu kan auch eine alte Sichel genommen werden.

Arboretum Norr i stöpsleven

C. G. THØGERSEN

Carl Gustav Thøgersen är dansk dendrolog som i flera år verkat i Sverige. Han har huvudsakligen varit knuten till Umeå universitet (inst. f. skoglig produktionslära) och Skogshögskolan, där han startat arboretumanläggningar vid Garpenberg och vid den nya högskolebyggnaden i Umeå. Han har dessutom varit den dendrologiskt sakkunnige planeraren av projektet Arboretum Norr, om vilket han här ger en redogörelse.

I en skrift Arboretum Norr 1977 har författaren redovisat vidstående karta med inprickade arboreter i Fennoskandinavien. Kartan upprättades efter O. Reisæters Arboret (1970, publ. som suppl. till Lustgården 1974/75) jämte egna erfarenheter. Kartan är inte komplett; antalet prickar borde faktiskt utökas då det gäller Sydsverige och Danmark, och förmodligen borde även Rovaniemi långt uppe i Finland varit med. Ganska nära det här omnämnda området finns för övrigt de vittberömda ryska arboreterna i Leningrad och Murmansk — sistnämnda sannolikt världens nordligaste.

Syftet med kartan var att påvisa hur Norrland, beträffande förekomsten av arboreter, kan karakteriseras som en vit fläck på kartan, men det skall påpekas, att det i argumentationen för upprättande av ett arboret i Norrland icke är nödvändigt att använda tesen "alla de andra har, därför bör även vi ha".

Nyttan med ett Arboretum Norr

I gängse uppslagsböcker, svenska och utländska, definieras ett arboretum som en estetiskt angenäm park med skyltade träd och buskar som förutom det rekreativa skall tjäna forskning och undervisning.

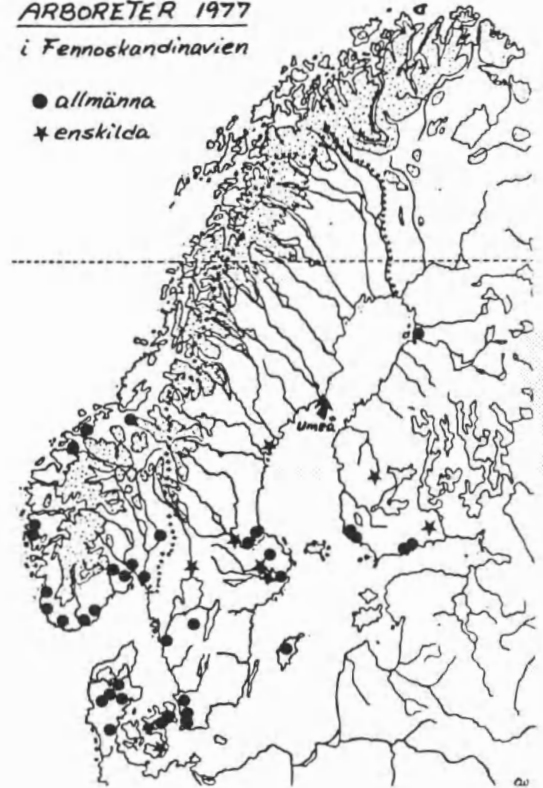
I praktiken är det trefaldiga syftet inte lika uttalat. Huvudparten studerande som undervisas i arboretet får antas även avnjuta estetiken i kombinationen växter och landskap. Forskare, som förvisso kan vara trängsynta, torde händelsevis få syn på helhetens storlagenhet, och besökaren som bara tänker promenera i en vacker park erhåller, kanske omedvetet, en viss orientering och undervisning.

För överskådlighetens skull kommer emellertid de

ARBORETER 1977

i Fennoskandinavien

- allmänna
- ★ enskilda

följande raderna om nyttan med ett Arboretum Norr att uppdelas enligt ovannämnda teoretiska tredelning.

1 Undervisning

Arboretets roll i undervisningen kan bestå av undervisning i fält och leverans av växtmaterial för användning i lektionssal. Det förstnämnda kan försiggå som lärarledda vandringar eller som självstudier.

Fördelen med att studera växterna in natura ökas genom att studierna kan upprepas och växtförlopp, årsrytm och biotopens betydelse kan iakttagas. Det har påpekats att vid studier i lektionssal kan man medelst bildmaterial "köra" enskilda taxa eller hela ekosystem genom en hundraårig livscykel på en tim-

me. I arboretet kan man mycket väl klara samma sak om det bara finns tillräckligt med utrymme — där man t. ex. har en plantering med *Abies alba* bör man ha plats för inplantering av nya individer varje decennium, så att det blir möjligt att på ett och samma ställe studera arten i alla åldersklasser. Med hjälp av ympar kan man tillika demonstrera blomning och frösättning i lämplig höjd. Naturligtvis kan man i arboretet inte visa blomstadiet under samma tid som man har mogen kott. Arboretstudier kan och skall givetvis inte ersätta studier i laboratorier och auditorier men bör vara det komplement som knyter an naturhistoriska studier till naturen.

Behov av referensmaterial för högre utbildning i dendrologi har funnits under det decennium Umeå universitet har varit verksamt. Arboretum Dralle utanför Härnösand har utnyttjats i någon mån, men avståndet dit, drygt 20 mil, utesluter upprepade besök under varje kurs. Genetiska och fysiologiska försök (i undervisningssyfte) med träden har ej heller kunnat genomföras.

Vid Umeå universitet är det inte endast inst. för skoglig produktionslära som har behov av undervisning i och material från ett arboret. Även den stora institutionen för biologisk grundutbildning (BIG) behöver ökade resurser på det dendrologiska området.

Numera har Skogshögskolan flyttat från Stockholm — och en innehållsrik och mogen park — till Umeå, där största delen av jägmästarutbildningen äger rum. Dendrologikursen, som hålls under det första skogisåret, kommer måhända att förläggas till Garpenberg i sydöstra Dalarna — i brist på tillräckligt studiematerial i Umeå. Emellertid törs man anta, att skogisar även under åren efter genomgången dendrologikurs har intresse av att studera trädarterna. För 2:a och 3:e årskullen skogisar i Umeå, med eller utan grundläggande dendrologikurs, torde också för undervisningen i andra ämnen ett arboret i grannskapet vara en tillgång.

Landskapsarkitektstuderande och hortonomer från Alnarp, 100 mil söder om Umeå, har uttalat ett starkt intresse av att i sin utbildning få inkludera referensmaterial från och exkursioner till ett Arboretum Norr.

I de fyra nordligaste länen finns dessutom ett antal skolor med högvärdiga kurser i skogsbruk och trädgårdsodling/teknik på gymnasial nivå. Ingen av dessa har f. n. tillgång till något arboret.

Sammanfattningsvis kan sägas att ett lokalt arboret behövs för undervisning på alla nivåer inom biologiska och biologisk-tekniska ämnesområden i Norrland, och att referensmaterial från ett Arboretum Norr tillika är

nödvärdigt för sydsvenska institutioner vars utexaminerade kandidater (hortonomer, landskapsarkitekter) bör ha kunskap om odlingsförhållandena i alla delar av Sverige.

2 Forskning

Ordet forskning kan ges olika innebörd men skall här ses i sin bredaste betydelse, innefattande alla kategorier av försök, utvärdering av desamma jämte tillämpning av resultaten för praktiska ändamål.

Växterna i ett arboret i offentlig ägo står naturligtvis till förfogande för alla forskare, vare sig vederbörande arbetar med grundforskning eller med tillämpade försök. Det är emellertid välkänt att många svenska arboreter bara utnyttjas sporadiskt av utomstående forskare eller institutioner och att om samlingsarnas hela potential skall utnyttjas, även arboretets egen personal måste åta sig forskningsuppgifter, anlägga försök, utvärdera och publicera resultat.

Det är med andra ord inte tillräckligt att upprätta, utbygga och underhålla ett arboret i avvaktan på att andra skall utnyttja dess möjligheter. Arboretspersonalen bör sammanfatta och sprida den kunskap som erhålls genom kontinuerlig iakttagelse av växternas reaktion på mark- och klimatförhållanden.

Ett Arboretum Norr torde få sin väsentligaste uppgift i utvärderingen av exotiska träd och buskars lämplighet för odling i Norrland samt att förse praktikers folk med sådant lämpligt växtmaterial i form av sticklingar, ympis eller frön. I första hand bör nog verksamheten inriktas på park och trädgård, men förfrågningar har redan mottagits om framtagning av buskar för speciella ändamål såsom stabilisering av rasbranter, viltfoder och camouflage av militära anläggningar.

Medan skogsbruket i norr har ganska omfattande forskningsresurser till sitt förfogande, så har park- och trädgårdssidan — inkl. kommersiell frukt- och bärödling, grönsaker på friland jämte diverse växthusodlingar — sitt väsentligaste stöd från en enda, relativt liten men entusiastisk institution under Lantbruksuniversitetet: Försöksavdelningen för norrländsk trädgårdsodling med hemvist på Röbbäcksdalens försöksstation vid Umeå.

Behovet i norr för ett brett sortiment av träd och buskar för parker och trädgårdar har sitt ursprung i samhällets omstrukturering. Urbaniseringen och omflyttningen av människor mellan de olika landsändar-

na har medfört önskemålet om en något så när likartad boendemiljö i såväl norr som söder.

Plantskolorna har haft ringa möjlighet att tillgodose Norrlands speciella krav på hårdigt material av det gängse sortimentet. Nästan alla "cultivars" av våra vanligaste prydnadsbuskar har sitt ursprung i Sydskandinavien, England eller kontinentens maritima trakter. Urvalet har skett efter estetiskt värde och odlings säkerhet på hemmaplan. Man har dessutom haft större intresse av att få fram lättförökta material framför att satsa på odlings säkerhet även i avlägsna områden långt i norr.

Tursamt nog har visst material visat en förunderlig hårdighet, och då gäller det att hålla fast vid just den speciella klonen eller proveniensen. Dessutom vet vi redan att en del ej hårdigt material kan ersättas av andra provenienser, från trakter med mera kärvt klimat, men vi kan inte resonera oss till proveniensvalet. Den frågeställningen kan endast klaras ut med hjälp av försök.

Problemen är många, men de går att lösa. Försöksavdelningen för norrländsk trädgårdsodling i Röbäcksdalen och Arboretum Norr har redan inlett ett nära samarbete. *Det är för övrigt mycket viktigt att klargöra att ändamålet inte är "bara till prydnad"*. Hela verksamheten syftar till att förbättra boendemiljön i nationalekonomiskt outhålliga samhällen i Norrland.

3 Arboretet som offentlig park

Det är inte möjligt att med säkerhet förutsäga hur populärt ett kommande arboret kan bli som strövområde. Man kan dra fram en rad värdefulla ingredienser såsom storslaget landskap, försens dånande ljud och de kulturhistoriska kvarlevorna. Det är även möjligt att ge en beskrivning av de vackra träd och buskar man har för avsikt att plantera. Man kan av ren entusiasm lätt "trassla in sig" i superlativer.

Man får verkligen hoppas att ett Arboretum Norr vid Baggböle, ett känsloladdat namn i norrländsk skogsbrukshistoria, skall bli ett omtyckt utflyktsmål för Umeåborna, särskilt om det kombineras med lekamlig traktering i grannskapet. Nejden kring Umeälven med Baggböleforsen och f. d. herrgården ovanför älvnipan, som vätter mot SV och hyser en frodig växtlighet — hela denna älvdalsmiljö av typiskt norrländsk prägel är förvisso i sig själv värd att besöka. Och i centrum av allt detta ett arboret där dendrologisk nyfikenhet och vetgirighet kan tillfredsställas

och där man kanske kan få idéer för den egna täppans utsmyckning med träd och buskar!

Norrlandsarboretet — tillkomst och utformning

På de följande sidorna ges en översiktlig beskrivning av planerna på att åstadkomma ett arboretum Norr och — delvis i bild — av landskapet kring Baggböle en mil uppströms från Umeå. Läsaren kan därigenom själv bilda sig en åsikt om traktens nuvarande roll och blivande värde i allmänhetens "rörliga friluftsliv".

Behovet av ett Norrlandsarboret i offentlig ägo har varit känt och dryftat i decennier. Fram till 1960-talet torde lokaliseringsfrågan ha varit ett svärbemästrat problem: trädgårdsförsöken i Öjebyn (Norrbottnen), skogsträdsförädlingen i Sundmo (inre Ångermanland), Frösön (Jämtland), Hällnäs skogsskola (Västerbottens inland), någonstans i Härnösands närhet och då kanske rentav Arboretum Dralle?

Tillkomsten av universitetet i Umeå — och senare även Skoghögskolan — torde med en gång ha avgjort alla tvister i den överordnade lokaliseringsfrågan. Åtminstone har värdet av lättillgängligheten, universitetet—arboretet, aldrig ifrågasatts i här omskrivna skissförslag eller i diskussionerna om dess förverkligande. Däremot skall det inte förnekas att förverkligandet av en idé om ett arboret i offentlig ägo stöter på en rad andra vanskligheter, huvudsakligen av ekonomisk och därmed av politisk och juridisk karaktär.

1 Arboretets tillkomst

I december 1974 framlade författaren ett examensarbete "Umeå Arboretum — ett förslag". Uppsatsen sammanfattar ett halvårs uppskattningsarbeten i fält syftande till att finna den ur biologisk och klimatologisk synpunkt lämpligaste platsen för upprättandet av ett omfattande arboret i närheten av universitetet i Umeå.

Där redovisas att området Baggböle—Klabböle i alla avseenden är lämpligast. Här finns på båda sidor om Umeälven, drygt 10 km uppströms Umeå stad, stora outnyttjade arealer, till en del i form av branta sluttningar ner mot älven. I området finns pittoreska kvarlevor från 1800-talets expansiva sågverksindustri och ett kraftverksmuseum i Umeå stads första vattenkraftverk från sekelskiftet.

Den orörda marken består av sedimentär finmo och mjåla. Längs älven finns blockmark men med undan-

Sektor av ekonomiska kartan 20 K Umeå 7 c Baggböle. På holmen mitt i bilden, nära älvens nordstrand, ligger resterna av Baggbölesågen. Uppströms härifrån disponerar Arboretum Norr områdena "Hällan" och "Käddisholmen", nerströms bara en smal remsa längs älvsstranden. Foto Kjell Olofsson.

tag av själva älvfåran går berget i dagen på bara några få ställen. På Klabbölesidan består några tunnland av sprängsten täckt med ett glest jordlager — resultatet av 1950-talets kraftverksbygge (Stornorrfors).

Sluttningarna är 20—30 m höga och lutar mellan 30 och 60 grader. Det flacka landskapet ovanför är i stort sett odlad åkermark, och det därifrån nersilande vattnet torde vara ganska näringsrikt, vilket avspeglas i en mycket rik örtflora och en bördig lövblandskog.

Älvfårans svängda läge jämte djupa bäckraviner vinkelrätt däremot ger sluttningar i alla väderstreck så att lokalklimat och ljusförhållandena är mycket omväxlande. I förslaget dras inga fasta gränser, men det redovisas att stora arealer är i allmän ägo.

Arboretet skisseras beläget på båda sidor älven och uppdelas i geografiska avdelningar (se nedan under Arboretets utformning). Även en gångbro över älven skisseras.

1975 kunde man bara tränga sig fram genom Hällan med hjälp av machete. Nu finns ett system av stigar och spångar. Foto förf.

Hällan före gallring. Den omkring 35-åriga skogen bestod mest av gråal. Foto förf.

I januari 1975 bildades en arbetsgrupp på Umeå universitets institution för skoglig produktionslära under ledning av professor Mats Hagner. Arbetsgruppen ämnade sondera möjligheten att förverkliga intentionerna i ovannämnda förslag.

I mars 1975 hölls ett stormöte på universitetet efter inbjudan av Mats Hagner. I mötet deltog ett 20-tal representanter för institutioner och organisationer som kunde tänkas ha intresse i upprättandet av ett arboret i Umeå. Mötet beslöt att en arboretkommitté borde bildas. Man hemställde att Umeå stad, Umeå universitet, Lantbrukshögskolan och Skogshögskolan skulle utse var sin representant i kommittén. Det blev stadsträdgårdsmästare E. A. Holmström, professor Bengt Pettersson, statshortonom Gunny K. Larsson, professor Magnus Fries jämte Mats Hagner (ordf.) och förf. (sekr.).

Under tiden 1975—1979 har kommittén hållit en lång rad sammanträden, liksom ledamöterna enskilt eller i grupp arbetat för förverkligandet av arboret-

idén. Brev, enkäter, artiklar och uppsatser har skickats ut, möten och träffar har arrangerats med representanter för stat, kommun, högskolor, fonder och stiftelser. Det är omöjligt att här redogöra för kommitténs hela arbete men två viktiga beslut skall omnämnas:

Arboretets namn. Till att börja med fastnade man för det internationellt kända — för skogsskövling beryktade — Baggböle. Namnet Arboretum Norr valdes emellertid för att påpeka, att projektet kommer att omfatta långt mer än samlingarna i Baggböleområdet. Här skall inledas en verksamhet för framtagning av hårdigt växtmaterial som skall bli till nytta för hela Norrland.

Arboretets målsättning har uppställts i sex paragrafer, vilka här sammanfattas till två väsentliga verksamheter, som visserligen hör ihop men som kan igångsättas oberoende av varandra: dels anläggandet av ett arboret, dels inrättandet av en informationsbank som skall ge upplysningar om vilka arter och härkomster som med framgång kan odlas på olika platser i Norrland.

Hällan efter gallring. Fortsatt gallring kommer att ske successivt efter inplanteringar. Foto förf.

Den 1 juli 1977 blev en märkesdag för Arboretum Norr. Umeå kommun ställde drygt 12 ha mark i Baggböle till arboretets förfogande. Vidare utlovade man hjälp med arbetskraft och ställde sig positiv till framtida önskemål om större utrymmen. Samtidigt erhöles ekonomiskt stöd från Umeå kommun, Umeå universitet och Sveriges lantbruksuniversitet (dvs. de sammanslagna lantbruks- och skogshögskolorna), så att det blev möjligt att anställa en föreståndare på heltid. Arboretum Norr organiserades som projekt under Umeå universitet.

Den tilldelade arealen består av Kåddisholmen och en kilometerlång SV-sluttning längs Umeälvens nordstrand belägen på båda sidor om Baggböle herrgård — med andra ord det område som i det ursprungliga skissförslaget ansågs som det allra bästa (jfr bild 2).

Redan under hösten samma år (1977) påbörjades det praktiska arbetet med gallring i lövblandskogen och anläggning av gångstigar. Detta arbete har med en rad avbrott pågått sedan dess. Det är inte meningen att kalhugga något avsnitt för inplantering av exoter, i stället glesas den befintliga skogen ut och nyplantering kommer att företas i smärre luckor och "ljusbrunnar", och först successivt kommer den naturliga skogen att ge vika för de inplanterade exoterna.

Den 27 april 1979 blev nästa stora dag i Arboretum Norrs historia. Arboretkommittén hade råkat ut för vissa vanskligheter beträffande de långsiktiga finansierings- och organisationsförhållandena. Då uppträdde den välkände politikern f. d. statsrådet Gösta Skoglund som deus ex machina. På dennes initiativ och med densamme som ordförande hölls ett stormöte i ärendet Arboretum Norr. I mötet deltog representanter för ett stort antal vetenskapliga institutioner, Umeå stads parkförvaltning, skogsvårdsstyrelsen, skogsägareföreningen, hushållningssällskapet m. fl. jämte politiker från riksdagen, länsstyrelsen i Västerbotten och kommunstyrelsen i Umeå. Fakta och frågeställningar omkring Arboretum Norr föredrogs och diskuterades och mötet ställde sig mycket positivt till projektet. Mötet tillstyrkte enhälligt förslaget till bildande av en ekonomisk förening för Arboretum Norr och beslöt att bilda en arbetsgrupp för att utarbeta organisationsförslag, upprätta verksamhetsplan och diskutera avgiftsfrågan. Till arbetsgrupp utsågs politiskt, juridiskt och vetenskapligt engagerade personer. Den har under hösten 1977 utarbetat stadgar för *Stiftelsen Arboretum Norr*, vilka i skrivandets stund utsänts på remiss till olika myndigheter.

2 Arboretets utformning

Lövblandskogen i arboretområdet består av gråal, björk, rönn, asp, sälg och hägg, huvudsakligen i åldersklass 20—40 år. Bottenskiktet domineras av örter såsom brännässla, liljekonvaljer, midsommarblomster, springkorn och diverse gräs men här uppträder även enstaka buskar eller smärre bestånd av tibast och svarta vinbär. Dessutom förekommer ett mindre antal äldre granar och tallar, sistnämnda mycket grova och monumental. Enbuskar och kanelros är mycket sällsynta men förekommer på mera öppna lokaliteter i omnejden. Alla dessa arter kommer naturligtvis att ingå i arboretets samlingar, och träden kommer att bli försedda med namnskylltar i samma mån som de inplanterade exoterna.

Inplanteringar av nya arter kommer att inledas under våren 1980. I första hand satsas på alla möjliga barr- och lövträd jämte högväxande buskar från boreala eller montana områden i Europa, Asien och Nordamerika. Lägre buskar behöver mer skötsel på grund av konkurrens från den omgivande skogen och kommer först att inplanteras i ett senare skede.

Odling av plantor till Arboretum Norr påbörjades redan under våren 1975. Särskilt då det gäller uppdragning av barrträd från frön dröjer det som bekant

Bland de vackraste exoterna i Umeå är denna *Picea omorika* från Jugoslavien. Mätstängen är 4 m lång. Foto förf.

Bland de raraste växterna i Arboretum Norrs plantskola är denna *Nothofagus pumilio* från Eldslandet. Där finns tre plantor som numera har uthärdat tre vintrar i Västerbottnen. Foto Kjell Olofsson.

En av många vackra skogsekar i Umeå. Mätstången är 4 m lång. Foto förf.

flera år innan man har användbart material — i synnerhet här, där det behövs 50—80 cm plantor på grund av ymnig örtvegetation och kraftiga stubbuppslag.

Idag finns ett plantförråd på nära 10.000 st. Största delen är uppdragna i egen regi, men utomordentligt nyttigt material har ställts till vårt förfogande från Göteborgs botaniska trädgård, Skogshögskolan, Mustila Arboretum i Finland, Hørsholm Arboretum och Ørkenarboretet i Danmark.

Frön har erhållits dels genom köp, dels gratis från utländska arboreter. Särskilt värdefulla samlingar har vi kunnat få fram medelst frön från 1970-talets inter-skandinaviska, dendrologiska expeditioner. Dessa genomfördes med ekonomiskt stöd från Nordisk Kulturfond och man företog fröinsamlingar i höglänt terräng med extremt svåra klimatförhållanden i Korea, Japan och Sydamerika.

När det gäller grupperingar i stort av lignosmaterialet kan olika principer tillämpas. Man kan plantera materialet i systematisk ordning, ett redigt arrangemang som dock har sina nackdelar. Mera lockande, särskilt för allmänheten, är att få se det i *växtgeografiska bestånd*, t. ex. i grupperna boreala Nordeuropa, Mellaneuropa, Sibirien, Östasien, Nordamerika eller

kanske rentav grupper som Balkan, Amur, Nova Scotia. En sådan uppläggning i stort hindrar ju inte att man kan ta systematiska grupper då så är motiverat, t. ex. *Rosa*, *Rubus*, kanske *Sorbus*, *Acer*, *Pinus contorta*-provenienser etc. Vidare måste ju hänsyn tas till växlande markförhållanden och i viss mån till estetiska krav.

Man bör åtminstone från början eftersträva att få *bestånd* av de olika träd- och buskarterna, mera i undantagsfall solitärer — det kan bli ett senare, estetiskt påkallat mål.

Naturligtvis finns även inhemskt material i rikt mått att ta vara på: ympar från varierande typer av gran och tall, t. ex. ormgran och bordstall, videarter från fjällen, lönn och björk i åtskilliga provenienser osv.

Sammanfattningsvis förs man nog säga, att projekt Arboretum Norr är präglad av en viss optimism. Ambitionsnivån har emellertid en gräns: vi kommer inte att försöka etablera någon bokskog i Västerbotten. Även om verksamheten är riktad mot norr, kommer ändå inte förbindelserna med söder eller med det förlutna att brytas: i det sortiment som allra först

kommer att planteras i Arboretum Norr finns skogsek från Skogisarboretet i Stockholm och alm från ättehögarerna i Gamla Uppsala.

Ett språkligt klarläggande

Termen *arboretum*, plur. *arboreta*, har i ovanstående uppsats använts i en "avlatiniserad" form: ett *arboret* (arboretet), flera *arboreter* (arboreterna). Detta skrivsätt torde för svenska läsare vara ovant. I danskan och norskan (bokmålet) böjs emellertid arboret i princip på detta sätt (arboret, -et, arboreter, -ne). Då detta för en svensk förefaller vara ett lättbegripligt och händigt manér, är det måhända efterföljansvärt. Detta gäller särskilt bestämda singularformen *arboretet*, en form som ofta utsätts för språklig misshandel.

Från språkvetenskapligt håll har dock hävdats att man enligt svensk språknorm bör säga ett arboret (arboretet), flera arboret (arboreten), detta i analogi med böjningen i svenskan (ej danskan) av t. ex. ett paket (paketet), flera paket (paketen) eller ett universitet (universitetet), flera universitet (universiteterna). Huruvida beträffande just arboret hänsyn skall tas till detta svenska böjnings sätt får tills vidare vara en öppen fråga. (Om böjningsnormen i nynorskan se Reisæter i Arboret, Suppl. Lustgården 1974/75, s. 5.) För nordiskt dendrologiskt samarbete vore en enhetlig norm eftersträvansvärd. — C. G. Th.

Hallsta — ett sydsvenskt änge

LARS FAXEN

I lustgården 1978 skildrar L.-G. Romell under rubriken "Ett arv dör gömt och glömt" det öde som ängena och ängesbruket i Dalarna gått till mötes genom att hävden uteblivit.

I det fallet gäller det den nordsvenska ängestypen med s. k. icke-ädla lövträd såsom björk, gråal, sälg, rönn, kanske hägg, och en del buskar som viden och brakved, spridda över gräsytan.

Den sydsvenska ängestypen är i princip likartad, präglad av generationers mödor för att bärga vinterfoder åt kreaturen, hö och kanske också löv. Men här är det de ädla lövträden och hasseln som dominerar i mosaiken av träd- och buskgrupper och blomsterprydda gräsytor.

Dessa två ängestyper avlöser varandra i Bergslagen. De har gått samma öde till mötes. Endast några få hävdas och då mest som ett led i hembygdsvården. De utgör ett element i kulturlandskapet, som formats av människohand likaväl som parklandskapet arbetats fram, primärt inte för att ge vinterfoder utan för att ge lyst för ögat. Båda har de sitt dendrologiska värde och påtagliga intresse för park- och landskapsvårdare.

Det sydsvenska ängdet har — mer än det nordsvenska — skildrats i olika sammanhang. Även här är L.-G. Romell

en föregångsman, särskilt när det gäller Gotland. Mårten Sjöbeck, Carl Fries, Arvid Olsson och Karin Brunsberg är, bland många andra, namn värda att nämnas. I "Ängdet — en rest av det gamla kulturlandskapet" (Samfundet för hembygdsvård 1974) har Karin Brunsberg lämnat en utmärkt, rikt illustrerad sammanfattning, försedd med en karta över förekomsten av hävdade ängen av sydsvensk typ i Sverige och dessutom en utförlig litteraturförteckning. Här presenteras bl. a. de förnämliga Hallsta-ängerna, ett ängskomplex i Tjärstad socken i Kinda kommun i södra Östergötland. Framställningen baserar sig på den utförligare beskrivning av dessa och andra ängen i Östergötlands län, som Karin Brunsberg gjort för länsstyrelsen (Lövängar i Östergötlands län 1969).

I en tidningsartikel (Östgöta-Correspondenten 20/2 1979), betitlad Hallsta ängar — ett nytt välkänt naturreservat i Östergötland, tar den gamle naturentusiasten lektor Lars Faxén upp detta ängskomplex, av Faxén kallat Hallsta ängar, till en inlevelsefylld skildring, grundande sig på Karin Brunsbergs inventering och på egna iakttagelser och forskning. Med författarens benägna tillstånd har redaktionen för Lustgården här tillfälle att presentera valda delar av artikeln; en del ändringar och förkortningar av texten har samtidigt genomförts.

Snart är det elva år sedan förslaget väcktes att i Tjärstad avsätta Hallsta ängar vid sydändan av Järnlunden som naturreservat. Den 26 januari beslöt länsstyrelsen i enlighet därmed, givetvis efter överenskommelser med markägarna på hemmanen Hallsta 1:2 och 1:3 samt Sonebo 1:2.

Myndigheterna, markägare och en hel mängd medverkande är stort tack värda, när ärendet nu bragts i hamn och otaliga människor kan glädja sig däröver. De finns bland fritidsfolk, som njutit av ängens prakt och baden vid stranden, naturintresserade och kulturintresserade.

Hallsta ängars rika lövängsflora är beskriven med grundlighet i länsstyrelsens Lövängar i Östergötland av år 1969. För den beskrivningen är vi Karin Brunsberg stor tack skyldiga liksom också för de förtjänstfulla florainventeringarna av ängarna i Misterfall, Pålsbo och Sättra, samtliga nu avsatta som reservat för all framtid.

Gammaldags hävd

Hallsta ängar är i hög grad präglade av människan och hennes husdjur, säkerligen sedan tusentals år. Inte underligt att de därför dragit till sig kulturvårdens intresse, företrätt av Östergötlands hembygdsdistrikt och dess ordförande Ulf Ribers. Den sammanlutningen har åstadkommit, att ett tidigare slätterområde, femsidigt av 65 m största längd och nära 50 m bredd, sedan några år hållits och framgent skall hållas i gammaldags hävd samt att det hägnats av en praktig gårdsgård med snedlagda slänor och parställda störar med bindslen av svedda granvidjor, en gammaldags gårdsgård byggd av Martin Gustafsson i Kisa.

Ängarnas underlag utgörs till väsentlig del av en omkring 10 m hög moränkulle, i vars nordsida Järnlundens bränning i tiden utarbetat ett strandhak, som efter sjösänkningen vid Kinda kanals bygge ligger 1,5 m över sjöns yta. I hakets ganska branta sluttning ner

mot dess plan har både grävling och räv sedan urminnes tider haft sina gryt och har det ännu. Några växtarter, rester av den forna strandfloran i branten, finns också kvar. För framtida exkursioner är slutningen ett bra mål för studier betecknade med modeordet ekologi. Här ser man samverkan mellan geologiska krafter, flora, fauna och mänskliga ingrepp — mellan natur och kultur. Sådan samverkan är uppenbar i hela det nya reservatet, som gärna kunnat benämnas kulturreservat.

Hamlad lind

Från områdets strand på sträckan från Hallstaåns mynning i väster till den stora Skinnarängsviken i öster — där Hackels marker tar vid — skjuter det ut fyra uddar i sjön, benämnda räknat från vänster:

Vänskapsudden, Bastudden, Bykudden och Räv-näsudden, enligt ekonomiska kartan. Anledningen till första namnet vet jag inte, men Bast- och Bykudden har namnen av mänsklig verksamhet och Räv-näsudden har säkerligen sitt namn av lyor i fornstrandens brink, som buktar ut mot uddens bas. Det kan tilläggas, att viken mellan Byk- och Räv-näsuddarna kallats Lillängsviken, vilket vittnar om, att foder även från små strandplan fordom togs till vara. Uddarna är givetvis längre nu för tiden än före sjösänkningen.

Lövskogens helt förhärskande trädslag inom Hallsta ängar är linden. Så gott som alla de träden är tydligt märkta av upprepade hamling, några också av basttäkt som, trots artens otroliga tålighet, torde ha orsakat att

en hel del illa medfarna lindstammar finns inom ett område på höjden sydöst om det inhägnade slätterområdet. Den hamlade linds-kogen av ganska betydande vidd har gjort Hallsta ängar nära nog enastående bland södra Sveriges kvarvarande lövängar. De består nämligen mest av många arter eller av någon ensamrådande art av annat slag än lind, såsom t ex den förnämliga ängen i Misterfall i Kisa, där asken fullständigt dominerar.

Basttäkt

Emellertid finns det ytterligare en östgötsk lindäng — inte alls eller bara obetydligt hamlad — som sann- ligen bör både nämnas och bevaras. Den finns i Lång- näs by på östra sidan av Äländern. Här har dock basttäkt skett i ännu levande människors minne och söder om byn finns en vik, som ekonomiska kartans Håleboblads kallar Bastviken. Vid ett besök i den ängen fann en av mina kamrater på marken ett barkstycke med kvarsittande bastvävnad. Även Långnäsängen är ett monument över gammal allmogekultur, som därtill länge hållits vid liv.

Växtgeografer brukar ibland tala om svårigheten att avgöra om lindförekomster — ofta som ”lindhol- mar” på blockrika moränkullar — beror bara på nat- urlig spridning eller även på mänsklig hjälp. Beträf- fande Hallsta ängar finns i det hänseendet indicier, som borde kunna locka till efterforskning.

Strax norr om gården finns en lindholme, även den med hamlade träd. Hallsta gård var en gång säteri, innan den 1750 delades i två hemman. Detta innebär, att det kan och bör finnas en hel del arkivalier. Säterierna intresserade i högsta grad den märklige man som 1637 blev landshövding i Östergötland, Schering Rosenhane. Innan han dog 1663 hann han med ett manuskript just om säterier och hur de bör skötas in i minsta detalj. Manuskriptet har vilat i trehundra år på Carolina, Uppsala universitetsbibliotek, innan det utgavs 1944 under titeln Schering Rosenhane: Oeconomia. Det är en fängslande bok, nytrycket utom kommentarerna omfattar inte mindre än 158 sidor. Den är full av kunskap om allt som rör gården: kök, ladugård, stall, åker, äng, sådd, skörd, slåtter, magasinering.

Rosenhane var praktiker och teoretiker. Bokens för botanister synnerligen intressanta del är de 69 sidorna "Horticultura eller Trädgårdsskötsel". Rosenhane var ett geni, stor på alla områden och otroligt anlitad bl a i den delegation, som ingick i den Westfaliska fredens mångåriga förhandlingar. Uteslutet är det inte att säteriintresset kunde ha gjort att denne landshövding påverkat skötseln även av Hallsta, kanske t o m av dess lindäng.

Minnesbilder

Om skötseln och den delvisa uppodlingen av Hallsta ängar har jag en gång av makarna Sture och Stina Banck fått ett ark papper med hundraåriga minnen. Stina Banck, född Stillström, tillhör den kända släkten Stillström från Hallsta gård och författaren till minnena är målarmästare Gustaf Stillström i Eskilstuna. När Kinda kanal färdigbyggdes 1871 och Järnlunden därmed sänktes blev mycken lågt liggande mark kring sjön möjlig att dika och uppodla så ock vid Hallsta. Här nedan Gustaf S:s anteckningar, men förtydligandena inom parantes är mina:

"Hallsta ängar som jag minns dem från slutet av 1870 och framåt: En tredjedel av åkern öster om (den nutida) ängen hörde till (den ursprungliga) ängen. Detta område var det första jag minns som odlades. Även den så kallade Bastudden var slotteräng. En stor del av den (förstnämnda) ängen är nu odlad. På dessa områden fanns ek, alm, lind, hassel m m. Vid odlingen fälldes träden, stora gropar grävdes kring stubbarna, rötterna höggs av långt ned i gropen så lades det

järnkättningar kring stubben och med två par stora oxar kördes stubbarna upp ur gropen. På slåtterängarna röjdes om våarna, allt löv och småris räfsades i högar och brändes. På sommaren när gräset slogs var det 6 å 8 man som slog med liar och fullt med flickor yngre och äldre som räfsade och lade gräset i långa strängar där det fick ligga och torka.

Det fanns även ett område slåtteräng. Den kallades Lillängen, det var östra delen, den så kallade Gårdsudden (ek kartans Rävsnäsuppen) och är nu till största delen uppodlad. Odlingarna utfördes i slutet på 70- och början av 1880-talet.

Det var icke endast gräs och löv utan även bast som var en produkt från ängarna. På lindarna avhögs grenarna, det var endast stammen kvar. Det kallades hamling. Grenarna växte ut, alla ungefär lika långa. Det är därför de gamla lindarna är som stora bollar. Grenarna från lindarna lades i vatten och fick ligga tills barken lossnade. På insidan av barken kunde sedan fränskiljas ett skikt. Det var vad vi kallar bast.

Bland de oräkneligt många sorters blommor som växte minns jag särskilt 2 sorters orkidéer som jag ej sett någon annanstans.

Angående lövtakten var det så långt tillbaka som jag minns och ända in på 1900-talet, det var icke endast lind, utan även ask, björk och asp. Riset höggs i meterlånga kvistar, buntades i kärvar, de brukade hängas på gärdesgårdarna och torka."

Post scriptum om lindar

Lindarna i Hallsta ängar tjänade en gång framför allt nyttan främst som givare av foder och bast. Men att man förr inte heller var okänslig för träd som prydnad även utanför trädgården framgår av följande citat av författare som ändå mest hade de timliga behoven för ögonen. Det ena är från 1660-talet ur Schering Rosenhanes "Oeconomia" det andra ur det år 1736 av Reinero Broocman författade och tryckta verket "En fullständig Svensk Hus-Hålds-Bok". Bägge författarna hade anknytning till Östergötland, Rosenhane i egenskap av landshövding, Broocman som präst i Norrköping där han utgav många skrifter från eget tryckeri:

”Däch skall fogden intet understå sig att uthugga och döda skogen för mycket, Uthan håller dån för andras äwårkan freda och förswara, besynnerlig att timberskogen och hwad till sågan och nödtorfüg fångeskog tiänar blifwer frikallat och behållit. Sammaledes Ekeskogen och andra wackra trä såsom hassel, Run, lind och lön, och synnerlig the som stå närmast wid gården och i ögnesynen, håller där någon wacker biörkelund ligger som husbonden will haffwa frikallad att han då håller sin hand däröffwer och underwijser och warnar sällskapet att the där icke må bryta löff och riss aller göra där någon äwårkan.” (Rosenhane)

”Lind är ett angenämmt och skuggrikt träd, som man kan skapa til allehanda förm, fordrar god grund, utwidgar sig otroligen, thes blommor hafwa en behaglig lukt, brukas i medicin, och äro för bien ganska begärlige. Lind-träd hettar starckt, håller inga kåhl, men är till bildhuggare-arbetet mycket tjenligt. Uti Lind kan man ympa allehanda slags frukt. The stå i 2 à 300 år, och blifwa ogement stora, hwar af flerestädes i landet åtskillige ögonskenliga prof finnas.” (Broocman)

Red.

SUGI (*Cryptomeria japonica* D. Don)

Ett japanskt träd med rötter i religionen och förgreningar i hela kulturen

LARS KARDELL

Those who know do not speak
Those who speak do not know

Ovanstående sentens är hämtad ur Watts (1961) försök till analys och förklaring av Zen-buddismen. Den uttrycker ganska väl min tveksamhet inför den självpåtagna uppgiften att berätta om mitt möte med Japans karaktärsträd par preference — *Cryptomeria japonica* D. Don. Dess inhemska namn sugi lär betyda vatten och ger associationer till livets uppkomst. Man kan naturligtvis beskriva sugin på sedvanligt sätt med hjälp av utbredningskartor, fotografier och analyser av dess biologi. Detta har redan många gjort. Men det intressanta med Cryptomerian från min synpunkt är dess betydelse i japansk kultur och då inte minst dess anknytning till religionen. Och det är detta som är så svårt för en hastande västerlänning att tränga in i.

Japanskt landskap

Japan är ett av världens hårdast utnyttjade områden. På örikets beboeliga 30 % trängs ett otal städer och byar med risfält och grönsaksodlingar. Omedelbart vid husknuten tar risfälten vid. Slätten hyser 110 miljoner människor på en yta motsvarande en tredjedel av vårt lands. Där de vulkaniska bergskedjorna tar vid börjar terrasseringen, men den blir inte speciellt omfattande eftersom lutningen relativt snart omöjliggör intensiv jordbruksproduktion. Men där jordbruket upphör kan man odla skog. Att avverka den är förhållandevis enkelt, men att man lyckas plantera i sluttningar med 30 % lutning är något mer förvånande. Plantörerna uppges under arbetet vara fastbundna i långa linor. Intensiteten i odlingen är egentligen logisk, när man vet att blott en tredjedel av landets förnödenheter kan produceras på hemmaplan. I detta landskap finns få ekologiska nischer där den inhemska faunan och floran tillåts existera på sina egna villkor.

Men mina intryck av japanskt naturvårdsarbete har jag redovisat på annan plats (Kardell 1979).

Det som för den trädintresserade gör Honshus odlade slätter till en fattig landskapsbild är den nästan totala frånvaron av träd — med ett undantag. Runt byarnas shintotempel reser sig månghundraåriga sugiträd, dunkelt gröna året om. Det som närmast liknar en sådan sugidunge är en svensk medeltida slättkyrka omgiven av höga, icke beskurna lövträd. Ännu hellre vill jag tänka mig bilden av en vikingatida helig lund. Dessa sugiträd är veritabla jättar oftast toppbrutna av seklers kamp mot tyfoner. Den något rödlätta barken är uppsprucken i långa åsar, nästan som hos dess nära släktingar, de amerikanska sequoioerna. Liksom hos dessa erbjuder barken ett utmärkt skydd mot eld — en grundförutsättning för långt trädlev.

Utan grenar går den lodräta stammen 30—40 m i höjden, där de sista 20 meters dunkelgröna krona försvinner i regndiset. Den maximala höjden kan nå imponerande 65 m. Stamomkretsar på 25 m är kända från litteraturen (t ex Wilson 1916) men i de flesta fall håller de sig kring 5—10 meter, dvs diametern ligger runt 2—4 m. Den vedmassa som finns i ett enda sådant träd kan i undantagsfall vara lika stor som det vi i Sverige vid slutavverkning får samla in på en hektar! Om trädens ålder råder delade meningar. Nutida C¹⁴-analyser tycks tyda på att Japans äldsta sugiträd kan vara 7200 år gamla (The Conservation of Nature 1978). Om detta är riktigt skulle Cryptomerian med bred marginal slå *Pinus aristata*, som med sina 4900 år hittills ansetts vara jordens äldsta träd. Kulturlandskapets sugiträd blir självfallet inte så gamla, men även dessas ålder på 400—1000 år är ju nog så imponerande.

Tempelträden

Den vanliga turistschablonen, där Japan illustreras av Mount Fuji med en förgrund av blommande körsbärs-

1. Planterad skog av *Cryptomeria japonica* — ett karakteristiskt inslag i det bergiga japanska landskapet. De högt upphissade kronorna är en följd av stamkvistning. Foto: Forestry Agency, Tokyo.

träd må ha en kärna av verklig substans, men landskapsmässigt är den grundfalsk. Visst spelar körsbärsträden och för den delen en hel del andra träd och örter en roll i kulturen. Vårens körsbärsfester, där man närmast på ett ritualiserat sätt i parkerna väntar på att den första körsbärsblomman skall slå ut är belägg för detta. Och visst är de till ett femtiotal uppgående lönnarterna omtyckta som höstliga landskapsmotiv och ett stående inslag i vissa trädgårdar. Men det är ändå barrträden som dominerar och skapar helheten i japansk kultur och natur. Heliga träd (och givetvis även berg) är kända från de flesta kultu-

rer. Symboliken är enkel, då trädet kan uppfattas som den förenande länken mellan jord och himmel. Våra kyrktorn har samma funktion. Det är också ganska självklart att man en gång vid val av träd för kultiskt bruk favoriserade långlivade och högvuxna arter. I Europa har eken hos en mängd folkslag innehaft funktionen som heligt träd. Det gäller hos såväl kelter och basker, som greker och germaner. I Japan verkar *Cryptomeria japonica* ha fått samma roll. Visst finns det en hel del andra träd som också betraktas med vördnad av det japanska folket, men det är de magnifika sugi-träden som finns kring de flesta kultplatserna

2. Den upp- och nedvända sugin vid det lilla shinto-templet i Shiobara grundat 1046 e Kr. Denna *Cryptomeria japonica* har en omkrets av 11,5 m, medan dess granne som skymtar till vänster blott uppnår 8 m. Enligt legenden kommer namnet av att en befälhavare vid ett av de otaliga inbördeskrigen i Japan drabbats av, stack ned sina matpinnar i marken efter den måltid som följde det segerrika försvaret. Ur dessa matpinnar spirade sedan jätteträden. De olika minnesmärkena i sten som rests under trädets knappt tusenåriga historia kontrasterar effektivt mot den nutida Coca-cola-kulturen. Foto: förf.

3. Uppfarten till ett buddistempel på Mount Fujis sluttning omgärdad av flerhundraåriga sugi-träd. I bakgrunden en tori. Foto: förf.

på den japanska landsbygden, och som är de odiskutabelt främsta.

Shintoism-buddism

Japanskt fromhetsliv är en komplicerad historia där en mängd olika impulser från skilda religioner sammansmält. Till det yttre är dock den ursprungligen inhemska shintoismen och den under 500-talet e. Kr. över Kina och Korea invandrade buddismen de dominerande åskådningarna. Jag är inte kompetent att ge en godtagbar förklaring till skillnaderna emellan dessa livsåskådningar och här är heller inte platsen för detta. Shintoismen innehåller betydande moment av naturfilosofi och dess tempel är enkla utan särskild utsmyckning. I både buddism och shintoism markeras helgedomen av en tori, som har vissa likheter med stigluckan i bogårdsmuren kring en svensk kyrkogård. Torin hos shinto, oftast tillverkad av *Cryptomeria*, är

enkel och ofärgad, medan den hos buddistsektorna många gånger är rikt ornerad och rödlackerad. Buddisterna är också berömda för de till templen knutna trädgårdarna, vilka som regel saknas kring shintotemplen. I en del fall finns helgedomarna tillsammans, vilket bl a förklaras med att shintoismen aldrig haft någon riktigt utbildad filosofi på samma sätt som buddismen. Den senares toleranta livsåskådning har gjort det möjligt att assimilera och uppfatta shintoismens gudar som inkarnationer av Buddha.

Under historiens gång har de båda åskådningarna varierat i styrka alltefter det stöd de åtnjutit bland de härskande klasserna. Buddisternas storhetstid varade under flera århundraden med toppar på 700- och 800-talen samt på 1200- och 1300-talen. De kom då att påverka japanskt tänkande på ett grundläggande sätt och kulturellt avspeglar sig detta fortfarande bl a i konst, arkitektur och trädgårdsanläggningar. Under shogunernas järndiktatur, 1603—1867, var Confucianismen att betrakta som statsreligion. Den efterträddes av shintoismen efter Meijirestaurationen 1867. Det kan också nämnas att kristendomen haft påtagliga framgångar under jesuitmissionen på 1500-talet liksom även i våra dagar.

De helgedomar jag haft förmånen att bese har oftast, precis som Europas kloster, legat vid bergssluttningar eller uppe på bergstoppar. När man passerat torin kan man få vandra uppför trappor, där vägen kantas av 300—400-åriga magnifika sugi-träd. På terrasser har man uppfört de olika kloster- och tempelbyggnaderna, som regel omgivna av enstaka solitära sugi-träd. Hela anläggningen är i många fall omsluten av en skog bestående av dessa jätteträd. Trots att man inte förstår mycket av kulten, och för den delen inte heller det tingeltangel som förekommer omkring, grips man av en viss vördnad och får en stark känsloupplevelse genom närvaron av dessa träd. I solljus blir kontrasterna starka mellan ljus och skugga, i regndis mera utsuddade och suggestiva.

Så gott som på varje buddistisk tempelplats finns ett stort sugi-träd omknutet med ett hamparep i brösthöjd. Detta skall markera den plats, där den levande Buddha, när han kom ridande, band sin häst. I den stora helgedomen vid Nikko finns t o m den vita hästen livs levande i ett pråligt utstyrt stall intill.

De flesta kloster och tempel säljer små vita lyckobrev för en ringa penning. Om framtidsutsiktterna i ett sådant brev inte faller köparen i smaken hänger han upp dem i små träd. På så vis kan ödet kanaliseras in på en annan väg. Skulle vi vilja dra paralleller till

svenska liknande föreställningar fick vi kanske påminna om våra tandvårksstråd.

Fotografiet i bild 5 är hämtat från ett kloster vid Takao beläget på en hög bergskedja några mil utanför Tokyo. Man ser här en vägg av små-träplattor utsågade ur *Cryptomeria*. Dessa plattor bär i vacker kalligrafi namnen på dem som till klostret skänkt en summa pengar motsvarande planteringskostnaden av 100 sugi-träd. Den som vill ge klostret större summor kan som erkänsla få en stenstele uppförd efter sig.

Shintoismen spelar en central roll i Japans rika flora av religiösa fester. Det lätt rusande risvinet — sake — är en viktig ingrediens i många Shintoritualer, där man offrar vinet och allmänt låter sig smaka av denna heliga dryck (Embree 1946). På shintotemplens gårdar finns därför stora sake-fat upplagrade, givetvis tillverkade av den i de flesta sammanhang användbara sugin.

Tempelbyggnader är som regel uppförda i detta rötbeständiga träslag och av dess bark tillverkas takspån av mycket lång varaktighet. En kulturell olikhet mellan Japan och Europa är att man oftast bygger nytt på gammalt vis. Ett tempel, som t ex den berömda shinto-helgedomen i Ise, kanske bara är 5 år gammalt, men man kan vara förvissad om att det är en exakt kopia av det första tempel som en gång uppfördes i historiens gryning. Detta hänger i fallet Ise samman med shintoismens inneboende renhetssträvan. I andra fall framvingas nybyggnationen givetvis också av skador genom bränder och tyfoner. Allt byggmaterial är ju av trä.

The Sugi Avenue

Kring Japans profana monumentalbyggnader har jag inte sett några sugi-träd. Såväl vid shogunernas praktslott uppförda kring skiftet 1500/1600-talen som vid senare kejsrerliga palats i Kyoto föredras främst två tallarter — *Pinus thunbergii* och *Pinus densiflora*. Där emot kan man få se vissa dvärg- och kandelaberformade *Cryptomerior* vid en del moderna hus, se bild 16. Wilson (1916) påstår att olika egendomliga varieteter används i parker och som häckar.

Under 1500-talets två sista decennier började det feodalt splittrade Japan att enas av Hideyoshi, som med vapnens hjälp skaffade sig ställningen som shogun. Kejsaren har mera sällan lett landets världsliga utveckling utan mera fått inneha rollen av religiöst och ceremoniellt överhuvud. Som regel har han/hon tryggt kunnat sitta på tronen alltmedan den blodiga makt-

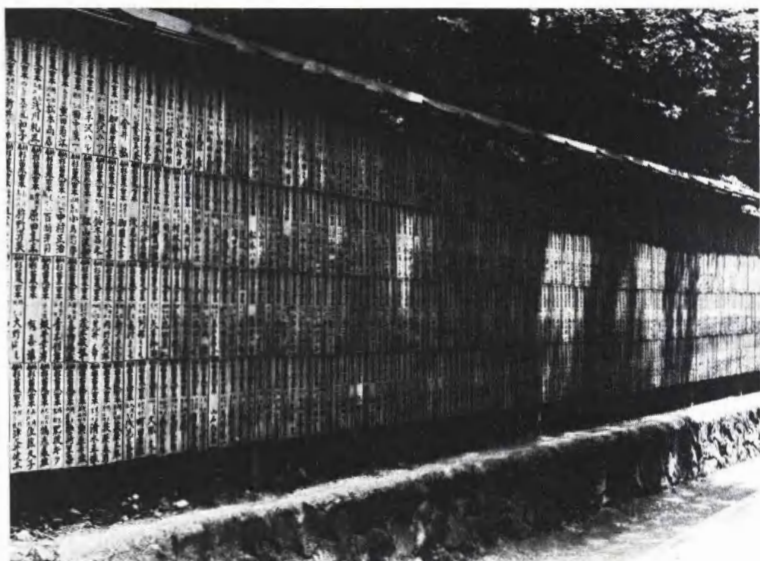
kampen rasat bakom den. Shogunen var den verkliga regenten. 1603 intas efter sedvanliga strider shogunatet av Tokugawa Ieyasu, som lät flytta den världsliga maktens centrum från Kyoto till Edo (Tokyo), (Sakamoto 1975). Han påbörjade den politik, som ledde till att Japan under 250 år isolerade sig från världen i övrigt. I Japans historia går detta under namn av Edoperioden. Ieyasu var en verkligt skicklig politiker och lyckades definitivt med konststycket att ena det under 150 år splittrade Japan. Han tvingade in alla familjer av betydelse till Edo. Sedan fick familjeöverhuvudet styra sin provins ett år i sänder, medan familjen fanns i shogunens förvar som gisslan. Därefter fick vederbörande ståthållare komma tillbaka och redovisa sitt fögderi och rekreera sig vid hovet under ett år.

4. Runt stammen på denna imposanta *Cryptomeria* har ett hamparep bundits. Detta symboliserar den plats där den levande Buddha band sin häst, när han kom till platsen. Buddhistkloster vid Mount Fujis fot. Foto: förf.

5. Längs promenadvägen upp till ett kloster beläget på en bergsrygg några mil utanför Tokyo har man på den ena sidan jättelika sugiträd. På dess motsatta sida löper en vägg tillverkad av små trästycken. Om man nämligen skänker en summa pengar till klostret motsvarande kostnaden för plantering av 100 sugiträd får man i gengäld sitt namn avmätat i utsökt kalligrafi. Foto: förf.

innan det var dags för en ny årslång bortavaro. Dessutom lyckades Ieyasu liksom senare Ludvig XIV i Frankrike mer eller mindre ruinera alla ekonomiskt välbärgade adelsfamiljer genom att låta dem vara med och betala till utsmyckningen av den tidens påkostade slott och tempel. Det var dyrt att vistas vid Ieyasus hov.

För att underlätta transporter med bärstol byggdes och förbättrades vägsystemet. Utefter vägarna och då naturligtvis i trånga pass uppfördes tullstationer, där alla noggrant visiterades. Den som inte var försedd med giltiga passhandlingar avrättades. Detta rigorösa

kontrollsystem skulle en gång för alla krossa alla separationssträvanden.

Denne imperiebyggare har fått världens troligen mest imponerande allé uppförd till sin äminnelse. The Sugi Avenue i Nikko är en närmast svindlande upplevelse. Efter tre vägar, vilka ledde in mot den 1300 år gamla shintohelgedomen i Nikko och vilka har en sammanlagd längd av 37 km lät en av Tokugawa Ieyasus underlydande landsherrar plantera omkring 150 000 sugiträd. Arbetet tog 20 år och stod färdigt 1648, då det skänktes till templet i Nikko. Här hade nämligen Ieyasu låtit bygga ett mausoleum över sig, vilket av kännare betraktades som ett av världens skönaste byggnadskomplex. Stora delar av denna allé finns fortfarande kvar, bilismen till trots, och det är som sagt en skönhetsupplevelse av stora mått att färdas fram genom den. Över 15 000 träd med en brösthöjdsdiameter större än 30 cm finns kvar (Nikko Toshugu Shrine 1971). Allé-formen är inte så uppenbar när man finns inne i den eftersom hela "anläggningen" har en bredd av 50—100 meter. Veritabla jätteträd har bildats genom att ibland ända upp till sju stammar vuxit samman till en. Cryptomerian när här höjder av 50 m. Åtskilliga tyfoner har drabbat träden och beslut fattades under andra världskriget att avverka dem när virkesknappheten var som störst. Men kriget tog dess bättre slut innan man verkställde beslutet. I dagsläget är bilismen och dess krav på utrymme det största problemet, men eftersom allén åtnjuter skydd som speciellt historiskt minnesmärke lär nog åtskilliga generationer ännu få glädjas åt de jättelika

6. Upplaget av risvin — sake — på tempelgården i Nikko. Det heliga vinet lagras i fat tillverkade av *Cryptomeria japonica* och dricks ritualiserat vid shintofestligheter (och givetvis även vid andra tillfällen). Upplaget vaktas här av 350-åriga sugiträd. Foto: förf.

7. Japans mest berömda shintotempel i Ise helgat åt Amaterasu-Omikami, en gudinna som är anmoder till den kejserliga familjen. Hon betraktas även som den japanska nationens skyddsgudom. Templet uppfördes under en mängd ceremonier åren 1965—1973 och är nr 61 i ordningen efter det första templet, som invigdes 763 e. Kr. Med 20 års mellanrum byggs en ny, exakt kopia av det gamla. Man alternerar mellan två tomter omkransade av de ståtliga Sugi-träden. Foto: förf.

träden. Tempelområdet i Nikko med dess inramning av lika stora och magnifika sugi-träd är omskrivet av många. Dess sugi-skog ger djup och dignitet åt de olika tempelbyggnaderna och jag tycker nog den är lika imponerande som de omskrivna byggnadsverken.

En annan gammal tullväg finns kvar i Hakones nationalpark, söder om Tokyo, se bild 10. Även den är kantad av de stora sugi-träden. Av vägen återstår tyvärr bara några hundratal meter, där den leder fram till en tullstation. På denna väg färdades Carl Peter Thunberg, när han i april 1776 mer eller mindre bars från den enda tillåtna landstigningsplatsen vid Nagasaki till shogunens hov i Edo. Thunberg säger om denna allé: "Ibland de vackraste och största träd jag här blev varse, var den stolta och oförlikneliga *Thuja dolobrata*, som överallt var planterad utmed vägen. Jag anser den vara det vackraste av alle barrträd, i anseende till sin höjd, sin raka stam, och sine blader, som beständigt äro å övra sidan gröne och på den undre silvervite." Varför Thunberg på denna plats såg *Thujopsis dolobrata*, där det idag växer 350 år gamla sugi-träd undandrar sig min bedömning.

"Vägen sugi har gått"

Denna rubrik är den icke auktoriserade översättningen av professor Tomitaro Toyamas 1976 utgivna bok om sugins kulturhistoria. Dess mest intressanta vinkling, om nu min översättare träffat rätt i sin bedömning, är att Toyamas anser att tillgången på virke från sugi var en grundförutsättning för att Japan mycket tidigt kunde etablera miljonstäder. Redan på 1700-talet skall Edo (Tokyo) ha haft en miljonbefolkning vid en tid då Europas städer blott hade några tiotusentals innevånare. Befolkningen i de senare hölls i schack av olika epidemier förorsakade av bristande hygien. Men så icke i Japan. Där gjorde man av den rätkluvna sugin med bambuspikear toaletttunnor, som var lätta och säkra och kunde transportera latrin och avfall till de näringskrävande risfälten. Ektunnor med järnband var enligt Toyamas betydligt sämre, vilket också som sagt slog igenom i befolkningstalen i Europa.

Ovedersägligt är dock att den rakvuxna, lättkluvna och framförallt rötbeständiga sugin spelat stor roll i

8. The Nikko Sugi Avenue består av 37 km väg som från tre olika riktningar leder in mot tempelområdet i Nikko. Det tog 20 år att plantera denna sugi-allé, som invigdes 1648 till äminnelse av shogunen Tokugawa Ieyasu. Idag kvarstår 15 000 jätteträd med en genomsnittshöjd av 45—50 m. Anläggningen åtnjuter skydd som historiskt minnesmärke och är sannolikt jordens märkligaste allé. Foto: Norio Saito.

den japanska träkulturen. Visst finns det i detta land med sina mer än 80 barrträdsarter andra träd med motsvarande goda egenskaper, men inget tycks dock ha fått ett liknande genomslag i den japanska kulturen som *Cryptomeria japonica*. Hinoke, dvs *Chamaecyparis obtusa*, konkurrerar dock i nuläget när det gäller virke till enklare byggnader. I det japanska bondesamhället har givetvis också den introducerade bambun haft en central plats såväl fysiskt som metafysiskt.

Av sugi tillverkades båtar, vilket enligt Toyamas (1976) ledde till en säregen skeppsbyggnadsteknik under 1600- och 1700-talen. Att det under den isolatönistiska Edoperioden inte var fråga om några havsgående fartyg är också självklart, men inom landet utvecklades en rad vattenvägar vilka trafikerades av flatbottnade sugi-båtar, se bild 11. Likaledes fanns givetvis en betydande kusttrafik.

I modern tid har sugin fått leverera virke till alla de kraftledningsstolpar, den industrialiserade nationen behövt. Givetvis används virke från *Cryptomeria japonica* på de flesta platser i de japanska trähusen. Om man utsätter sugivirket för långvarig kontakt med markfuktighet kan rötsvampar skänka en eftertraktad missfärgning åt virket, vilket sedan massivt eller som fanér används i tak och väggar. Men av de olika inredningsdetaljerna i ett japanskt hus är dock alkoven — tokonoman — den mest intressanta. Tokonoma är den upphöjda platsen som närmast verkar ha funktionen av ett husaltare. Mot rummet avgränsas alkoven av en rund pelare alltid tillverkad av *Cryptomeria*

9. Shinto-helgedomen i Nikko med 50-talet byggnader anses vara ett av världens mest anslående byggnadsverk. Här ryms även shogunen Ieyasus mausoleum. Hela komplexet omges av en skog med *Cryptomeria japonica*, där de högsta träden når 60 m. Av bilden framgår även att man sällan är ensam, när man som turist ser på Japans kultur- och naturhistoriska lämningar. Foto: förf.

10. Väg från 1500-talets slut med planterade sugi-träd. Här bars Carl Peter Thunberg fram i bärstol i maj 1776. Av hans tryckta dagbok framgår att han är djupt imponerad av träden, men märkligt nog hänför han dem till arten *Thujaopsis dolobrata*. Foto: förf.

japonica. Den är för en trädintresserad desto mer intressant eftersom den givit upphov till världens kanske mest intensiva och lönsamma skogsbruk.

Alkovpelaren

Av de olika buddistsekterna är troligen Zenbuddismen den som mest genomgripande påverkat den japanska kulturen. Från Zens kloster har kommit betydande bidrag inom både konst och litteratur, t ex haikudiktningen. Det var också inom denna orden den stora mästare Eisai (1141—1215) införde teceremonien — cha-no-yu, vilken allmänt accepterades av lekmän på 1400-talet (Watts 1961). Cha-no-yu utvecklades och förfinades av Rikyu (1518—1591) och därmed kom hela den japanska arkitekturen att påver-

kas av de nödvändiga tehusen. Det är med dem alkovpelaren kommer in i bilden. Tekniskt kan den beskrivas som en något grov ”massavedsbit” om 3 meters längd och med en diameter av 20 cm i toppen. Avsmalningen är obetydlig. Dessa pålar som förekommer i många hem är livligt eftertraktade och betalas med fantasipriser — upp till 20 000 svenska kronor per styck. Den skog som levererar de flesta och mest eftertraktade pelarna ligger utanför den gamla kejsarstaden Kyoto. Skogsbrukssättet har internationellt fått beteckningen Kitayama forestry efter det administrativa distrikt där odlingen sker. I Kitayama finns 6 olika varieteter av sugi under odling (Okazaki 1964) vilket bl a talar för detta skogsbrukssätts långa historia. Okazaki säger att området avsattes som en kejsarlig skog redan 794 e Kr, men det är väl tveksamt om man kan föra tillbaka det nuvarande skogsbrukssättet så långt. I varje fall är det ett lönsamt företag för de bönder som här har sina relativt små skogslotter i den bergiga terrängen. Man använder två olika system i odlingen, dels ett som liknar vårt trakthyggesystem, dvs där man börjar med plantering och slutar med kalavverkning. Som plantor används dels i plantskola uppdragna fröplantor och dels sticklingar. Vackra moderträd står som regel kvar i alla ungdomskogar. Den andra möjligheten utgår från stubb- eller snarare stamskott, se bild 12. Man säger av stammen på en meters höjd och leder upp ett flertal grenar vilka var och en utvecklar en genomgående stam. På en och

11. Under den isolationistiska Edo-perioden, 1603—1867, utvecklades en lång rad inre vattenvägar. Dessa trafikerades av flatbottnade båtar tillverkade av virke från Cryptomeria. Båten är här lastad med sugi-tunnor innehållande latrin. Träsnitt utan tidsuppgift hämtat från Toyama 1976.

12. Odling av alkovpelare i Kitayama. På en och samma stubbe kan man dra upp 5 å 7 stammar, vilka noggrant kvistas. De avverkas successivt efter att ha nått önskvärda dimensioner. En avverkad stam ersätts sedan av nya, som växer ut från adventivskott under kapstället. Metoden kan sägas vara en variant av skottskogsskötsel. Foto: förf.

samma stubbe kan det finnas upp till 5 å 7 olika stammar. När de nått önskvärda dimensioner kan de avverkas och nya skott, som hela tiden hållits vid liv kring snittytan, får då inta de avverkades plats. Metoden är i princip en variant av den i Europas gamla lövskogar använda lågskogsskötseln.

Odlingen av *Cryptomeria japonica* i Kitayama är synnerligen intensiv. Det kan nämnas att man under planteringsens första 20 år rensar bort gräs och örter 30 gånger från lokalen. När träden är 6—8 år börjar stamkvistningen, som företas 25—30 gånger innan träden slutavverkas vid 55 års ålder. Några större gallringsuttag görs inte varför skogen med sin täthet ger ett imponerande massivt utseende, se bild 13. Man har nämligen startat med 4000—6000 plantor per hektar. Vid kvistningen hoppar skogsarbetarna mellan träden, ett arbetsmoment jag dessvärre aldrig fick bevittna. Träden avverkas endast under tjänlig väder-

lek och kan barkas i skogen, dock inte alltid. Man låter de fina stammarna stå i skogen, lutade mot granträd under någon vecka för att de skall torka ut. För detta ändamål lämnas vid avverkningen alltid en liten vippra av kronan kvar för att påskynda transpirationen. Under snittytan läggs bark eller en torr träbit så att ingen missfärgning skall uppstå.

Under senare år har man introducerat en metod att åstadkomma en artificiell masurbildning genom att med grov ståltråd binda fast kasserade matpinnar runt stammen. Om detta förband får ligga mot stammen under något decennium, se bild 14, bildas i stammens yta fördjupningar, vilka gör att den färdiga alkovpälens betalas med extra höga priser. Även kloner med naturlig masurbildning odlas. Virket går sedan till vidareförädling vid byn i dalens botten, där det barkas, torkas och poleras. Varje stock skärs under torkningen upp i ryggen och i skåran sätts en kil för att motverka

13. Den intensiva skötseln av sugi-träden i Kitayama kan under en omloppstid på 55 år omfatta 30 ogräsrensningar och lika många stamkvistningar. Från utgångsläget 4.000—6.000 stammar per hektar kvarstår de flesta till slutavverkningen, varför skogen för en svensk får ett helt onaturligt intryck genom sin stora täthet. Foto: förf.

sprickbildning. Efter torkningen läggs pålen i vatten, där den handpoleras med vit kvartssand. Efter ytterligare en lätt torkning och inslagning i lämplig förpackning avyttras den färdiga alkovpålen på marknaden. Tänk, den som kunde sälja en "massavedsbit" inslagen i julpapper för 15 000 kronor!

För den intresserade kan nämnas att den japanske nobelpristagaren i litteratur 1968, Yasunari Kawabata, har med denna skogsskötsel som ett bimotoiv i sin roman "Kyoto eller De unga älskande i den gamla kejsarstaden". Den unga kvinnan som i boken arbetar i "ceder"skogen med barkkniv och polersand får stå för det rustika och traditionella i japansk kultur.

Japanskt skogsbruk och sugi

Det skogsbruk jag sett på den japanska huvudön Honshu domineras av två barrträdsarter, sugi och hinoke. De ekonomiska ansträngningarna under andra världskriget och dessas inverkan på skogskapitalet är fortfarande lätta att spåra. Liksom i Mellan- och Östeuropa utgörs de flesta skogsbestånd av 20—30-åriga planteringar på krigsårens vidlyftiga kalhyggen. Träden ger i det kuperade landskapet ett något egenartat intryck eftersom de som regel planterats i rader från slutningens fot och uppefter bergssidan. Denna linjestruktur blir kvar under åtskilliga decennier efter planteringen.

Det japanska skogsbruket är arealmässigt lika stort som det svenska, men tillväxt och avverkning är fortfarande något lägre beroende på de genomsnittligt väldigt unga skogarna. Förrådsmässigt dominerar *Cryptomeria japonica* som utgör 17 % av landets totala virkesförråd (Forestry Agency 1972). Såväl skogsvård som avverkningsteknik är av hög klass i Japan och lönsamheten förefaller vara god. Skogsvård har en synnerligen lång tradition i det japanska öriket och ett kontinuerligt reproducerande skogsbruk har bedrivits betydligt längre än i vårt land (se tex Bureau of Forestry 1910). Vissa grundläggande idéer om beståndsuppbyggnad förefaller dock hämtade ur tyska skolor, vilket för övrigt gäller nästan all skogsvård i världen.

Cryptomeria finns på alla öar utom Hokkaido. Mest omskriven är dess växtplats på Yaku-shima, en relativt stor ö söder om Kyushu, där sugin finns i naturbestånd. Klimatet är här nästan subtropiskt och marken består av vulkaniska jordar. Det är på Yaku-shima man träffar på de mångtusenåriga jättarna och det är hit flertalet botanister vallfärdat. Man har

14. I syfte att åstadkomma en vacker ytstruktur, liknande masurbildning, på de färdigproducerade alkovpelarna, låter man under trädets 10 sista år surra fast avlagda matpinnar runt stammen. Foto: förf.

tydliga vissa problem med att bevara dessa urskogsrester i den expanderande japanska ekonomin och så sent som 1978 utgick ett upprop för att skydda de sista resterna (Conservation of Nature 1978).

Botanister och växtekologer är osäkra om huruvida det andra stora komplexet med sugi beläget på Honshus norra del är ursprungligt eller planterat eftersom klimat och jordmån där är så väsensskilda från Yaku-shimas. Det kan kanske vara svårt att avgöra i ett land med så långa historiska traditioner och där växtligheten alltid varit intensivt utnyttjad. I varje fall har skogsodling av sugi och då företrädesvis med sticklingar varit vanlig under de senaste 400 åren.

Cryptomeria japonica har naturligtvis förts till jordens alla hörn och många trädgårdsentusiaster har velat använda den i sitt arboretum. Med holländarna kom frö till Java redan under 1700-talet och Europa såg sina första sugi-träd 1842. Den som vill läsa om

15. Japans mest berömda urskogar av *Cryptomeria japonica* finns på den subtropiska ön Yaku-shima. Här lär nutida C14-dateringar tyda på åldrar om 7 200 år vilket, om detta är riktigt, i så fall gör sugin till jordens äldsta levande träd. Foto: Forestry Agency, Tokyo.

detta samt om trädet som sådant hittar en hel del intressant hos Wilson (1916) och Schenck (1939). Krüssman (1960) har gjort en förteckning över de olika varieteter och udda former som kan vara av intresse för trädgårdsbruk.

Den tidigt belagda förekomsten av *Cryptomeria japonica* i Kina har länge förbryllat växtgeograferna. Är den spontan eller inte? Numera anser man att dess förekomst sannolikt går att hänföra till tidiga kulturkontakter mellan de asiatiska stormakterna.

Det kan slutligen nämnas att *Cryptomeria japonica* blir ett alltmer intressant trädslag för kommersiell odling i många tropiska och subtropiska länder. Hos oss är den föga hårdig men kan nå förhållandevis hygglig utveckling i lokalklimatiskt gynnsamma delar av Mellaneuropa.

Japansk natursyn, som den kommer till uttryck i konst, litteratur, trädgårdsanläggning och blomsterarrangemang är oftast inriktad mot det udda. Där hav och vind fått inverka på t ex ett träds form söker den estetiserande japanen sitt skönhetsideal. Det är inte en slump att konsten att framställa dvärgträd — bonsai — är omhuldad och intensivt levande. Från de hårt tuktade träden i trädgårdarna känns det befriande att uppleva de jättelika sugi-träden. Deras anknytning till den folkliga shintoismen ger dem en rustik prägel som för mig är befriande spontan och enkel att uppfatta. Jag känner stor vördnad inför detta magnifika trädslag to m så stor att jag av brist på språklig och kulturell identitet riskerat att övervärdera dess betydelse. Hur därmed än må vara, är jag utomordentligt tacksam över att ha fått göra *Cryptomeria japonica*s bekantskap.

LITTERATUR

Översättningar av titlar på japanska böcker till engelska resp svenska har satts inom klammer / /.

- Bureau of Forestry, 1910. Forestry of Japan. — Tokyo.
 Forestry Agency, 1972. Forestry in Japan. — Tokyo.
 Embree, J. E., 1946. A Japanese Village. Suye Mura. — London.
 Kardell, L., 1979. Japans nationalparker — världens största turistindustri? — Fauna och Flora 74:4:155—172.
 Kawabata, Y., 1969. Kyoto eller De unga älskande i den gamla kejsarstaden. — Stockholm.
 Krüssman, G., 1960. Die Nadelgehölze. — Berlin und Hamburg.
 Nikko Toshogu Shrine, 1971. /Status quo and problems of Nikko Sugi Avenues. Their destruction and ruin./ — Nikko.
 Okazaki, A., 1964. Forestry in Japan. — Hill Family Foundation Forestry Series, Oregon State University.
 Sakamoto, T., 1975. Japanese History. — Tokyo.
 Schenck, C. A., 1939. Fremländische Wald- und Parkbäume. Zweiter Band. Die Nadelhölzer. — Berlin.
 The Conservation of Nature, 1978. /I aprilnumret (nr 191) av denna japanska naturvårdstidskrift har jag hämtat uppgifter om åldern på Yaku-shimas sugi-träd samt uppgifter om deras naturvårdsstatus./
 Thunberg, C. P., 1788—1793. Resa uti Europa, Africa, Asia, förrättad åren 1770—1779, 1—4. — Upsala.
 Toyama, T., 1976. /Vägen sugi har gått./ — Tokyo.
 Watts, A. W., 1961. The Way of Zen. — New York.
 Wilson, E. H., 1916. The Conifers and Taxads of Japan. — Cambridge.

16. *Cryptomeria japonica* förekommer inte så ofta kring värdsliga monumentalbyggnader eller i nutida stadsbebyggelse. Här är dock ett exempel från Kyoto, där man hämtat inspiration från skottskogsskötseln i Kitayama. Fotot må även illustrera det japanska naturideal som är inriktat mot det hårt tuktade och disciplinerade. Foto: förf.

Ett exempel på god naturvård i skogen

HANS HEDLUND

Dendrologföreningen har under flera år inbjudit sina medlemmar till promenader några vårvällar till sevärdheter i Stockholms omgivningar. Onsdagen den 16 maj 1979 hade forstmästaren *Björn Ditzinger*, välkänd medlem och föreningens mäktige revisor, framfört inbjudan att under hans ledning besöka Djursholms, numera Danderyds kommuns skogar, vilka huvudsakligen måste betraktas som naturvårdsskogar. Björn har under åtskilliga år haft hand om skötseln av dessa skogar och det har han verkligen gjort med den äran.

Särskilt i ett område intill Djursholms golfbana har han fått fram en härlig blandning av ung och gammal skog, som man numera har allt färre möjligheter att få se. Skogsbrukets ansträngda ekonomi och dess beroende av maskiner tillåter inte annat än hyggesbruk och anläggning av likåldriga bestånd. Så mycket skogsman som jag är, så är det givet att jag tycker om att se välgallrade, likåldriga ungskogar, men jag njuter också vid anblicken av en skog, där gammalt och ungt, tall, gran och björk, växer och trivs tillsammans. Och det kunde Björn Ditzinger verkligen visa upp i den vackra vårvällen.

Det är klart att vad som är vackert i skogen oftast är ett diskutabelt begrepp. Om man frågar en biologiskt okunnig ungdom av idag om en anblick i skogen, så får man säkerligen ett ganska obestämt svar, men frågar man en person, som under årens lopp använt en god del av sin fritid för promenader i skog och mark, så har hon eller han en ganska bestämd uppfattning om vad som är vackert i skogen. Och jag skulle tro att den vanlige svensken vill nog helst se skogen i ett sådant skick som i Danderyd kunnat uppvisas och särskilt de områden, som besöktes ovan angivna kväll.

Att svensken i allmänhet inte tycker om kalhyggen har vi nog samt fått höra, även om den uppfattningen ganska väl har brett ut sig, att kalhyggen är nödvändiga — dock ej för stora — i ett ekonomiskt skogsbruk. Härtill kommer att de är en övergångsföreteelse. Det blir snart ny skog på hyggena. Gransskogar är också föremål för kritik, ehuru ganska orättvist. Dessa måste vi ha och det gäller att inte vara ensidig och även se det vackra i en gransskog.

Förutsättningarna för att kunna få fram skog, där gammalt och yngre växer tillsammans torde vara följande:

Först gäller det att ha en arbetsgivare eller om man är skogsägare att vara så ekonomiskt oberoende, att man har råd att offra litet grand för skönheten och inte alltid behöver tänka på att få ut bästa möjliga avkastning.

Sedan måste man ha sinne för det vackra i skogen även om som nyss nämnts åsikter därom kunna växla. Vidare måste skogen behandlas med omsorg och gott omdöme. Jag skulle vilja kalla det kärleksfull omtanke. Visst kan man bli kär i en skog. Själv har jag i mer än 40 år haft hand om en skog, där jag älskar att vandra,

trots att jag numera inte har befogenhet att göra något åt vad jag anser vara behövt.

Att sköta en skog på det sättet så som Björn Ditzinger visade upp i den vackra vårkvällen fordrades också att kunna tänka sig in i hur det ser ut om 10—20 år, när ett träd avses att huggas bort. Bakom detta vällovlige arbete finns många promenader och funderingar. Utom här uppräknade förutsättningar skulle jag vilja tillägga, att det är något av konstnärskap, som Björn ådagalagt vid sin skötsel av vissa delar av Danderyds kommuns skogar.

Resa i Östergötland 12—13 maj 1979

INGRID LUNDHOLM

I maj då *Petasites*, pestskräp, stod i blom och gav en rödbrun lyster åt åars och bäckars stränder, särskilt vackert vid solnedgången, samlades dendrologer i Linköping för att resa runt i två dagar i Östergötland.

Första dagen, 12 maj, gick bussfärden mot Omberg över den bördiga slätten. Man kände att man åkte genom hjärtat av gammal svensk kulturbygd, Skänninge — Bjälbo. Första besöket gällde parken vid *Kyleberg*. Greve Axel Fredrik Cronstedt beskrev arbetet med att röja och förnya den gamla igenvuxna parken. På den stora nu ganska öppna gräsmarken framför ett vackert nybyggt corps de logis dominerar en stor ask från 1600-talet. En barrträdsridå med bl a Tsuga och Pinus gav en avskärmning mot vägen. Vid vandring längre bort i parken diskuterades problemet med *Aegopodium podagraria* (kers eller kirskål), som sprider sig enormt från gamla odlingar. Här hade den brunröda krolliljan visat sig kunna rå på kersen. Ett annat bekymmer i parkodlingen är harar. Det har visat sig att harar ej tog rosentry (*Lonicera tatarica*), som alltså kunde användas i häckar.

Färden gick förbi *Täkern*, och Ulf Ribers berättade om Svanshals fågeltorn, om 1000-tals gäss i april och om svanar i mängd. Svanshals kyrka har en svan som kyrktupp. Vassproblemet i sjön är svårt, Täkern är en grund sjö, som göds från kringliggande åkermark. Förr var det en viss avverkning av vass, då trädgårdsmästare använde vassmattor, men detta har nu slutat.

Renstad är ett gods från 1672. Flyglår från 1700-talet finns kvar, men mangårdsbyggnaden är ny från 1947. Åt ena sidan ligger en öppen park mot Täkern med damm, kanaler, broar. Åt andra sidan har anlagts en ny allé, som skall bli magnifik. Den gamla allén från 1800-talet bestående av alm, ask, lönn måste fällas och en ny skulle upp 1947. Det blev parklind från Gränna. Då en del plantor skadades gjordes hjälpplantering av skogslind.

Eftersom *alléer* är en viktig och intressant detalj vid stora gårdar, vill jag gärna ta upp ämnet litet närmare. Sven Hermelin berättar för mig att alléer började bli allmänna på 1650-talet. Tessin kunde ej tänka sig att uppföra en stor gård utan att också skapa en allé, arkitektoniskt anslutande till mittaxeln av byggnaden. Monumentalt skall den riktas mot husets stora trappa.

På Tessins tid planterade man gärna lind. Man importerade från Holland med sjötransport på skuta, och parklinden tålde detta. På 1800-talet var det typiskt att man planterade alm, ask, lönn så som hade skett på Renstad. Man anslöt sig till den engelska parkstilen och mjukade upp stelheten genom att blanda olika trädslag. Så är vi i våra dagar tillbaka till mer barockstil, samma sorts träd i allén. För trädgårdsarkitekten är det rytmen med stammarna som pelare som är det arkitektoniskt viktiga och däröver den levande kronan. Enligt gamla mått sattes träden på 10 alnars (6 m) avstånd. Kronornas individuella form spelar då inte så stor roll.

Alléträden skärs på insidan. Har man plan terräng så görs vanligen ett spetsbågevalv. Det viktiga är att se målet hela tiden, när man färdas genom allén mot huset. Går allén genom kuperad terräng, så skär man rent så man ser himlen hela vägen. Vid Renstad har både parklind och skogslind planterats, och man undrar om det är några skillnader på dessa som alléträd.

Parklinden är ett prydligt, exakt format träd, som ser ut som en upp och nedvänd droppe. Skogslinden har en mer rundad, bred topp. Skogslinden kan ibland tendera att dela sig i flera stammar i en spetsig grenvinkel. Då måste en grengallring ske, annars bildas först två kronhalvor och en sprickbildning kan ske i den spetsiga vinkeln. Sprickan blir större av vatten som fryser och spränger och ena kronhalvan kan brytas av. Lind är ett utmärkt formbart träd, som tål även hård beskärning. I styv lera mår parklind ofta illa och får kräftsador. Skogslind kan gå en aning bättre.

Detta var något om allén ur arkitektonisk och skötsel-synpunkt. Säkert har allén också en stor biologisk betydelse, där den står mellan sädesfälten. Fåglar trivs i träden och de kan hjälpa till att bekämpa insekter på åkern. På sommaren är allén svalkande skön, på vintern visar stammarna var vägen går, när snön ryker över öppna fält. Ur trafiksynpunkt talar vägfolk om att en allé ger optisk ledning.

Vid foten av Omberg ligger *Väversunda kyrka*, där vi gjorde ett kort besök och även såg på minnesstenen över Jöns Jacob Berzelius, vars 200-årsjubileum vi firat 1979. Vid *Stocklycke naturrum* stannade vi rätt länge. Där beskrev jägmästare Danckwardt-Lillieström anläggningen och forstmästare Ulf Ribers be-

skrev funktionen hos ett lieskött änge. Pulmonarian blomnade och gullvivorna var nästan utslagna. Efter fältlunchen åkte vi den vackra västra vägen, högt över Vätterns glittrande vatten. Sikten var god genom de olövade träden, marken lyste av blå- och vitsippor och här och där tibast. Lärkräd och silvergran har inplanterats för att ersätta vanlig gran.

Utsikten beundrades vid Höga Väggen och vi sökte rätt på både han- och honbestånden av idegran. I *Vadstena* vandrade vi i rester av klosterträdgården, där bl a vit och violett *Corydalis cava* blomnade. Bussen gick sedan till *Linköpings slott*, där dr Inga Eckerberg visade slottsträdgården. Stora delar av den gamla parken har tagits i anspråk av staden för nya moderna byggnader. Landshövdingeparet gav sedan mottagning uppe i slottet, majkvällen var för kall för uteservering. Skön natur och god kultur, vilken härlig dag!

Söndagen den 13 maj gick färden söderut till *Stavsäter*, där kapten och fru Conrad Ekman visade vackert röjd park, bl a en vacker ekbacke med massor av *Corydalis cava*. Vid *Bjärka-Säby* demonstrerades park och slott av godsägare Oscar Ekman från bussen. Sedan koncentrerade vi oss på rundvandring och diskussion i Säby Västerskog, ett fridlyst skogsområde, där inget levande får röras. Det är en 150 år gammal skog, som domineras av gran, 12 hektar stort, öppet för allmänheten genom att det blivit reservat. Då Sverige har så få bevarade urskogsområden i södra delen av landet är Säby Västerskog ett viktigt reservat, som fridlystes redan 1923. Utvecklingen har gått från sved-

jeland med råg ursprungligen. Sedan kom tallen in och granen växte upp emellan och dominerar nu till sist helt. I stort sett är det ett stabilt läge, om ej brand uppstår. Här finns en mängd vindfällen med stora insektsangrepp. Ved- och skadeinsekter får ej dödas. Frågan är om de sprider sig till hela skogen, som representerar stora värden, eller om granen genom naturens samspel kan klara sig mot sina angripare. Nya granplantor slår upp mellan de vuxna träden och sörjer för en ny generation. I dunklet i en vattensamling lyste gullpudran så trolskt, så nordiskt skön.

Denna resa kallades *Kinda Kanal*-resan och det var en höjdpunkt att glida i två timmar över stilla vatten genom skog, som just stod i lövsprickningen. Vi färdades från Vårdsnäs brygga till Hovetorp, där slussen var trasig, varför vi fick ta bussen fram till *Sturefors*. Vädret hade slagit om, den varma våren kom och solen sken, när grevparet Nils Bielke tog emot. Parken gav en familjär känsla av Drottningholmsmönster, buxbomshäckar, krossat rött tegel, spegeldamm, boskéer. På kullen i fonden ligger Christina Pipers minnestempel med profilklippta lindar, som sveper som en grön matta upp runt kullen.

Så dök ett folkdanslag och spelmän upp och genomförde ett fint program, som beledsagades av beskrivning av olika sockendrakter. Det var en mycket uppskattad överraskning. Sedan föreslogs en stilla vandring mot ett kinesiskt lusthus i parken och hör! där spelade kinesen i sidenrock flöjt, så allas hjärtan smälte.

Exkursion till Fånö, Grönsöö och Sjöö, 19 maj 1979

GÖSTA ADELSWÄRD

Föreningens utfärder inom landet gäller ofta mål som tidigare besökts. Detta är självklart och behöver inte betyda att de är mindre givande. För många är det ändå första gången och för dem som varit med förr är spänningen minst lika stor. Parker och trädgårdar ger ett föränderligt skådespel och man får ständigt fråga: vad får jag återse? — hur har anläggningen klarat nutidens förhållanden? — är växtbeståndet detsamma? Att få svar på sådana och liknande frågor snarare ökar än minskar våra exkursioners värde.

Huvudmålet för den resa som anträdde den 19 av denna ovanligt kyliga maj, en dag som dock bjöd på hyggligt väder, var Grönsöö, som föreningen besökte senast 1925, ett besök från vilket troligen endast Sven Hermelin och hans maka kunde ha något minne.

Första uppehållet gjordes emellertid på Fånö. Bussresan dit gick genom Trögds härad, en flack slättbygd, fordom sjöbotten, där kyrkor och gårdar sedan gammalt koncentrerats på höjderna, där de kunde få skydd av vatten och sankmarker. Sven Hermelin levandegjorde denna gamla kulturbygd med ett litet föredrag i bussen.

I bokskogen, som tyvärr bara gjorde de första ansatserna att slå ut, spriddes sällskapet medförande sina frukostkorgar och kunde mellan tuggorna beundra denna märkliga plantering som väl kan vara närmare hundra år gammal.

Märklig är också den långa ekallé som leder fram mot herrgården. Den påstås vara planterad av Axel Oxenstierna född på Fånö, som var hans arvegods, men man har måhända rätt att tvivla på denna vackra tradition. Ekarna verkar att vara i god kondition vid en ytlig besiktning och kan gissningsvis vara omkring tvåhundra år gamla. Det vore roligt att veta mer om detta — en uppgift för våra medlemmar?!

Grönsöö hör till landets intressantaste trädgårdsanläggningar såväl vad byggnader som trädgård beträffar. Riksrådet Johan Skytte skall vara den som först skapade Grönsöögodset och byggde det nuvarande slottet i början av 1600-talet. 1622 anlades trädgården med hjälp av trädgårdsmästaren Johan Ludwichzon, som lånades ut av Gustav II Adolfs moder, drottning Christina. Efter reduk-

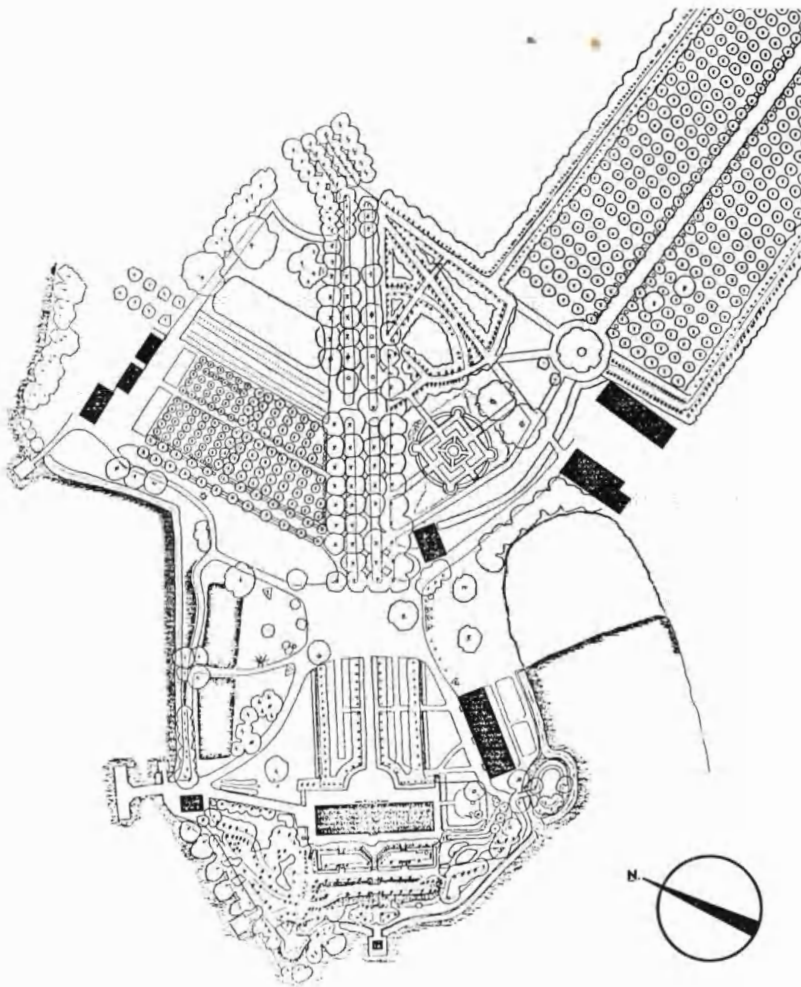
tionen och en rad ägare kom godset på 1700-talet i David Schultz von Schultzenheims ägo. Han satte det i stånd efter en lång förfallsperiod och innehade det till 1803 då det kom till släkten von Ehrenheim, som fortfarande äger det.

Schultzenheim skapade den anläggning vi ännu idag se tämligen oförändrad. Mot Mälaren uppfördes 1776 fem terrasser över varandra planterade med hårt tuktade lönnar. De har under de tvåhundra år som gått vuxit sig högre än det väl från början var tänkt och bildar skuggiga valv, som från andra våningens fönster ger intrycket av en kompakt, grön matta. Det var en syn som den sena våren dock berövade oss. Trappor för ned genom terrassernas mittaxel till en brygga där man finner det berömda kinesiska lusthuset, fortfarande enastående välbevarat.

På gårdssidan leder en bred ramp upp mot slottet omgiven av väldiga tuktade häckar av lind och ask och i dess förlängning ser man infartsvägen planterad med hästkstanjer i fyrdubbla led. Den har glesats ut med tiden men återplantering har också skett.

Till Schultzenheims anläggning hörde också en labyrint med ett "tempel" i smidesjärn. Labyrinten ersattes på 1920-talet av en örtagård — på motet då som nu — med denna prydnad som centrum. "Templet" finns fortfarande kvar medan örtagården lagts i gräs — ett förklarligt offer på rationaliseringsaltare.

Den äldsta delen av denna, på märkvärdiga beståndsdelar så rika anläggning, är fruktträdgården på samma plats där den anlades 1622 och ännu i full kultur. Länge kunde man här se ett väldigt päronträd som uppgavs stamma från Johan Skyttes tid. Det är nu borta men strax utanför fruktträdgården kan man fortfarande med förundran skåda den lind som Drottning Christina d. ä. planterade 1623. Den hade vid dendrologernas förra besök en omkrets i brösthöjd av tio meter. Nu är den en ruin men lever, och imponerar fortfarande. En storhetstid för fruktodlingen på Grönsöö var början av detta sekel då fru Alice v. Ehrenheim ägnade den ett mycket sakkunnigt intresse som f. ö. också kom alla delar av anläggningen till del. Men fruktträdgården omhuldas även

Denna något beskurna plan är hämtad ur Svenska trädgårdskonsten, del I. Uppmätningen gjordes 1928—29 men anläggningen är i allt väsentligt oförändrad.

i våra dagar, den är till stor del nyplanterad och drivs rationellt på affärsmässiga betingelser. Grönsöös ärorika pomologiska traditioner hålls sannerligen levande på ett beundransvärt sätt!

Någon park i egentlig mening finns inte men vissa delar av anläggningen har en mera fri utformning. Den märkligaste av dessa är enligt Sten Karling det triangelformade parti som ligger öster om infartsallén och bildar en övergång till fruktträdgården. Han beskriver den som "en plantering genomdragen av raka gångar och bågar ett mellanting av en 1600-talsboské och en labyrint. Liksom det kinesiska lusthuset, engelska gången m. m. är detta en typisk yttring av tidens trädgårdsstil". Karling förmodar att Schulzenheim varit sin egen trädgårdsarkitekt men påvisar att an-

läggningens "idé sådan den framstod i slutet av 1700-talet troget följer det program Chambers uppställer i sin skrift 'Dissertation sur le jardinage de l'orient', vilken utkom i London 1772. Där talas om terrasser vid husen, alléer och klippta träd på dessa, små kabinett, lummiga, vackra stränder, broar och paviljonger. Mitt i anläggningen föreslås en labyrint, bildad av raka och svängande gångar, gångar i zig-zag osv." Karling håller inte för otroligt att detta arbete inspirerat anläggningen. (Svenska trädgårdskonsten, del I, 1930)

Även om en hel del förändrats med tiden förefaller anläggningen att i allt väsentligt ha bevarat sin 1700-talsprägel, framför allt de karakteristiska, fortfarande välvärdade, väldiga häckarna. Vid föreningens besök

Slottet från trädgårds-
sidan med inramande allé-
er. Den återuppförda ter-
rassen syns i bakgrunden.
I förgrunden en nyanlagd
spegeldamm mot vilken
två rader klippta bok-
kuber leder fram. De ännu
spåda plantorna är hägna-
de mot hararnas raseri.
Foto: Sten Banér.

1925 uppgavs att det detta år åtgått 82 dagsverken å 4:50 och hela parkhållningen 2.000;— kronor om året. Nu sköts anläggningarna huvudsakligen av en trädgårdsmästare och hans hustru. Husets tre söner har till stor del ansvarat för häckklippningen som utföres med hjälp av stegar och stångsekatör.

Vid föreningens besök kunde vi under rundvandringen med godsägare Carl Gustaf von Ehrenheim och hans hustru konstatera att mycket stämmer med den beskrivning som finns i Lustgården 1925 t. o. m. ifråga om vissa trädindivider. Drottning Christinas lind har redan nämnts; en *Chamaecyparis nutkaensis* planterad 1888 uppmärksammades även nu. Den hade 1930 (enl. Svenska trädgårdskonsten) en omkrets av 80 cm, den uppmättes nu till 189 cm!

Vårt värdfolk hade älskvärldheten att visa oss slottets inre, en i sitt slag lika stor upplevelse som trädgården. Denna är tillsammans med husen byggnadsminnesförklarade och därför mänskligt att döma bevarade åt framtiden.

Som sista etapp för dagens utflykt stod det Banériska Sjöö vid Mälärviken Gorran. Det nuvarande slottet uppfördes 1672 av Johan Gabriel Stenbock, som var denna släkts fjärde innehavare av egendomen sedan slutet av 1500-talet. Den övergick sedermera i släkten de la Gardies ägo för att 1813 genom köp övergå till Banérarna.

Slottet är ett vackert och välbevarat exempel på stormaktstidens arkitektur och anses vara ett verk av

Tessin d. ä.:s medhjälpare Mathias Spihler. Man når slottet från sidan genom en allé, en annan för från dess mittaxel ned mot stranden och en brygga, en påminnelse om att trafiken för huvudsakligen gick över Mälaren. Från en nedre gård försedd med en liten regelbunden plantering och flankerad av två flyglar stiger man upp för en monumental trappa till en övre, balustradförsedd gårdsterrass inramad av ytterligare två flyglar sammanbyggda med corps de logiet med murar.

Trädgården når man genom en utgång i slottets andra våning. Man har utnyttjat terrängens nivåskillnader — inte ovanligt i vår barockarkitektur — vilket ger byggnaden tre våningar åt gårdssidan, två åt trädgårdssidan.

Om gårdssidan i allt väsentligt bibehållit sin 1600-talskaraktär genom tiderna så hade trädgårdssidan till för några år sedan ett utseende som föga överensstämde med det ursprungliga. Av allt att döma utfördes här samtidigt med slottet och av samma arkitekt en ganska utstuderad trädgårdsanläggning, ”kostbar och agreabel” enligt samtida uppgifter. Av denna återstår de omgivande lindalleerna, fyrdubbla närmast slottet, dubbla längre bort, tyvärr med en del gluggar och defekter här och var. På den öppna ytan mellan alléerna planterades på 1800-talet lite planlöst en mängd träd för att åstadkomma något liknande en park. Nu har dessa tagits bort och ansträngningar har gjorts för att återskapa ett trädgårdsrum i ba-

rockens anda, en pendang till gården med dess starka rumsverkan.

De viktigaste förändringarna som vidtagits är att en balustradförsedd terrass återuppförts framför trädgårdsfasaden så exakt det varit möjligt efter Spihlers ritning, Erik Dahlbergs skisser och kopparsticken i Suecia Antiqua. Allt övrigt är lagt i gräs, det enda avbrottet är två rader klippta bokkuber, som leder fram mot en spegeldamm i fonden med en häck och gamla träd som bakgrund.

Sven A. Hermelin och hans byrås trädgårdsarkitek-

ter har planlagt detta arbete, som i ett följande nummer av Lustgården kommer att få en detaljerad beskrivning. I stort sett har avsikten varit att skapa en lättskött anläggning som samtidigt ger något av den ursprungliga idén och detta förefaller man att ha lyckats med.

Denna majexkursion gav en hel del att tänka på beträffande möjligheterna att i våra bistra tider underhålla och bevara gamla värdefulla trädgårdsanläggningar. En sak står i varje fall klar; där ägaren har ett sant intresse är situationen ingalunda hopplös.

LONDONS PARKER

— berättelse från en dendrologisk studieresa 1979

av Örjan Nilsson, med hjälp av Arno Kasvi och Susanne Hedlund,
Botaniska Trädgården, Villavägen 8, S-752 36 Uppsala

I England blev trädgårdar och parker mer än vanligt uppmärksammade 1979 — ett speciellt trädgårdsår hade utlysts. Det var den ena av anledningarna till att dendrologerna för till London, den andra var att även utan trädgårdsår har England mycket att bjuda den trädgårdshungrige svensken. Resan hade planerats i avsikten att hålla kostnaderna nere. Därför skulle alla utfärder ske med allmänna kommunikationsmedel och deltagarna fick i stort ordna med sitt kosthåll själva. Från början var det meningen att dubblera resan, men intresset blev inte det väntade. Drygt 20 kom med, varav dock inte alla medlemmar.

Vi vill här i korta drag ge en bild av våra upplevelser, med tonvikten lagd på det dendrologiska. Berättelsen har fått dagboksformen och sträcker sig från den 27 augusti till 2 september. Under varje utflyktsmål beskrivs vår vandringsväg, litet av platsens historia och sedan vad vi såg — dock ej i detalj.

Första dagen

Början gjordes med upprop och information om dagsprogrammet. Givetvis kunde inte de ivrigaste vänta utan började dendrologiserandet och examinerandet redan i hotellparken. Vi bodde på Park Court Hotel och mellan byggnaden och Bayswater fanns en smal grönremsa med ett och annat intressant planterat. Merparten kunde snabbt placeras men några krävde närmare analys t. ex. *Olearia x haastii* (trädaster) en buskformig, korgblommig växt med städsegröna 'olivblad', som vi återsåg ofta i centrala London, eftersom den klarar den förorenade stadsluften bättre än många andra. En stackars vanlig björk, som stod i närheten, hade helt uppenbart ej samma tålighet. Ett vackert exemplar av *Acer griseum* (kopparlönn) med skurat glansig bark och klöverblad noterades också. En buske med hårda, mycket *Ilex*-lika blad vållade stor tveksamhet tills vi fann några avblommade blomkorgar och då kunde bestämma den till

Olearia ilicifolia.

Förmiddagen skulle enligt planerna ägnas åt Hyde Park. Men, som vi nu förstår, sedan vi studerat kartorna, såg vi den bara på håll. I stället uppehöll vi oss i Kensington Gardens. Vi gjorde entré genom Lancaster Gate och promenerade sedan ned mot Long Water och Peter Pan statyn. Från denna vek vi av mot Albert Memorial och fortsatte österut längs Flower Walk till Kensington Palace. Här imponerade givetvis själva slottet men även trädgårdsanläggningarna och det arkitektoniskt utsökta orangeriet från 1704. Vi följde därefter den berömda Broad Walk norrut förbi en lekplats med pågående och som vi begrep starkt fängslande dockteater. Halt gjordes vid Elfin Oak. Det var en gammal ekstubbe i vilken placerats eller skurits ut miniatyrer av olika sagoväsen.

Kensington Gardens är en östlig förlängning av Hyde Park. De båda anläggningarna övergår utan skarp gräns i varandra, om man inte vill se Long Water som en markering. Kensington Gardens är som park mera formell i sin lay-out än Hyde Park, främst kanske på grund av dess funktion under lång tid som slottsträdgård. Genom parken, utgående från slottet, sveper tre långa och breda utsiktsavenyer. De dominerar och utgör planens stomme. Trädbestånden i många engelska parker har glesnat avsevärt under senare tid till följd av den svårt härjande almsjukan. Almarna ersätts nu efterhand med andra träd. Således är de tidigare magnifika almarna utefter Broad Walk helt borttagna och nyligen ersatta av unga lindar och skogslönnar. Här och var stötte vi dock ännu på döende träd eller almar i skelettförm. I Hyde Park har rests ett monument över Londons döda almar — det enda äminnelsemonument över saknade träd, som vi känner till.

Under vandringen genom Kensington Gardens gjordes följande iakttagelser och noteringar. Artrikedomen bland träd och buskar är kanske inte särskilt överväldigande men många enskilda exemplar är magnifika och genom sin frihet mycket väl vuxna.

Inblick i en vattenträdgård i Kensington Garden. Foto Ö. Nilsson 1979.

Strax invid entrén såg vi en mindre vanlig form av den vanliga skogslönnen, som vi kände igen från Uppsala, *Acer platanoides* 'cucullatum'. Flera ekarter och hybrider noterades t. ex. *Quercus x ludoviciana*, *Q. ilex* 'fordii', *Q. x hispanica* 'lucombeana' och *Q. cerris*. De båda sistnämnda hade karaktäristiska hårtofsar i skottspetsarna. Utefter Long Water kantades parkgången av buskage med huvudsakligen *Taxus baccata* och *Ilex aquifolium* (idegran och järnek), av den senare fanns flera brokbladsformer. Spräckliga blad hade också *Aucuba japonica*, som tätt omkransade Peter Pan. Nere vid vattnet stod imponerande bambudungar, huvudsakligen *Phyllostachys flexuosa*, med starkt gulkontrasterande stammar. Mot Albert Memorial följde vi ett stycke en pampig äkta kastanjeallé, där varje enskilt träd visade sina speciella egenskaper. Litet längre fram under promenaden stötte vi på den förbryllande 'laciniata'-formen av *Castanea*. Londonplatanen (*Platanus x hybrida*) var vanlig naturligtvis, och den avflagnande barken bildade märkliga mönster. Nästan som solitärer, men faktiskt i en lång men gles rad vid en av siktavenyerna, stod omfångsrika libanoncedrar, *Cedrus libani*. Flower Walk utefter parkens södra kant omgärdas av yppiga rabatter med huvudsakligen utplanteringsväxter. Insprängda bland blomstren eller som en skyddande bakgrund stod allehanda buskar — vi såg meterhög *Perovskia atriplicifolia* i bästa ljusblåa skyblom, *Hydrangea macrophylla* och *Hibiscus syriacus* i flera blomfärgsformer, den glansigt lagerbladiga *Garrya elliptica*, som för flera månader sedan tappat sina istappslika hängen,

och högrödblommig *Fuchsia* 'riccartonii'. I närheten av Orangeriet blev det plötsligt dendrologiskt intressant. I skyddat läge stod småträd av bl. a. *Diospyros kaki*, *Umbellularia californica*, *Liquidambar styraciflua*, *Liriodendron tulipifera*, även med dess gulbrokiga form 'aureomarginatum', *Catalpa bignonioides* och *Paulownia tomentosa*. De båda senare vållade en hel del diskussion. Främst förorsakades denna av bladlikheten. Vi kunde helt enkelt inte acceptera att *Paulownia* kan ha så små blad, som den verkligen hade på äldre skott. Vi var vana vid de mera gigantiska på vattenskotten hos våra egna frostavbitna exemplar. Dispyten löstes sedan vi funnit kejsarträdet kläbbiga och kroknäbbiga frukter. Invid Black Lion Gate, där vi lämnade parken, drog ett trädbestånd med skrikigt skära stammar till sig våra blickar — förvånade blev vi, den vanliga rönnen men i formen 'beissneri'. Därefter kinesisk lunch.

Eftermiddagens programpunkt omfattade Queen Mary's Garden med dess berömda rosarium. Med tunnelbana bar det dit, färdledaren kom sist. Den fullständigt runda trädgården ligger inom den s. k. Inner Circle i Regent's Park. Liksom Hyde Park är Regent's Park en kunglig park och var från början en av Henrik VIII:s jaktparker. Sin originella form fick den av den idérike trädgårdsarkitekten John Nash. Queen Mary's Garden är ganska ny liksom dess funktion som rosarium. Det hela började 1932 med en gåva av rosbuskar från the British Rose Growers' Association och det var kung Georg V, som då föreslog namnet. Förutom mängder av rabatter med rosor finns i

trädgården en liten sjö med en konstgjord ö, byggd som ett stenparti och huvudsakligen täckt av lågvuxna örter i diskreta färger och olika ljungarter. Vidare finns där en intressant anläggning med högvuxna perenner av den typ, som Gertrude Jekyll som trädgårdsarkitekt favoriserade vid sekelskiftet samt en formell plantering, som vid vårt besök skrek av karameಲ್ಲgranna begonior. Dessutom var spridda, åtskilliga träd och buskar.

Vi nådde trädgården via den västra entrén. Och genast blev det att se, jämföra, lukta, risa och rosa rosor. De sortgrupper som dominerade var théhybrider och floribunda — men även de numera så populära, starkfärgade och enkla var vanliga. Blommorna var ofta flerfärgade med blekare mitt eller med utsidan på kronbladen i en avvikande ton, ibland spräckliga. Exempel gavs i sorter som 'Redgold', 'Piccadilly', 'Freiheitsglocke' och 'Ambossfunken'. Ett gott intryck gjorde pergolan med klätterrosor, där stöden utgjordes av mycket grova, mjukt hängande rep. Säkert fick flera av deltagarna nya favoritsorter. Blommen var dock lite anfränt vid vårt besök.

På väg till perennpartiet hejdades vi några minuter av regn (det enda under hela veckan) och tog skydd under några sumpcypresser, *Taxodium distichum*. De avslöjade sig själva genom sina gräsklipparovänliga upp till 1/2 meter höga rotknän, som sköt upp i strandkanten och gräsmattan. Vi fick också tillfälle att avsluta förmiddagens diskussioner rörande likheter och olikheter mellan *Taxodium* och *Metasequoia*. Väl inne bland perennerna blev det fart på namnsägandet — höstanemoner av olika sorter, vippvallmo, bolltistel, silverax och vitlysing för att nämna några. De torra fröståndarna av *Crambe cordifolia* bildade effektfulla, benvita dvärgträd i allt det gröna och blommande. Uppe i en slänt mot en bakgrund av mörkgrön *Taxus* var en gulbladig *Robinia pseudoacacia* 'frisia' utsoökt välplacerad. Överhuvudtaget var en smakfull komposition något, som utmärkte flera av de parker och anläggningar vi såg. Planterarna hade haft förståelse för grönskans variation och hur man bäst skulle kunna framhäva det avvikande. Just detta, att placera för framtiden rätt, när man sätter de små plantorna, är något som avslöjar den kunnige yrkesmannen. Alldeles i närheten av robinian såg vi ett ytterligare exempel, men här var olikfärgade och olika formade enar använda. Resultatet var mäterligt. Men även en mästare kan sova och begoniaplanteringen måtte ha tillkommit i slummer, den hade blivit maffig och färgskrikig.

Några popplar med intressant rutsprucken bark

föreslogs vara berlinerpoppel, *Populus x berolinensis*, bladformen och kronarkitekturen stärkte vår uppfattning. Av övrigt dendrologiskt i anläggningen antecknades *Liquidambar* och ett vackert exemplar av *Liriodendron*. Helt nära den östra entrén stod *Ailanthus altissima* med jätteklassar av bronsiga frukter. Och bredvid sågs några exemplar av *Cotoneaster frigidus*, ännu i blom. Det är en av de få arterna i släktet, som når verklig trädform, ofta uppemot 4—6 m hög och med karaktäristiska lodräta skott. Sedan vi fått upp ögonen för det här trädet såg vi det på många ställen i London. Eftermiddagen var tilländalupen men några försvann iväg till närbelägna London Zoo för att beskåda jättepandor och paradisfåglar.

Andra dagen

Heldag i Kew. Under färden ut med tunnelbanan kunde vi se åtskilligt av intresse, kanske förvånade mest den spridning som *Buddleja davidii* fått. Större eller mindre buskar fanns spridda utefter banan och kunde sitta uppfugna på de mest ovanliga platser. I vissa områden uppfattade man den mera som ett skräpigt ogräs än som en prydnadsbuske.

Väl vid Kew Gardens gjorde vi entré genom Victoria Gate. Vår dagspromenad gick först söderut mot Pagoden, där vi vände mot väster och följde Cedar Vista ett stycke fram till korsningen med Holly Walk. Denna gick vi sedan norrut förbi Temperate House som var under full ombyggnad, upp till det arkitektoniskt intressanta Palm House. Härifrån begav vi oss efter lunch till trädgårdens mera intensivt brukade delar och besåg flera av de många växthusavdelningarna. Dagen avslutades med ett besök i den nyligen anlagda Queen's Garden invid Kew Palace.

Att här fullständigt redogöra för vad vi såg i denna ytterst innehållsrika anläggning är helt uteslutet. Vi nöjer oss istället med att nämna det vi fäste oss mest vid eller något vi fann, som kan ha allmänt intresse.

Den botaniska trädgården i Kew sträcker sina anor bakåt till 1759, till prinsessan Augustas dagar. Den ursprungliga anläggningen var liten men utvidgades efterhand och kom att omfatta ytterligare en trädgård. Det är anledningen till att man brukar tala om Kew i pluralis. Den botaniska trädgården övertogs av staten 1841 och har nu i sin fulla utsträckning fått en yta av 300 acres. Många av de byggnader och andra utsmyckningar, som finns i trädgården, har utförts efter prinsessan Augustas arkitekts, Sir William Chambers,

Pagoden och ett stycke av ljunträdgården i Kew Botanical Gardens. Foto Ö. Nilsson 1979.

ritningar, bl. a. Pagoden och Orangeriet. Många internationellt namnkunniga botanister och trädgårdsmän har stått i Kews ledning under åren, t. ex. William Aiton, Joseph Banks, William och Joseph Hooker.

Man behöver inte gå många steg i Kew för att hitta något fångslande. Vårt första stopp gjordes i en plantering lönnar. En vacker strimlönn, *Acer davidii*, drog till sig uppmärksamheten. Den har en djupt olivgrön bark med ganska långa, ljusa, nästan vita strimor. Men där fanns ytterligare strimlönnar som kunde välla förväxlingar. Ganska lätt avgränsad var dock rostlönnen, *A. rufinerve*, med blådaggiga unga skott och rosthår på bladens undersida. Den hade nästan grisskåra strimor i den grå barken. Vi fick också se ett vackert månggrenigt exemplar av den japanska lönnen, *Acer palmatum*. Det var den typiska formen, som ej var tillkrånglad i blad- eller skottfärger. Sådana former fanns det givetvis också. En rödlönn, *Acer rubrum*, med redan eldsprakande grentoppar hittade vi ett stycke från de andra. Just det trädet blev något av

dagens favorit till vilket också bidrog dess mycket smakfulla placering.

Inte långt från lönnarna kom en plantering med olika *Magnolia*-arter. De flesta var för längesedan överblommade och bar frukt. Poppelmagnolians, *M. acuminata*, frukt var röd och junimagnolians, *M. hypoleuca*, såg ut som en pupurröd knölig gurka ur vilken de rosa fröna hängde ut på långa trådar. Den enda arten som vi fann i blom var *M. grandiflora*. Dess gräddvita blommor stod vackert mot det blankt mörkgröna bladverket. Men blommorna var ganska få och översällade ej alls buskarna på samma sätt som hos de vårblommande arterna. Vi fortsatte genom en berberis-dal och ett ytterst välskött parti med olika ljung-sorter och -arter. Som trädgårdsmän kände vi ofta under Englandsvistelsen en liten avundstagg i hjärtat — den ofta perfekta skötseln tydde inte bara på god yrkesskicklighet och bra klimat utan även på resurser av en omfattning, som vi numera bara får drömma om. I ljungpartiet fanns många smakfulla samplanteringar med former av den vanliga ljungen, *Calluna vulgaris*, mörkt blodrödblommiga, gräludna och gulskottiga. En näpen bekantskap i bästa blom var den irländska ljungen, *Daboecia cantabrica*.

Vid Flaggstången med stort F gjordes halt. Det var en enorm stång, något mer än 70 m hög och gjord av stammen av en 370 år gammal douglasgran från British Columbia. Stången är den fjärde i ordningen i Kew och väger 15 ton. Som vi stod där flaggades det på halv stång, som uttryck för landets sorg efter Lord Mountbatten. Han hade som vi på morgonen hört i radio, brutalt mördats ombord på sin yacht av irländska fanatiker. Skakade och olustiga sänkte vi blicken en stund och undrade kanske vart det hela var på väg.

Nära Pagoden besågs ett vackert, högstammigt individ av *Eucalyptus gunnii*, den kanske bäst hårdiga arten av feberträden. Där hittade vi också en *Davidia involucrata* (dovträäd), som tyvärr en tid tidigare släppt sina stora vita näsdukar. Cedrarna i Vistan är ofta vidare än höga. De var nu besatta med bleka, rundkulliga kottar, kanske tätast på de nedersta grenarna. Vi närmade oss det australiska växthuset och strax utanför fanns en vacker samling av olika sydbokar, *Notofagus*, och ytterligare några *Eucalyptus*-arter. Inne i huset drog en *Banksia*-buske med stora gulbolliga blomsamlingar till sig våra blickar. Övermätta på träd och buskar hade vi dock blivit hungriga och det blev lunchpaus.

Eftermiddagen inleddes med en vandring genom den förtjusande *Rhododendron*-dalen, som i sin utform-

ning följer en plan av den kände trädgårdsarkitekten 'Capability' Brown. Huvudparten av arterna är från Himalaja och grunden till samlingen lades av Joseph Hooker. Av hans originalexemplar finns ännu flera kvar. Den stora samlingen av detta släkte är dock numera ej i Kew utan i Wakehurst. Flera ekar såg vi under promenaden, även om vi inte fick tid att besöka huvudsamlingen, bl. a. kan nämnas *Quercus borealis*, *Q. frainetto* ett synnerligen vackert exemplar, *Q. castaneifolia* det äldsta exemplaret i England och *Q. ilex*.

Merparten av eftermiddagen ägnades kanske åt växthusens samlingar av bl. a. succulenter och ormbunkar. Den heta dagen gjorde besöken korta. Det imponerande Palmhuset ritades ursprungligen av Decimus Burton och blev färdigt 1848. Det har för en tid sedan genomgått en ombyggnad och modernisering. Utanför huvudentrén står the Queen's Beasts på vakt, anonymt skänkta till trädgården 1956. Inne i huset inger de ålderdomliga kottepalmerna respekt, både vad gäller samlingens stora antal arter som de många ovanligt vackra exemplaren. Mest beundrad brukar *Encephalartos longifolius* bli, där exemplaret kom till Kew redan 1785 och nu nått märkliga dimensioner. Givetvis ägnades också mycken tid åt det synnerligen rikhaltiga stenpartiet. Det är byggt nästan helt i en vacker sandsten från Sussex. Många hållar liksom inkläddes av nedliggande *Juniperus*- och *Cotoneaster*-arter, flera av de senare i vacker fruktsättning. Vi fick berättat att den föregående stränga vintern varit besvärlig mot växtligheten även i Kew. I stenpartiet hade ca 10 % av växtmaterialet skadats så svårt att det måst bytas ut. Det var Banks Holiday och det var mycket folk som kostat på sig ett besök i Kew, 1 penny i entréavgift. På den stora gräsplanen utfördes de mest skilda fritidsövningar. I kanten av planen står en vacker ginkgo, ett jungfruhårsträd, från prinsessan Augustas dagar samt en nästan lika gammal *Wisteria*.

Kew-dagen avslutades i Queen's Garden. Det är en helt nygjord anläggning, som blev färdig 1969. Den ligger bakom Kew Palace och har givits stilen av en barockträdgård från 1600-talet. Den har allt vad en sådan trädgård skall vara försedd med, en rätlinjig parterr, en nedsänkt trädgård, en pergola välvd över en gång, en gazebo och till och med ett litet 'berg' med en rotunda och en smidesjärnsskulptur. Allt följer stilen och det kanske märkligaste av allt är, att också växtmaterialet, som nyttjats för bäddar, häckar och rabatter, är från den rätta tiden. Ingen möda spardes, när det gällde att spåra tidsriktiga arter och sorter. Stor hjälp fick man också från Royal Horti-

En kvist av *Quercus cerris* från Kew. Foto Susanne Hedlund 1979.

culture Society, som gick ut med ett landsomfattande uppprop till sina medlemmar. Resultatet blev, att vi här har en nyanlagd barockträdgård med ett ursprungligt växtmaterial. Tyvärr är motsatsen oftare förekommande — en ursprunglig barockanläggning med ett modernt växtmaterial. Denna lilla trädgård ger mycket att lära om såväl tidshistoria som pietet. Sällan får man så omsorgsfullt och genomtänkt ett 300-årigt växtmaterial presenterat för sig.

Den långa dagens gående hade fått benen att värka och fötterna att svullna. Dock en slutgiltigt från Kew. Alldeles vid entrén till Kew Palace hade man lagt ut två buxbomomgärdade, minutiöst skötta 'gräsmattor'. I den ena var det gräs men i den andra en krypande *Cotula* (en kamomillsläkting). Båda var nästan lika gröna och jämna men det 'riktiga' gräset krävde enligt en notis mer än tre gånger så mycket skötsel.

Tredje dagen

Ingå trädgårdar eller parker alls denna dag. Istället under förmiddagen ett besök på British Museum med utställningen "Flowers in Art". Färdledaren föredrog dock först att föra deltagarna i en liten omväg till målet, vilket betydde tunnelbanefärd tvärs genom stan.

Utställningen var mycket innehållsrik och betagande vacker. Blommor i konsten visades från tidigt kinesiskt måleri över mästare som Dürer och Redouté till några av dagens skickliga illustratörer. Man fick följa de stora upptäcktsfärdernas botaniska deltagare i deras dokumentationsarbete och se munkarnas blomstersmyckade biblar eller örtaböcker. Huvudparten av materialet utgjordes av akvareller. Av konstnärerna dominerade givetvis de brittiska. Vi nordbor fick nöja oss med en representation genom ett par blad ur *Flora Danica*.

Eftermiddagens mötesplats var Burlington House mitt på Piccadilly. Vi var inbjudna av Linnean Society att se och höra litet av Linnés samlingar. Professor William Stearn, sällskapets nuvarande ordförande, berättade för oss om de märkliga transaktioner, som förde dessa vår landsmans oskattbart värdefulla herbarier och insektslådor till London. Som en avgörande orsak angavs Linnés döttrar, som för sina hemgifter blev i behov av kontanter. Ett engelskt bud kom om 1.000 guineas och det antogs. Först när köpet var uppgjort och samlingarna var på väg till England vaknade svenskarna. Försent! Det finns dock många, som anser, att genomslagskraften utav Linnés vetenskapliga arbeten avsevärt ökade genom att hans material hamnade i en internationell metropol. Om det nu är en tröst? Vi fick se delar av samlingarna i de hypersäkra valven djupt nere i Londons lera — brev, herbarieark, pressade fiskar och uppnålade skalbaggar — allt i en utomordentlig ordning och i en särskilt avpassad atmosfär. Kontrasten till den ursprungliga lilla gula förvaringsbyggnaden på kullen vid Linnés Hammarby är nästan alltför påtaglig. Botaniken och dess historia tillvaratas på olika sätt i olika länder. Studiebesöket omfattade även en visit i sällskapets bibliotek.

Fjärde dagen

En heldags bussutfärd till Wakehurst Place. Det ligger nästan halvvägs mellan London och sydkusten — inte så långt ifrån Nymans, som dendrologerna tidigare besökt (vi hade också tänkt oss dit men det blev av tidsskäl ej möjligt).

Det ursprungliga Wakehurst är gammalt och kan spåras tillbaka till 1100-talet. Så småningom kom det i släkten Culpepers ägo och en av dessa byggde den nuvarande huvudbyggnaden 1590. Den siste ägaren i ätten lär ha varit en rumlare och förlorade egendomen på spel. Wakehurst har därefter gått genom ovanligt många händer. Under det senaste århundradet har ägarna offrat tid och stora pengar på att göra egendomen dendrologiskt attraktiv. Gerald Loder startade 1903 detta arbete och det fortsattes sedan av Henry Price. Den senare donerade Wakehurst till 'National Trust' 1963, som i sin tur från 1965 hyr ut anläggningen till Kew Botanical Gardens. Wakehurst har således blivit en satellitträdgård till Kew, som där söker bygga ut sin egen verksamhet och efterhand överför sådant material, som visat sig olämpligt att odla i huvudträdgården. Wakehurst är därför dels en botanisk trädgård i vardande dels en bevarandeinstitution för tidigare planterat material. Denna kombination av gammalt och nytt ger anläggningen en säregen charm, som starkt förstärks av den minutiösa vården och skötseln. Till Wakehurst har också förlagts Kews mycket omfattande fröbank.

Förmiddagen ägnades åt de områden i parken, som är mest intensivt utnyttjade, d.v.s. området mellan entrén och huvudbyggnaden och anläggningarna söder därom. Strax innanför grindarna förvillades våra begrepp om bokar genom den avvikande *Fagus sylvatica* 'rotundifolia' med inte enbart runda blad utan även mycket små blad. Utefter vägen passerade vi ett vackert exemplar av *Picea omorica* och inte långt därifrån stötte vi på den sällan odlade kinesiska guld-lärken, *Pseudolarix amabilis*. I sin barrskrud var trädet mycket likt en vanlig lärk, men kottarna hade ett helt avvikande utseende. De påminde om små ljusgröna kronärtskockor tillklippta i läder. Vi hade kommit ned till den stora dammen, där en i det närmaste idealiskt placerad gyllenfärgad japansk lönn, *Acer japonicum* 'aureum', väckte vår beundran. Översällad med stora vita blommor var en *Eucryphia x nymansensis*, som nästan nådde trädstorlek. Denna hybrid framställdes en gång, 1914, i det närbelägna Nymans av två chilenska arter, vars bästa egenskaper den fått ära jämte en längre blomningstid. Blommorna är 4-taliga med en tufs av talrika gula ståndare i mitten. Vid dammen står också flera exemplar av *Trachycarpus fortunei* (väderkvarnspalm), den enda palm som är fullt härdig i denna gynnade del av England. På den lilla ön i dammen hade sumpcypresser planterats i en matta av 'Poison Ivy', *Rhus toxicodendron*. Rakt över vattnet sågs nu Wakehursts huvudbyggnad med flyglarna väl

avgränsade av magnifika *Sequoiadendron giganteum* (mammutträd). Det var *Hydrangea*-tid och i en specialplantering var mängder av sorter och arter placerade för att framhäva variationen i blått. Mjuka pastelltoner kombinerades effektivt med skrikande påfågelsfärger. Deras bakgrund utgjordes av ett snår av *Aesculus parviflora* — en buskförmig hästkastanj med små vitaktiga blommor i styvt uppräta klasar. Kulrunda, röda frukter i mängd bar *Cornus kousa*. Som iklädd massor av julstjärnor framstod en buske, som vi senare såg flera gånger i parken. Det var de unga bladskotten, som hade denna lysande röda färg. Senare övergick de i mörkgrönt. *Pieris formosa* v. *forestii* 'Wakehurst' var namnet på denna form. Den hade en gång valts ut här i trädgården och senare erhållit många pris, bl. a. Royal Horticultural Society's First Class Certificate — en verkligt fin utmärkelse till en buske. Förmiddagspasset avslutades med en lätt lunch.

I Wakehurst finns så otroligt mycket av dendrologiskt intresse. Ett dagsbesök blir därför bara en orienterande introduktion. Vi förmår här endast ge ofullständiga smakprov — annars skulle detta utrymme enbart ha fyllts av en lång artlista.

Eftermiddagen ägnades åt dels en formell trädgård alldeles vid sidan av slottet dels en promenad i mjuk värme och mjukt gräs, ned mot väster genom trädgårdens Pinetum till Westwood Valley och Westwood Lake.

Den formella trädgården, Sir Henry Price Memorial Garden, är en muromgärdad 'cottage garden'. Utmärkande för den är de avmätta färgerna, allt hårt blått, gult och orange är bannlyst. Bakgrunden går i silver och grått. En bronstavla i en av murarna berättar om Sir Henry. Anläggningens perenner stod i sitt bästa flor och syftet blev därmed klargjort för oss utan ord. Gertrude Jekylls ande svävade rofylt över det hela.

I Wakehurst ingår, att stor vikt lagts vid en god representation av det södra halvklotets flora. Skyddad av en mur alldeles vid utgången från "the Pleasance" (en mindre trädgård invid den förra, främst utmärkt av sina hårt formklippta idegranshäckar) klänger den mycket ovanliga busken, *Berberidopsis corallina*, med klasar av korallröda blommor. Dess hemland är Chile, men där lär den numera vara utdöd. Många andra med ursprung från sydhemisfären fanns nära intill, såsom *Callistemon* och *Grevillea* från Australien, eld-busken *Embothrium coccineum* från Anderna, *Telopea truncata* från Tasmanien och *Desfontainea spinosa* från molnskogarna utefter Magellans sund. En *Araucaria araucana* av sällan skådade dimensioner förstärkte in-

trycket ytterligare.

Ned mot trädgårdens vidsträckt Pinetum passerades en hedsträdgård. Kanske var det i denna som smakfullheten och den perfekta skötseln kom bäst till uttryck under hela vår Englandsvistelse. Oregelbundna rabatter med centrala höjdplanteringar omgavs av gräsmattor, gång- eller utsiktsstråk. På höjderna tronade *Juniperus*, *Chamaecyparis* och *Thuja* av många arter och sorter samt där framför dvärgconiferer och ljung. Vid den fortsatta vandringen stötte vi på ganska många barrträd som man sällan ser, såsom *Saxegothaea conspicua*, *Taiwania cryptomerioides*, *Athrotaxis selaginoides*, *Cunninghamia lanceolata* och *Austrocedrus chilensis*. Fler-talet var ganska unga och nyplanterade.

I den egentliga barrträdssamlingen var däremot träden fullt utvuxna och flera hade nått präktiga mått. De planterades under åren mellan 1910 och 1914. Som vanligt hade originalplanteringen blivit för tät och därför har under den senaste tiden en omläggande utgallring skett. Det slokande, blåskimrande barrverket förrådade *Pinus patula* och kransarna av sedan årtionden kvarsittande kottar på grenarna, *Pinus muricata*. Av sitkagranen, *Picea sitchensis*, och en lärk, *Larix laricina*, finns i Wakehurst de största odlade exemplaren i England. Sitkagranen är nästan 30 m hög och har en stamokrets av 4 m. Stort är även ett exemplar av 'redwood', *Sequoia sempervirens*. Exemplar finns också av de mycket långlivade tallarterna, *Pinus aristata* och *P. longaeva*, i deras hemtrakter i Kalifornien finns individer som blivit 5.000 år gamla.

Från barrträdssamlingen fortsatte vi nedåt i Westwood Valley. Den är bitvis mycket brant och ravinlikt nedskuren i sandstenen, som här och var blottas i vackra naturliga skärningar. En stor del av dalens tidigare vegetation är bevarad och utgörs mest av bok — talrika idegranar är insprängda. I de ännu utförda planteringarna dominerar *Rhododendron* och *Magnolia*. Dalen måtte vara enormt blomsterskön på försommaren, nu var det bara ett fåtal arter som blommade, t. ex. *R. auriculatum*. Men bladverk och stammar ger också skönhet. *Magnolia campbellii* är vacker även utan sina gigantiska blommor, *Rhododendron bureavii* har blad klädda med mörkbrun mockapäls, *R. insigne* har bronsskinande och hos *R. sino-grande* är bladen enorma, uppemot 70 cm, och vita under. Nästan cirkelrunda är bladen hos *R. orbiculare*. Några enstaka djupröda blommor bar ännu *R. arboreum*. Längst ned i dalen skyntade snår av bambu, mest *Arundinaria nitida*, och i ett barrträd klättrade en *Rosa sino-wilsonii* nästan 15 m högt upp, en i sanning märklig ros. Vi gick ända ned till sjön innan vi vände. Den är

En del av den ytterst välskötta nya barrträdsanläggningen vid Wakehurst Place. Foto Ö. Nilsson 1979.

ursprungligen konststoppdämd men omkransas nu av tät lundvegetation med höga lundgräs och *Carex pendula* och *Gunnera*.

Efter rask återpromenad och ett snabbt eftermiddagsté bar det tillbaka till London. Vi ser fram mot ett försommarbesök i Wakehurst Place.

Femte dagen

Återigen en heldagsutfärd med buss. Denna gång var dock målet ett något annorlunda. Vi skulle se hur man i stor skala löst problemet med att ekonomisera en jättepark och ett stort slott. Att medlen, som i detta fall valts, skulle tilltala alla var knappast troligt. Sedan hertigen av Bedford 1955 öppnade sitt Woburn Abbey för allmänheten har milliontals besökare sett och förundrats över safariparken med omkringströvande lejon och elefanter, delfinarium, linbana, park med picknickplatser, trädgård med tivoli och annat tینگtangel och slott med stora skatter i målningar, tennsoldater och matsilver. Varje besökare har fått betala för sin visit. Några har också mot en 'litet' högre avgift fått se lorden äta frukost. Trots stigande omkostnader förefaller det dock som om det hela gått väl ihop, för pengar har blivit över till en påbörjad restaurering av den dendrologiskt innehållsrika och intressanta, men ganska okända, parken. Man får kanske ha detta i minnet, när man möter månglarna på slottsbacken.

Woburn Abbey ligger en dryg timmes resa nordväst om London. Platsens något märkliga namn går tillbaka på ett medeltida cistercienserkloster. För att undfly ett våldsamt utbrott av pest i London flyttade den 4de greven av Bedford ut till Woburn 1625 och därmed inleddes herresätets mera väldokumenterade historia. Det växte snabbt och byggherrens blev livlig. Russelsläktens palats, det nuvarande slottet, uppfördes under tio år och blev färdigt 1760. Arkitekt var Henry Flitcroft och byggnaden anses vara den främsta i 1700-tals stil i England. Under 1800-talet planterades och planerades den stora parken och slottsträdgården. Genom sin ålder har många träd nu nått anmärkningsvärda dimensioner. Parken har dock ganska länge vanhävdats och har nu i vissa delar fått en tät undervegetation, där frösådd *Rhododendron* och idegran dominerar. Den Russelska släkten har haft många välkända namn på ättetavlan, t. ex. parlamentsreformatorn John Russel, filosofen Bertrand Russel och den 'flygande hertiginnan'. Flera av de sentida hertigarna på Woburn var biologiska samlare och det kan kanske förklara dagens safaripark. Den nuvarande hertigen, den 13de, ärvde egendomen 1953 tillsammans med en arvsskatt om 5 1/2 miljoner pund. Och därmed inleddes en ny tid med ett öppnande för allmänheten och en avgiftsbeläggning på olika aktiviteter. Därmed inleddes också den tid, då andra slottsägare med bekymmer inspirerades av framgångsrika på Woburn Abbey och gjorde på samma sätt.

Skildringen av safarin lämnar vi därhän, sedan

vi konstaterat, att parken hade stora dimensioner, att lejonungarna var förtjusande, att noshörningarna lyckats helt ringbarka flertalet av de stora ekarna i sin hage, att strutsarna fått en egen inhägnad sedan ungarna dött av nedsvalda Coca-Cola kapsyler och att fader Davids hjort förökat sig så väl här, att den nu kunde återexporteras till sitt hemland Kina där den dött ut.

Enorma cedrar, mest *Cedrus atlantica* 'glauca' men även *C. libani*, fanns flerstädes i parken och ett verkligt praktexemplar stod som vårdträd på slottsgården. I övrigt fick vi endast snabbt genom bussfönstret se parken, då den nu under restaureringsarbetet ej var tillgänglig.

Den lilla del av slottsträdgården, som var öppen för allmänheten, inleddes med en kryddgård. En kvanttäppa tilldrog sig vårt intresse. Vi fick här se, att denna nordiska kryddväxt delvis blektes genom hög kupning. Över en liten damm hade man utsikt mot en restaurerad, romantisk fantasi i form av ett kinesiskt mejeri i rött och vitt, uppfört enligt ritningarna av Henry Holland omkr. 1790. Hängpilar skärnade av den låga byggnadens gavlar. I trädgården hittade vi också en pittoresk 'grotto' med snäckskal, enhörningshorn och andra burleskerier. Trädgården hade säkert från början varit starkt formell i sina centrala delar men var nu förändrad. Några exemplar av *Sophora japonica* 'pendula' hade genom åldern fått nästan groteskt förvridna former. I övrigt innehöll trädgården föga av dendrologiskt intresse. Besöket på Woburn Abbey avslutades med en rundvandring i slottet.

Vår tillbakafärd skulle innehålla ett överraskningsmoment. Vi kom in i centrala London via den s. k. millionärsgatan nära Hampstead Heath. Strax där efter stannade bussen i en smal gränd invid en starkt förfallen kyrkogård. Vi gick in genom grindarna och befann oss snart bland märkliga gravar, där grönskan fått stenarna att skeva och gångarna att bli stigar. En sluttning täcktes helt av jättefråken, *Equistum telmateia*, och marken doldes av en matta av murgröna och vintergröna. Flera björnbärsarter bildade ogenomträngliga snår, som nu dignade under mogna bär. En grav kontrasterade skarpt — välskött, gräset klippt och friska blommor i vas. Den höga gravstenen pryddes av en tung bronsbyst (som enligt uppgift demonstrativt välts omkull flera gånger). Här vilade stoftet av den internationella kommunismens fader, Karl Marx, som levde i landsflykt i London under den senare delen av sitt liv.

Sjätte dagen

En fridag med shopping och bokhandelsbesök. På kvällen hade vi gemensam fest.

Sjunde dagen

På morgonen tog vi oss på olika sätt till Waterloo Station för att därifrån åka till Hampton Court. Från början hade vi tänkt oss att fara med båt på Themsen, men det skulle ta för lång tid. Dagen skulle nämligen kortas väsentligt på grund av vår förestående hemresa.

Hampton Court är en enorm anläggning. Slottet är ett av Englands största, parken är mycket vidsträckt och omfattar förutom den egentliga Hampton Court Park även Bushy Park, som är den större. Parken ligger inom en skarpt vinkelkrökt slinga av Themsen. Vi fick tyvärr bara tid med Hampton Court Park.

Godset kom i kungahusets ägo 1525 genom ett förvärv av Henrik VIII. Under hans tid anlades endast en mindre trädgård. Med starka intryck av fransk trädgårdskonst från Ludvig den Stores solhov började parken vid Hampton Court under kungarna Charles I och II eller främst kungaparet William och Mary erhålla sin nuvarande utformning. Många berömda arkitekter bidrog med planer och förslag bl. a. Wren, Talman och Marot och flera kända trädgårdsmästare sökte utföra förslagen t. ex. London, Wise och Mollet. Starten har förlagts till 1689. I sina centrala delar är parken starkt formell och kan i sin stil kanske betecknas sen barock. Parken var kanske den sista större anläggningen i formell stil, som anlades i England, innan den landskapsbyggande revolutionen svepte fram. År 1838 öppnade drottning Victoria parken för allmänheten. I den 'Stora Fontän trädgården' med sitt berömda gåsfötsmönster börjar de planterade träden nu bli något förvuxna och borde kanske bytas mot unga. Stilbrott görs här också genom de stora brokiga rabatterna, vilket dock mest puristerna brukar framhäva.

Vi började vårt besök i områden som kallas Wilderness och Tilt Yard. Atminstone Tilt Yard var tidigare en köksträdgård och är nu uppdelad i flera murougärdade avdelningar, var och en med sin speciella prägel. I den västligaste mötte främst rosor i prydliga bäddar. Det var mest moderna rabattsorter, ofta väl etiketterade — Blue Moon, Madam Herriot, Albertine och Paul's Lemon Pillar var namn vi mötte. Nästa avdelning var fylld av utplanteringsväxter. Åter konstaterades stor smakfullhet vad avser växternas färger,

Gudaträdet, *Ailanthus altissima*, grentopp med frukter av den bronsfärgade sorten. Hampton Court. Foto: Susanne Hedlund 1979.

former och storlek. Mot norr mot Hampton Court Road skymtade vi den berömda Lejongrinden, ett mästerstycke i smidesjärn. Till den leder en gullregnstunnel. Vidare mot norr sågs Diana-fontänen, som står vid början av den berömda hästkastanj-allén, som planerades av Christopher Wren för William III. Den är nästan en engelsk mil lång, med 274 träd utefter sidorna. Vi kunde också i närheten se de mer än 2 m höga och täta idegranshäckarna i den berömda labyrinten.

Från the Wilderness gick vi söderut genom en dendrologiskt intressantare del av parken. De blåslika frukterna hade börjat urvecklas på ett par kinesträd, *Koelreuteria paniculata*. Fel tid var det för de många formerna av *Prunus serrulata*, men vi förstod vad de kunde ge vid ett tidigt försommarbesök. Ett litet exemplar av *Quercus dentata* med jättelika blad liksom 'crinata'-formen av boken lockade till närmare examination. Tendenser till begynnande höstfärgning hade *Parrotia persica* (papegojträd). Skyddade av tegelmurar i varmt läge kunde fikon och mandel odlas ute året runt. Vita och svarta mullbärsträd såg vi på flera platser. Den avflagnande röda barken angav *Arbutus unedo*, liksom de uppblåsta papperskottarna avslöjade humleboken (*Ostrya carpinifolia*).

På Broad Walk hade vi nu nått ned till den 'Stora Fontän trädgården'. Den domineras av den monumental, centrala fontänen, som ligger på gåsfotens mittå. Tåns förlängning mot öster och Themsen bildas mycket stilfullt genom Long Water. I anläggningen

planterades en gång som markeringar i gräsmattekanten små, obeliskformade idegranar. Dessa har nu vuxit upp till stora mörka pyramider, som givetvis är magnifika, men innebär ett stilbrott. Idegranarna är hårt klippta med en parallell underkant för samtliga, som gör det möjligt att se samtidigt under alla. Klippingen är tidskrävande och sägs kräva två man för ett och ett halvt träd per dag. De innehållsrika rabatterna utgjorde också stilbrott men deras variation och smakfulla sammansättning gjorde att vi såg förlåtande på dem. Där var en med bara *Zinnia* i olika färgnyanser och där var en med gladiolus och en med dahlia och kannan. Vackrast var kanske de mera blandade. Oftast var de byggda med en central högvuxen del, som sakta sluttade ut mot kanterna. Stor vikt hade lagts vid färgsammansättningen — grundfärgen gick ofta i silver. I mittenpartierna kunde man se bronsbrun *Ricinus* tillsammans med blågrå *Grevillea* och *Eucalyptus* och blommande jordärtskockor. De avlöstes mot kanten av blodröd *Canna* eller *Liatris* och gul *Ligularia*. Där gjordes effektfulla brott genom välutvecklad dekorationskål, som ut mot gräsmattan kunde ersättas av röd eller vit mangold eller djupt purpurblastad prydnadsrödbeta. Det var lustigt att konstatera utnyttjandet av 'grönsaker' för prydnadsändamål. Ytterligare ett stycke ned mot söder byttes utplanteringsväxterna i rabatterna mot perenner och småbuskar. Där fanns bäddar med azalea och ljung. Längst mot söder när Broad Walk nästan fram till Themsen. Och här gjordes halt ett ögonblick för att

En av de minutiöst ansade små 'sunken Gardens' vid Hampton Court. Foto Susanne Hedlund 1979.

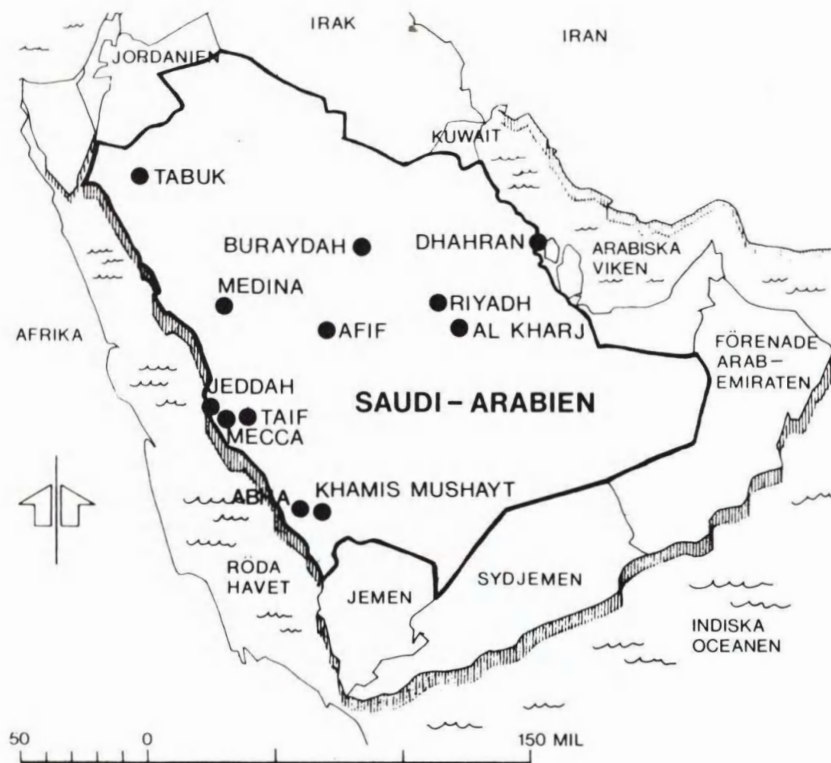
beundra Jean Tijous vackra smidesgaller i en grind, fröställningarna hos en röd form av *Ailanthus*, som vi kunde se ned i på nära håll, och den brokiga båtfarten på floden.

På slottets sydsida finns flera småträdgårdar. Två av dem är nedsänkta och omgärdas av täta häckar av lind och avenbok. De gav skön svalka. Genom tithålen såg vi att i en av dem fanns en mindre damm omgiven av nu abstrakt formklippta buxbomsbuskar. Från en början skulle de ha föreställt fåglar. Rabatterna var fulla av färgrika blomster. I bakgrunden stod en blystaty av Venus. Den andra miniträdgården är mera formell med ett 1600-tals mönster i 'fleur-de-lys' och miniatyrparterrer inramade av hård-ansade idegranshäckar. Strax bredvid dessa båda 'Pond Gardens' ligger en 'Knot Garden' med slingrande, hopbundna planteringsband markerade genom dvärgbuxbom. Bandens färger var avmätta och dominerades av timjan, ljus ageratum och

lavendel. Stilen sägs vara Tudors. Många strömmar förbi, deras och vårt mål var 'the Great Vine' i Queen Anne's Orangery. Den gamla vinstocken är verkligen imponerande. Sorten är 'Black Hamburg' och planterades 1769. Gammelstammen har fått en omkrets av 2 1/2 m och är grå och fårad. Hela orangeritaket är täckt av rankor med vid vårt besök mogna, tätt hängande klasar. Skörden lär bli uppemot 600 klasar per år. De säljs till turisterna.

Den resterande tiden på Hampton Court ägnades åt en snabb husesyn.

Det hade så blivit uppbrottstid från London och dags för hemfärd. När vi kom till Arlanda regnade det nästan lika mycket som när vi for. Dendrologiskt hade veckan varit innehållsrik för oss. Parker är spännande eftersom man sällan vet fullt ut vad de rymmer. Överraskningar kan lätt döljas av andra träd och London lär ha 80 parker inom en radie av 7 miles från Picadilly Circus. Vi förstår vad det betyder.

Resor i Saudi-Arabien

WALTER BAUER

På uppdrag av Vattenbyggnadsbyrån AB har jag under 1970-talet rest runt i Saudi-Arabien för att studera landskap, odlingsmöjligheter, klimat och annat av betydelse för alla de nybyggnadsprojekt som VBB svarar för. Jag har besökt huvudstaden Riyadh med omgivning 600 m.ö.h., städerna Jeddah vid Röda havet, Dhahran vid Arabiska viken, högt belägna orter som Taif 1 500 och Khamis Mushayt och Abha

drygt 2 000 m.ö.h.

Avsikten med resorna har varit bl.a. att på en mängd platser, där VBB varit och är engagerad, få en uppfattning om vilken vegetation, inhemska och utländska, som kan vara lämpliga för respektive klimatzon, de i regel ökentorra men i undantag som i Asirprovinserna mera lyckligt lottade, något fuktigare, med monsunregn välsignade.

Juniperus procera, här ett ensamt exemplar mellan stora stenblock med för orten typiskt avrundad kontur. *Juniperus* är det enda skogbildande trädet i Saudi-Arabien och som skog återfann vi den i Suoda-bergen på 2.800 m höjd.

Jag har besökt plantskolor, flera belägna i palm-oaser, en del rationellt skötta efter moderna odlingsmetoder. Jag har träffat byggfolk och trädgårdsanläggare, diskuterat bevattning, näringstillförsel och annan jordförbättring, hjälpt till med tolkning av våra planteringsritningar o.s.v. Erfarenheter och upplevelser från dessa färder — fem resor sedan 1973 — brukar redovisas med illustrerade dagböcker, som uppdragsgivaren distribuerar.

En sammanställning över växter i ord och bilder har jag kallat *Trees, shrubs, climbing plants, hedges and flowers growing in Saudi Arabia*, VBB Stockholm — ingår som bilaga bl.a. i en omfattande generalentreprenad, som ett holländskt byggföretag, Balast Nedam, håller på att förverkliga.

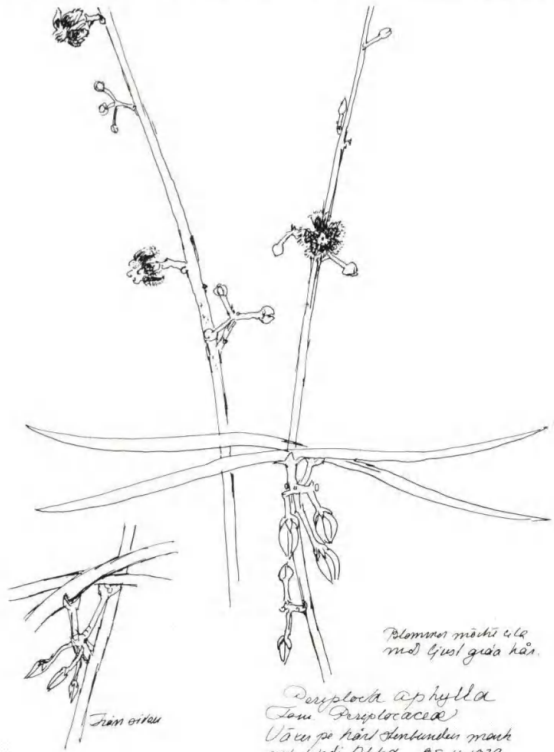
En ny resa har signalerats för att tillsammans med

VBB:s folk, holländare och araber, kontrollera och godkänna det växtmaterial som enligt programhandlingarna tagits fram av några inhemska plantskolor.

Allt detta är stimulerande eftersom resorna tack vare VBB:s goda organisation är väl regisserade och brukar ge fin utdelning i form av omväxlande upplevelser. Att t.ex. återse en föregående år nyplanterad 1,5 m hög *Casuarina equisetifolia* som ett 4,5 m högt träd ett år senare hör till de mera angenäma erfarenheterna. Eller att få se hur *Tamarix aphylla* har förbrukat saltvatten och genom någon sinnrik anordning gjort sig av med saltet och tillgodogjort sig vattnet och näringen är en annan sensation. En pinnig häck av *Dodonaea viscosa* har på ett år vuxit sig så tät att den flera gånger måste klippas så att den efter ett år ser ut som en 5—6 år gammal häck på våra egna breddgrader.

Gammal by intill Wadi Abha nära Abhas centrum, som syns i bakgrunden. Typiskt för Asirhusen är de plana taken, de små gluggarna och den horisontella randningen av svarta skifferskivor som skyddar lerväggarna från slagregn.

Periploca aphylla, familj Periplocaceae, med mörkt lila blommor omgivna av ljus grå hår. Växer på hårt stenbunden mark i Wadi Abha tillsammans med *Caralluma quadrangula*, en suckulent av fam. Asclepiadaceae. *Periploca* har hjärtstimulerande egenskaper.

Gatuplantering i central del av Abha med akacior, cypreser och murbegränsade blomstergrupper med bl.a. petunia, pelargonior, ringblommor och många andra hos oss välkända sommarblommor.

Landskapsinventering i Asirprovinsen

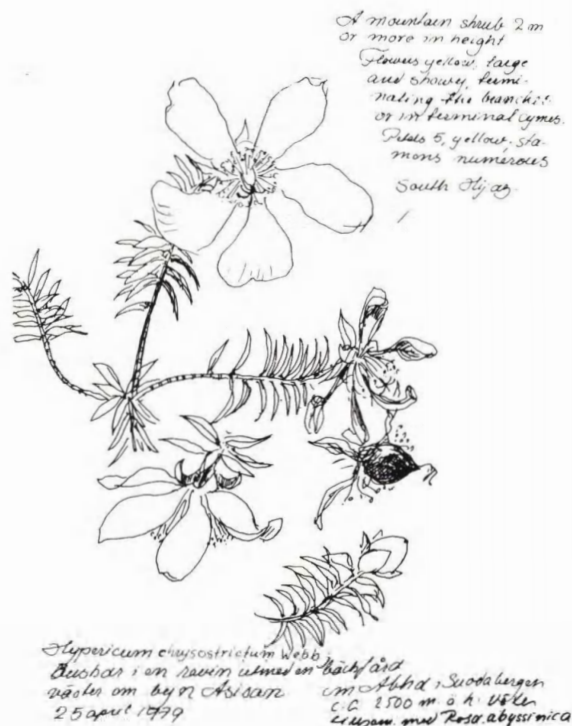
I Asirprovinsen med Abha som huvudort har min uppgift varit något annorlunda. Här har det inte gällt nyplanteringar utan snarare en landskapsinventering för att i samråd med Scanplan Swecos stadsplanerare — med VBB som huvudintressent — i deras arbete med bl.a. en generalplan för tätorternas utbyggnad värdera ännu obebyggda markområden, odlade, f.d. odlade eller vilt naturliga och orörda, undersöka vilka möjligheter det finns att bevara vissa delar som framtida rekreationsytor vid de snabbt expanderande tätorterna. Men även bevara vissa delar av ursprunglig bebyggelse, bondbyar närmast, som med sina trädgårdsodlingar och betesmarker utmed wadi-sänkorna fortfarande finns kvar som omistliga relikter i kontrast till nybyggnader och en hård, obarmhärtig motortrafik.

Denna vistelse varade i flera veckor under april—maj 1979 och jag fick möjligheter att något mera in-

gående än tidigare studera inte bara trädgårdar och lantbruk utan även den inhemska floran och dess egenheter.

Abha med sina 30.000 invånare är belägen nära gränsen till Jemen på en höjd av 2.200 m.ö.h. på krönet av escarpment, det vilda bergland, nationalpark, som med stor dramatik, djupa raviner, klippor och tvärbranta stup störtar ner mot Röda havskusten. En bergskedja, svart skiffer, Suoda Mountain, har toppar som når upp till 3.000 m höjd. Det händer att Indiska Oceanens monsunvindar kommer med regn som sköljer ner i wadi-dalgångarna, vattnar odlingarna och gör klimatet drägligare. Dagstemperatur på +29—30° C i förening med svala nätter gjorde min vistelse där enbart angenäm.

Från en tur upp till de svarta skifferbergen har jag i dagboken antecknat följande som kanske kan intressera Lustgårdens läsare: Bil till byn Asisan på 2.500 m höjd. Odlingsterrasser så långt man kan se i det starkt kuperade landskapet. Byn kännetecknas av karakte-

Hypericum revolutum, 3—4 m höga buskar, växer bl. a. längs en bäckravin på 2.500 m.ö.h. tillsammans med *Rosa abyssinica*.

ristiska Asir-hus, här liksom ofta annars byggda av lera med parallella, utskjutande skifferskivor, som skall hindra slagregnet från att lösa upp lerväggarna.

Till fots upp mot höjderna genom en djup bäckravin under välvda grenar av 3—4 m höga buskar av *Hypericum revolutum* Webb med stora gula blommor. Snår av en nyponbuske med vita underbart doftande blommor: *Rosa abyssinica* R. Br. första gången insamlad under en nordafrikansk expedition 1805—1810. En buske, *Rumex vesicarius* L. med rödbruna blomsamlingar. I odlingarna inom provinsen på lägre nivåer är denna *Rumex* karaktärsväxt bland snåren längs den ofta terrasserade åkerarealens murar där den trängs med en annan typisk buske *Ficus sycomorus* L.

De syrliga *Rumex*-bladen används i hushållet till sallad. Dess arabiska namn är *hamait* eller *humbeez*.

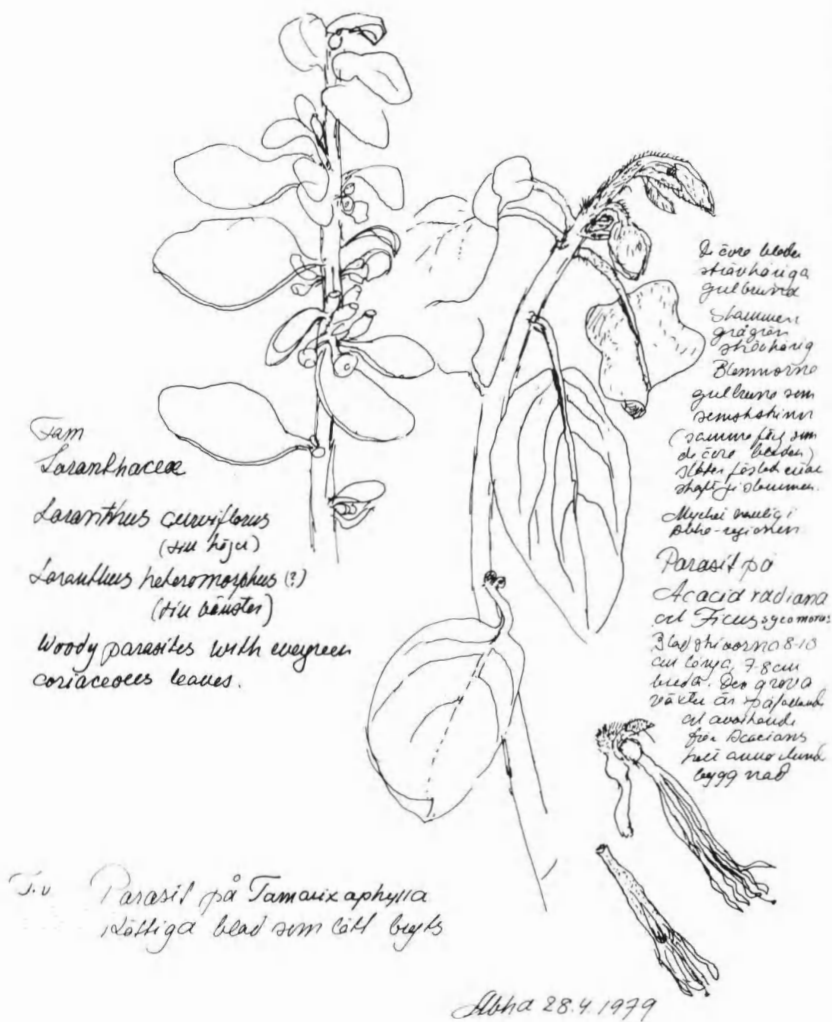
På smala getstigar kommer vi efterhand upp på högre höjder med långa utsikter ner över de djupt liggande dalarna med sina byar längs wadisänkorna. Här möter vi Saudi Arabiens enda skogbildande träd,

Juniperus procera Hochst. ex Endl., 4—5 m höga med varierande form, ibland breda med avrundad kontur ibland smala, något åt cypresshålet. Grova stammar med grenar behängda av någon ljusgrå skägglav.

På klippavsatser växer ett par gulblommande compositor, *Euryops arabicus* Steud. och *Psiadia arabica* Jaub. et Sp., låga buskar med smala jämbreda blad. Mellan några grova stenblock höjer sig en högvuxen *Erica arborea* L. med ljust skära blommor. Strax intill ett fång lavendel, *Lavandula stoechas* L. tillsammans med en annan gammal känd kantväxt från rosengårdar därhemma: *Nepeta mussini* Spreng. ex Henczel. På en vertikal klippspringa över ett bråddjup växer någon av de inhemska *Aloë*-arterna; *A. vera* L. har jag tidigare funnit på en mera lättillgänglig plats i Wadi Abha.

En vacker blåklocka, som jag ännu inte lyckats bestämma, har slagit sig ner mellan grova ytligt liggande *Juniperus*rötter. Enligt en italiensk inventering, som jag haft nytta av, First contribution to the floristic

Loranthus heteromorphus (?) till vänster parasit på bl.a. *Tamarix aphylla* och *Loranthus curviflorus* parasit på *Acacia raddiana* och *Ficus pseudosycamor.* Dessa bredbladiga parasiter förändrar helt karaktären på framför allt akacian, med dess finfördelade bladverk. Förekommer i stor myckenhet i Wadi Abha.

knowledge of Saudi Arabia, publicerad i *Annali di Botanica* 1974, skall det finnas två inhemska *Campanula*-arter. *C. edulis* Forssk. och *C. barborensis* Quézel; möjligen kan det vara den förstnämnda.

Den vita nyponrosen återfinns vi på 2.800 m nivå i en glänta mellan enträden, här omslingrad av en kaprifol, sannolikt *Lonicera aucheri* Jaub. et Sp., enligt den italienska undersökningen den enda inhemska arten av släktet. Ett intressant fynd i denna från odlingsavlägsna trakt är en buske eller ett buskträd — båda typerna förekommer — är *Dodonaea viscosa* Jacq., fam. Sapindaceae. Det är första gången jag ser den

vildväxande, denna i saudiarabiska trädgårdar ofta odlade häckväxt, vars bladform och ljusreflex på håll kan påminna om liguster.

Lustgårdens sannolikt ansträngda utrymme medger inte fler beskrivningar — men innan jag slutar känns det angeläget att presentera en av de intressantare växterna nämligen *Adenium obesum* (Forssk.) Roem. et Schult., en apocynacé med stora ljus röda blommor, grågröna, på undersidan sammetsmjuka blad och en uppsvälld stam, fungerande som vattenreservoar, anpassad till ökenklimatet, ofta inklad mellan stenblock på solexponerade växtplatser.

Adenium obesum, ökenväxt som med sin uppsvällda, saftfyllda stam anpassat sig efter klimatet och växer på solexponerade, extremt torra lokaler.

Blommbladen ljus röda
vid basen ljus gula om-
väntat med en röd
stråkband i mitten
Stamvare färr, röd
härsga 2.5 cm längd
Blad undersida som
tryckt grö oammel

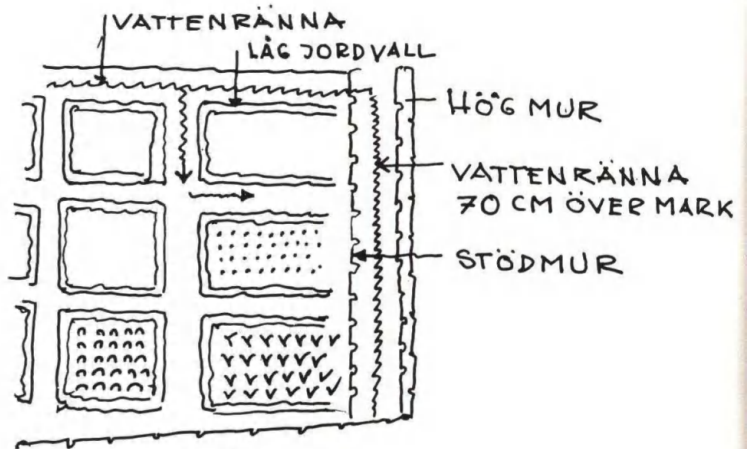
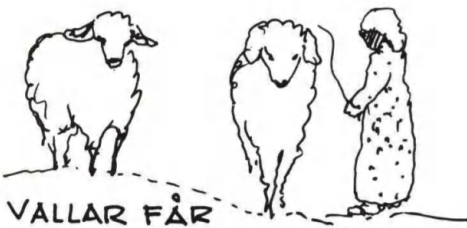
Adenium obesum (Forssk) Roem et Schult
Fam. Apocynaceae
Arab regionen 2200-2500 m. ö. h.
Saudi Arabien april 1979

Lägg märke till auktorsnamnet: Forssk. d.v.s. Lin-
nélärjungen, orientalisten och naturforskaren Petter
Forsskål, 1732—1763, han som på första sidan av sin
resedagbok, som började den 4 januari 1761, frågade
sig "... hvarföre skulle Lycklige Arabien heta lyckelig
och sökas af långväga skepp?" Ett av dessa skepp var
örlogsfartyget "Grönland" där Forsskål medföljde en
olycklig dansk forskningsexpedition, som slutade med
att alla deltagarna utom en dog, nämligen ingenjör-
löjtnant Carsten Niebuhr, som lyckades hemföra Fors-
skåls anteckningar och naturaliesamlingar, framför
allt botaniska, som delvis finns bevarade i Köpen-

hamn. Petter Forsskåls namn med eller utan parentes
omkring har jag ofta funnit på mina egna strövtåg i
Saudi-Arabien.

Foto och teckningar av författaren.

KÖKSVÄXTODLING.
ABHA, GÄMMAL BY

"Taif is situated on the Trans-Arabian Highway from Jeddah to Riyadh and the southern connection with Abha through Bled Lahem and Bled Ghemid is nearly completed in asphalt."

Taif 17.1.1980

I utkanten av Taif, 1500 m.ö.h. Teckning av Walter Bauer januari 1980.

Rapport från en resa i januari 1980

Växten som gjorde Vivi Täckholm tokig

I utkanten av Taif, c:a 1500 m.ö.h. fann jag i januari 1980 den växt, som Vivi Täckholm så livfullt beskrivit i sin bok *Öknen blommar* Sthlm 1969: *Peganum harmala*, familj Zygophyllaceae, friskt grönskande med glada vita blommor i en torr sand-wadi. "Växten som gör en tokig" kallar Vivi Täckholm den ordagrant efter den mera populära än vetenskapliga benämningen *magannana*.

Det oroade vår berömda botanist nere i Kairo att hon inte kunde förstå varför just denna *Peganum harmala* skulle motstå torkan eftersom den saknar alla vanliga skyddsanordningar: hår eller vax, slem eller kalk, skyddande klyvöppningar, den har inga suckulenta stammar med dolda vattenförråd som så många andra ökenväxter — kort sagt hon tålde till slut inte se denna växt, den "gjorde henne tokig".

Men *magannana* kallas den på grund av frönas narkotika egenskaper av samma verkan som haschisch och kallas i Saudi-Arabien *cchabezza* eller *cchah'eess*.

I växternas liv, del V Sthlm 1940, står det att läsa om *Peganum harmala* att "av fröna framställes ett s. k. turkiskt rött, och de begagnas även som krydda"(!).

Peganum harmala L., växten som gjorde Vivi Täckholm "tokig". Teckning av Walter Bauer januari 1980.

IN MEMORIAM

Carl Syrach-Larsen

6/7 1898—20/1 1979

Då föreningens hedersledamot Carl Syrach-Larsen avlidit, är det anledning att i denna tidskrift ära hans minne, så mycket mer som hans arbete har blivit av utomordentlig betydelse även för Sverige. Syrach, såsom han vanligen kallades, var en av de stora pionjärerna på skogsträdsförädlingens intressanta men vanskliga fält.

Redan vid sin födelse hamnade han i den miljö som kom att bli hans liv. Som son till trädgårdsmästaren i Forstbotanisk Have i Charlottenlund utanför Köpenhamn kom han att växa upp i den inspirerande omgivning som denna då 60-åriga park med dess många införda trädslag utgjorde, och han bodde där ända till 1974 varav 1933—1937 som sin fars efterträdare.

Efter student- och förstkandidatexamen med särskild tyngdpunkt i skogsbotaniken kom han snabbt in på ärfvlighets- och rasförädlingsfrågor, och redan 1924 utförde han sin första artkorsning, inom släktet *Abies*. Av avgörande betydelse för hans framtid blev ingående studier av danska och utländska parker. Efter att ha försvarat en diger avhandling "The Employment of Species, Types and Individuals in Forestry" blev han Danmarks første jordbruksvetenskaplige doktor 1937 och samma år utnämnd till föreståndare för det i Hørsholm just startande Arboretet under Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. Vid sidan av det intensiva arbetet där var Syrach-Larsen utomordentligt aktiv vid tillkomsten av Jagt- og Skovbrugsmuséet

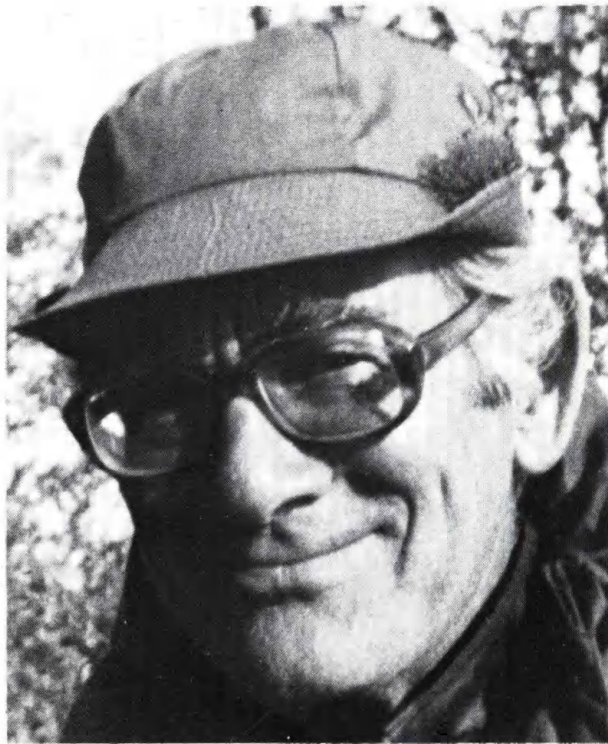
1940, Dansk Dendrologisk Forening 1949, Skovhistorisk Selskab 1953, Fonden for Træer og Miljø 1974 samt en hel rad med organisationer för skogsgenetikens användning i praktiken, däribland Statsskovenes Planteavlstation 1947.

Syrach-Larsens tungviktiga insats består delvis i att han, oftast med blygsamma resurser, lyckades framställa sticklingar av motspänstigt trädmateriel och att han utvidgade kännedomen om ympningars och artkorsningars betydelse för den spirande skogsträdsförädlingen, inte minst för de flerstädes viktiga lärkträden. Han började redan tidigt anlägga nu så aktuella saker som fröplantager och genbanker. Han hade otaliga kontakter med utlandet, mottog och tränade under långa tider utländska studiebesökare i Danmark, initierade skogsträdsförädling och beredde ny-examinerade danska jägmästare anställning i fjärran länder. Han var känd världen över och var efter andra

världskriget självskriven att bli sektionaledare inom den internationella unionen av skogliga forskningsorganisationer, IUFRO. Han fann också tid till författarskap, inte sällan i gott samarbete med forskare på angränsande områden. En stor del av sina tankar och erfarenheter har han samlat i den 1956 utgivna boken "Genetics in silviculture". Han var hedersledamot i en mängd in- och utländska föreningar och mottog många andra bevis på uppskattning. Här i Sverige kom han att bli en outhärlig rådgivare åt Herman Nilsson-Ehle, Nils Sylvén, Helge Johnsson och andra inom den svenska skogsträdsförädlingen i slutet av 1930-talet, efter krigets slut även åt genetikerna vid dåvarande Statens Skogsforskningsinstitut. Alla vi som profiterade av hans kunnande och greps av hans entusiasm känner en stor tacksamhet för hjälp och råd i ett tidskrävande, ofta svår-bemästrat arbete.

Carl Ludvig Kiellander

IN MEMORIAM

Göran Greyer Larsson

20/1 1908—24/2 1980

Budet om Göran Greyer Larssons hastiga bortgång är smärtsamt för hans många gamla och nya vänner. Med sitt lite reserverade sätt var han inte en människa som man omedelbart kom inpå livet. Men för den som lärt känna honom, visade han en natur som präglades av starkt engagemang i tidens frågor och mångsidiga intressen framför allt för konst i alla dess former. Där fanns också ett människointresse och en vänfasthet, som kom till uttryck med värme och humor, men som inte låg på ytan.

Bäst kom hans personlighet till sin rätt när man fick ha honom som reskamrat. Det fanns inte så litet av konstnär i hans väsen och även bohem, egenskaper som blommade upp i främmande, stimulerande miljöer. Då var han en outtröttlig, kunnig och intressant ciceron med mycket bestämda åsikter och ofta originella synpunkter.

Med höga kvalitetskrav och säker smak var han en kräsen samlare av konstföremål där det främsta intresset kanske gällde stengods. Detta ledde till aktivt medlemskap i flera föreningar bl a Östasiatiska Museets Vänner. Om bredden av hans intressen vittnar också medlemskapet i vår egen förening i vilken han gjorde en värdefull och mycket uppskattad insats som organisatör och ledare av resor. När det gällde sådant var han perfektionist. Den resa till München med omnejd, som han organiserade och fungerade som överledare för kommer att ihågkommas som en av de bäst planerade och intressantaste i denna förenings historia.

Vännen Göran lämnar ett stort tomrum efter sig och kommer att minnas med sorg och saknad av många.

Gösta Adelswärd

Som en påminnelse om den lyckade exkursionen i juni 1978 har Soldanella Oyler gjort denna vackra teckning av pyrolaarter från Bergslagens skogar. Denna Bergslagsexkursion följde ungefär samma mönster som den några år tidigare, utförligt beskriven i Lustgården 1973.

Från vänster: Klockpyrola, Vitpyrola, Klotpyrola, Grön Pyrola, Björkpyrola, och i förgrunden Ryl och Ögonpyrola.

Meddelanden och notiser

Gran med krokfjällskottar

Naturhistoriska riksmuseets sektion för fanerogambotani har som gåva av ingenjör Arne Törnell, Lidingö, mottagit några grankottar av märkligt slag. Denne har under strövtåg i Medevitrakten i nordvästra Östergötland påträffat en gran av fullt normalt utseende men med kottar, som avviker såtillvida att *fröfjällen är starkt tillbakaböjda* och dessutom påfallande glansiga på den genom böjningen delvis exponerade insidan (översidan). Även när kotten är fuktig och sammandragen är fjällen tillbakaböjda. Lokalen är:

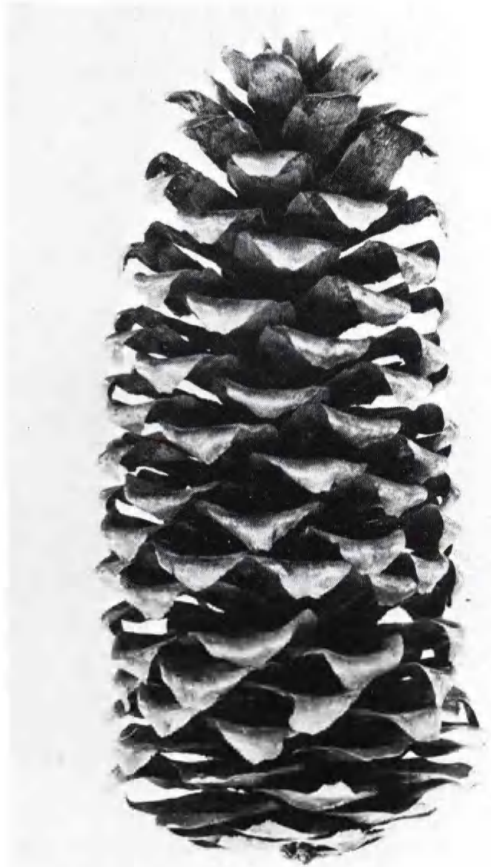
Östergötland: Motala kommun, V. Ny socken, vid Odensbergsvikens östra sida, ca 500 m N om bryggan vid gamla tegelbruket, på Medevi brunns ägor.

Granen ifråga uppges vara fullt frisk, 15—20 m hög och mäta ca 27 cm diam. vid brösthöjd. Den står i ett slutet granbestånd. Kottarna är genomgående av detta avvikande slag. De är av normal storlek och fröförande. Hos sannolikt flertalet kottar är alla fröfjäll (utom de basalaste) tillbakaböjda; hos en del finns både normala fjäll (basalt) och tillbakaböjda, dock överväger sistnämnda slag.

Då denna märkliga kottetyp tycks vara sällsynt, såväl på kontinenten som i Norden, och då den faktiskt är riktigt dekorativ, bör den rapporteras och beskrivas för dendrologer. Härtill kan knytas den förhoppningen, att ev. ytterligare fynd av denna aberanta typ (liksom av andra märkliga avvikelser) rapporteras till Riksmuseet.

Här och var i litteraturen förekommer uppgifter om denna avvikande kottetyp. C. C. Brügger och C. Cramer (Jahresber. naturforsch. Ges. Graubündens, Chur, 17/1873) synes först ha beskrivit en snarlik typ (från Schweiz) under rubriken "Krüppelzapfen" (krymplingskottar), en term som i deras men inte i det nu aktuella fallet är adekvat. Som förklaring till den märkliga tillbakaböjningen hos fröfjället anförs möjligheten av att böjningen utåt—nedåt, som finns i den unga, blommande kotten, så att säga parmanentas genom att båda sidor av fjället tillväxer lika mycket och inte undersidan fortare som i normala fall, då fjällen blir raka eller något inåtböjda och kommer att sluta väl intill varandra.

I. C. Schröters mycket utförliga, klassiska arbete "Ueber die Vielgestaltigkeit der Fichte (Vierteljahrsschr. naturforsch. Ges., Zürich, 43/1898) pre-

Krokfjällskotte av vanlig gran (*Picea abies*) i torkat tillstånd. Fröfjällsspetsarna är starkt tillbakaböjda (utom på de basalaste fjällen). Kotten är i moget tillstånd hängande. Lokal: se texten. Naturlig storlek. Foto Ann Sundvall.

senteras en lång förteckning över granlitteratur med bl. a. några notiser som har intresse i detta sammanhang, t. ex. av (förutom Brügger och Cramer) A. Braun, Doebner och Willkomm.

N. Wille behandlar i en uppsats "Über sogenannte Krüppelzapfen" (Nyt Mag. Naturvid., Christiania, 45:4/1907) ingående denna kottetyp (med avbildningar och nya litteraturhänvisningar) på grundval av ett fynd, likartat det nu aktuella, vid Tönsberg i Norge. Wille hävdar, under åberopande av ovan nämnda tillväxtmekanism, att den avvikande egenskapen otvivelaktigt är ärftlig och inte patologiskt betingad, sålunda resultat av en mutation.

G. Schotte rapporterar och avbildar de första fynden i Sverige (Småland, ev. Blekinge, Västergötland, Närke, Dalarna) av den avvikande kottetypen, för vilken han lanserar beteckningen *kroknjällskotten* (Meddel. Stat. skogsförsöksanst. 41:9/1911).

I det förnämliga bildverket "Meddelanden om granen ... av V. B. Wittrock (Acta Horti Bergiani 5:1/1914) avbildas (i färg) några kottar med mer eller mindre tydligt tillbakaböjda fröfjäll och några fria fjäll "apice recurvato" (med tillbakaböjdt spets). Materialet är från Västergötland, Uppland och Livland.

N. Sylvé citerar i De svenska skogsträden, I. Barrträden (Stockh. 1916), Wittrock och Schotte och introducerar termen *kroknjällsgran* (f. *recurvata*) och fogar till förekomsterna i nämnda landskap även fynd i Bohuslän, Västmanland och Gästrikland, dvs. allt som allt huvudsakligen inom området för granvarieteteten *europaea*. Härtill kommer nu Östergötland.

Det kan tilläggas att enstaka granar med mer eller mindre utpräglade kroknjällskottar och andra abnormiteter rapporterats (på svenska) från S Finland (M Brenner i Meddel. Fauna et Flora Fenn. 42/1915—16, 43/1916—17, 44/1917—18, 45/1918—19). Likartade företeelser har publicerats från Tjeckoslovakien av I Klášterský i Preslia 27/1955, s 417—423 (på tjeckiska).

Under det senaste halvsekle har uppenbarligen inga nya fynd i Sverige publicerats. Det är dock troligt att kroknjällsgranar iakttagits här och var men inte kommit till en vidare kännedom. Men intresset för abnormiteter i naturen var mer utpräglat förr än nu, när man mera inriktat sig på att beskriva och tolka det normala i ekosystemet — och det är i och för sig en sund inriktning.

Under alla förhållanden är kroknjällsgranen värd att bevaras för framtiden. Försök med frösädd bör om möjligt också göras liksom med sticklingsförökning.

Zusammenfassung. Ein Fund von *Picea abies* f. *recurvata* wird gemeldet (Prov. Östergötland, Südschweden). Merkmal: Samenschuppen apikal zurückgebogen. Im übrigen ist der Baum normal. Vereinzelt Funde von Fichten mit solchen „Krummschuppenzapfen“ sind von Mitteleuropa seit langem bekannt. Auch von Schweden sind einige Funde gemeldet, doch keiner seit 1916 (N. Sylvé). Zugehörige Literatur vom vorigen Jahrhundert ist von C. Schröter zitiert (Ueber die Vielgestaltigkeit der Fichte, Vierteljahrsschr. naturforsch. Ges., Zürich, 43/1898). Siehe übrigens N. Wille: Über sogenannte Krüppelzapfen (Nyt Mag. Naturvid., Christiania, 45:4/1907), auf einem Fund im südöst-

lichem Norwegen begründet. Die neugefundene „Krummschuppenfichte“ verdient geschützt und vermehrt zu werden.

Magnus Fries

Piper och den romantiska parken

På Konstakademien i Stockholm förbereder en kommitté en utställning av Fredrik Magnus Pipers arbeten. Utställningens titel är t.v. F. M. Piper och den romantiska parken. Kommittén räknar med att utställningen skall öppnas någon av de sista dagarna i augusti 1981 och pågå under hela september och ett par veckor i oktober.

Piper (1746—1824) var verksam under Gustaf III:s regering och deltog som arkitekt och trädgårdsarkitekt vid Drottningholm och Haga samt vid ett antal privata egendomar ute i landet.

Som ung företog han studieresor till England, Frankrike och Italien. I England uppehöll han sig under flera år och kom i kontakt med ledande män inom den moderna engelska trädgårdskonsten. Av ett speciellt intresse är hans uppmätningar av en rad engelska trädgårdar, bl a Stourhead, vars plan fortfarande kan användas för den som vill orientera sig i den berömda trädgården.

På Konstakademien finns en väl ordnad samling av Pipers planer, perspektivteckningar, uppmätningar, arkitekturritningar, konstruktioner till dammar, fontäner och andra vattenkonster.

Meningen är alltså att ställa ut valda delar av detta material tillsammans med andra samtida konstnärers illustrationer av Pipers anläggningar bl a. Elias Martin, Martin Heland, Jonas Carl Linnerhielm m. fl. samt jämföra dessa parkinteriorer med nytagna fotografier, som visar tillståndet idag. Mycket av det som för Piper måste ha varit en vision kan 180 år senare redovisas som verklighet.

Även om Pipers namn knappast kan vara känt utanför Norden — med undantag för en grupp trädgårdshistoriker i England — borde en utställning så som denna är tänkt likväl kunna påräkna ett visst internationellt intesse. Ute i Europa finns ju ett antal parker från samma tid, anläggningar, som från att ha tillkommit för en liten exklusiv krets idag är upplåtna som folkparker och som sådana spelande en viktig roll inte minst när det gäller att tillgodose en storstadsbefolknings rekreatjonsbehov.

En katalog är under arbete och skall, utom en förteckning över Pipers arbeten, innehålla biografiska anteckningar, några uppsatser om aktuella Piperparker samt någon idéhistorisk uppsats där park-

romantikern insättes i sitt sociala sammanhang. Katalogen blir rikt illustrerad. Språket blir svenska och engelska.

Walter Bauer

Hästkastanjer vid Kina slott, Drottningholm

Träden (se omslagsbilden) är planterade sannolikt någon gång på 1930-talet. Sedan 1962 och senare jämnt beskurna på alléns insida för att hålla sikten fri mot slottets huvudbyggnad. Trädstammarna understryker nivåskillnaden i terrängen. Avståndet mellan träden i raderna är ca 7 m och mellan raderna 8 m. Alléns längd är 200 m. Antalet träd: 58 st.

—

Av räkenskapshandlingar för Drottningholm framgår det att drottning Lovisa Ulrika 1753 införskrev 400 hästkastanjer från Tyskland för plantering i parken. Tjugofem år senare bekräftas detta av läntmätare Lars Kökeritz, som i samband med en uppmätning av slottets omgivning antecknar att hästkastanjer använts i alléerna vid Kina.

—

Några månader före sin bortgång berättade kung Gustaf VI Adolf för undertecknad att han tillsammans med sin farbror, prins Eugen, någon gång i början på 1900-talet gjorde en promenad i parken: "När vi närmade oss Kina, såg vi till vår förvåning att man hade planterat björkar i den allé, som riktar sig mot slottets huvudentré. Tydligt hade man röjt bort de gamla kastanjerna och ersatt dem med björk. Man var tydligen inte så noga med restaureringsprincipen på den tiden. Nå — vi såg ju till att björkarna byttes ut mot de historiskt riktiga kastanjerna."

Walter Bauer

Park- och trädgårdsinventering i England

I England har man nyligen satt igång en inventering av historiskt intressanta parker och trädgårdar. Inventeringen ingår i ett projekt vars syftemål är bevarandet och vården av sådana anläggningar. Som huvudman står "the Institute for Advanced Studies" vid Yorks universitet med ekonomiskt stöd av en stiftelse.

För att genomföra detta stora företag avser man att samarbeta med enskilda intresserade människor, studerande och föreningar. För insamlandet av önskvärda uppgifter har olika metoder fastställts. De kan avse ett enkelt utpekande av en anläggning värd att närmare undersöka, mera utförliga uppgifter eller väldokumenterade specialstudier. Noggranna anvisningar om hur uppgiftslämnandet skall utföras ges i en liten handbok och man kommer först att göra en försöksinventering för att se hur det hela fungerar.

Vårt svenska kulturarv i form av parker och trädgårdar är, fastän betydligt mindre omfångsrikt, i stort behov av en liknande inventering.

Red.

Bistä Norrviken!

Norrvikens trädgårdar behöver stöd och en vänförening har bildats som framgår av nedanstående vädjan:

I Kristianstads län finns en av rikets klenoder — Norrvikens trädgårdar inom Båstads kommun. Denna skapelse, som söker sin like i Europa, anlades år 1905 av Rudolf Abelin. Anläggningen, som utformats efter en generalplan av 1905, är till större delen intakt, även om en del modifieringar och nyanläggningar har tillkommit. Rederi AB Nordstjärnan övertog anläggningarna efter familjen Abelin och har i sin tur donerat dem till den stiftelse som nu svarar för driften.

Tyvärre har ekonomin varit ett ständigt problem för verksamheten. Stiftelsens budget har inte utrymme för nödvändiga investeringar och förslår ej ens för den löpande driften, t ex löner.

I somras fick vi veta att en riksdagsmotion om stöd åt Norrvikens trädgårdar hade avslagits. Det vore mycket tragiskt om den kulturskatt som Norrvikens Trädgårdar utgör ej finge fortleva enligt grundarens intentioner, och en snar räddningsaktion var nödvändig.

Så bildades Norrvikens Vänner.

Föreningen stadfästes vid årsmöte den 11 augusti 1979. Enligt de då antagna stadgarna fastställes att:

"Norrvikens Vänner är en ideell förening, som har till syfte att stödja Stiftelsen Norrvikens Trädgårdar

ekonomisk og gjennom att sprida ytterligere k nne-
dom om anleggningen samt att genom punktinsatser*
av ulike slag främja verksamheten”.

Vill Ni vara med om att bevara Norrvikens Träd-
g rdsar for kommande generationer?

Vi hoppas det!

Företag og foreninger betalar en sk stödjande med-
lemsavgift   kronor 500:— per  r. I gengäld kommer
deras namn att finnas med på en förteckning som skall
vara oppst llt i Norrvikens Tr dg rdsar med ett
TACK FÖR STÖDET. Eftersom detta utg r reklam,
 r som bekant utgiften avdragsgill.

Er kontaktman i Norrvikens vänner  r:

I Båstads kommun, Werner Schmidt, tel. 0431-714 05.

I Ängelholms kommun, Hugo Knutsson, tel. 0431-
155 50.

I Örkelljunga kommun, Judith Johansson, tel. 0435-
515 60.

I Lunds kommun, Bertil Sundén, tel. 046-12 23 47.

I Göteborgs kommun, Tor Nitzelius, 0430-330 55,
samt Sara Arvidsson, tel. 031-20 77 66.

Det kan tilläggas att enskilda naturligtvis ogs a
kan ingå som medlemmar i Norrvikens Vänner:

Årsavgiften  r då kr 50:—/år og kan insättas på pg
44 16 22—1 eller bankgiro 7 19-1836. Adressen  r
260 90 Båstads, tel. 0431-710 70.

Red.

En ide for vår forening?

Ur Rotary Norden januari 1977 saxar vi delar av ett
upprop som st llts till Norsk Rotary. Det gäller en
aksjon for att oppmuntra till tr dplantering. Vi
citerar:

Treplanteringsaksjon i Norge

Vi vil med en slik aksjon gjøre landets innbyggere
oppmerksom på verdien av   ha tr er omkring oss i det
daglige liv. I de siste 50 år har vi tatt store områder
i bruk til arealkrevende formål. Det moderne samfunn
krever plass til sine forskjellige aktiviteter — til indu-
stri og boligformål, gater og veier, parkeringsplasser,
idrettsanlegg og serviceform l. Utviklingen har skjedd
fort, og det store utbyggingstempoet har i særlig sterk
grad gått ut over vår trebestand, både den naturlige

PLANT ET TRE

Aksjonen for planting og
vern av tr er.

og tr er som er plantet for   være til pyrd. Nye tr er
blir sjelden tatt med i planleggingen. Vi er kommet i
et plantemessig underskudd, noe enhver kan konsta-
tere ved   se seg omkring i de nære omgivelser, så vel
i byene som på landet.

Mange mennesker er i dag bekymret over at vi t rer
på landskapsressursene uten   gi noe tilbake. Vi
opplever den selvmotsigelse at mens velstanden  ker,
synker de miljømessige kvalitetene — det blir styggere
omkring oss. Stadig færre mennesker f r daglig kon-
takt med natur. Derfor må vi, så langt det er mulig,
bringe natur inn i nærmiljøet.

Treaksjon i 1977 er et tilbud til alle dem som ønsker
og gjøre en innsats for   forbedre omgivelsene der de
bor og arbeider.   plantere tr er er en positiv, hånd-
fast og morsom arbeidsoppgave som det er givende  
arbeide med. Ved   plante tr er kan vi bidra til   gjøre
landet v rt vakrere og overlate det i en bedre stand til
våre etterkommere.

*Vi henvender oss til enkeltpersoner og organisasjoner og
oppmuntrer til aktiviteter over hele landet. Norsk Rotary er
kjent som en organisasjon med positiv innstilling til alt som
forbedrer livsbetingelsene v re. Vi vet at organisasjonen kan
være til uvurderlig hjelp i denne aksjonen og ber om at De vil
være oss behjelpelig med   spre opplysning om aksjonen, slik
at medlemmene blir orientert lokalt.*

Enkelte foreninger vil allerede være kjent med
aksjonen gjennom andre kanaler. Jag kan nevne at
Mysen Rotary vil pålegge sine medlemmer   betale
hva det koster   plante et tre i Mysen sentrum.

Hvordan foreningene andre steder event. vil kunne
aktivisere seg, avhenger av lokale forhold. Problemet

blir i mange tilfelle å skaffe penger til plantekjøp. Vi vil her gerne få nevne et eksempel fra Larvik: Larvik Sparebank har opprettet en konto for planting av trær, der byens innbyggere kan sette inn penger. Blant medlemmene i Norsk Rotary skulle man tro det også finnes medlemmer som har anledning til å sette i gang planting i forbindelse med industrianlegg o.l.

Spesielt bør man merke seg at det er oppnevnt en kontaktperson i de fleste kommuner. Ved å henvende seg til denne kontaktpersonen kan man mange steder bli trukket inn i et opplegg — dette er selvsagt avhengig av hvor aktiv vedkommende er. Overalt skulle det imidlertid være mulig å finne samarbeidspartnere blant andre organisasjoner.

Det er vårt håp at mange Rotary-foreninger rundt om i landet finner vårt budskap så interessant at de vil ta treaksjonen inn i sitt arbeidsprogram. Vi kan alle samles om dette første skritt i retning av en mentalitetsenfring overfor trærne.

Nog skulle en propaganda for trådplantering vara något som passar vår förenings syften och kanske ett sätt att värva och entusiasmera yngre medlemmar och varför inte också som i Norge söka samarbete med andra organisationer.

Red.

En nyanlagd labyrint

Föregående nummer av Lustgården innehöll en artikel om labyrinter av engelsmannen Randall Coate, som är en stor kännare av denna uråldriga företeelse och även anlagt ett flertal sådana. Såväl i England som på kontinenten har under senare år förekommit nyanläggning av 'villgångar', som man förr med ett utmärkt svenskt namn kallade dem. Det tycks ligga i tiden — kanske en spegelbild av vår epoks villsamma förhållanden.

Som nämndes i artikeln hade Randall Coate av Louise Falkenberg fått uppdrag att anlägga en labyrint också i Sverige, på Värmlands-Säby. Den planterades försommaren 1979. Växtmaterialet är häggmispel, *Amelanchier spicata canadensis*, som ansågs vara lämplig med hänsyn till klimat- och andra förhållanden.

I enlighet med upphovsmännens principer och i samråd med beställaren äger 'villgången' en symbolik både till form och innehåll. Ytterkonturen bildar ett falkägg och i det inre mönstret återges livets träd medan äggets 'gula' representerar solen. I denna Edens lustgård skönjer man också Adam och Eva, den förbjudna frukten samt ängelns flammande svärd.

I häckarnas vindlingar kan slutligen Värmlands-Säbys och dess besittares, Henric Falkenberg, initialer

avläsas. Planen fungerar i någon mån som en fixeringsbild.

Med solen som ledmotiv har Coate låtit alla mått relatera till solcykeln — elva år.

Måtten på ägget är: 44 yards, ca 40 m brett

55 yards, ca 50 m långt

Vägen till målet: 429 yards, ca 330 m.

Dessa siffror i engelska yards är alla delbara med elva. Det kan tilläggas att labyrinten har två ingångar, en för Adams söner och en för Evas döttrar.

Bilden visar labyrinten någon månad efter planteringen då konturerna tecknades tydligt av det ännu ej bortrensade höga gräset runt plantorna. (Jämför med bilden av planen, Lustgården nr 59, årg. 1978).

Vi kommer i följande nummer försöka följa utvecklingen av denna sällsynta anläggning.

Gösta Adelswärd

Stor sandlilja vid Sommens strand

Jag fick på sin tid ett tips av doktor Åkerblom. Jag bad en god vän, som hade bil, att köra mig ned till Sommen, och det gjorde han.

Upplevelsen blev i starkaste laget.

Visserligen trodde jag, att vi skulle finna stora sandliljan på vår färd ned till Sommen, men jag trodde inte, att vi skulle finna den i så stor myckenhet, som verkligen blev fallet: ”på hela östsidan av en av Sommens tjugusende fjärdar, där förkastningsbranten stupar rätt ned i sjön, växer den i massor”. Doktor Bengt Åkerblom anser den vara den rikaste förekomsten av stor sandlilja i hela vårt land, och det vill sanner-

ligen inte säga litet: ”Under blomningstiden lyser klipphyllorna i en underbar prakt”. Som läkare är doktor Åkerblom van vid detaljundersökningar och gör en sådan även här: ”Detta är sandliljans nordligaste kända växtplats. I Sverige förekommer den för övrigt på sandfält i östra Skåne samt på Ölands alvar och sandmarker. Den är också känd från en lokal i Blekinge. Dess naturliga växtplats är sandig eller stenig jordmån. I södra och mellersta Europa växer den på flera ställen i klippterräng. Sommenlokalen torde vara den enda i Sverige, där den växer så att säga direkt på urberget. Sveriges geologiska karta anger här moränlandskap, men berggrunden består av porfyr, delvis genomträngd av granitgångar. Jordprov från växtplatsen har Carl Malmström varit vänlig att analysera. Det bestod av 93 % mineraljord och 7 % humus. Provets pH var 5,8, och dess halt av amoniumkloridlöslig kalk var 0,23 %, vilket är anmärkningsvärt lågt.”

Salomon Torgård, som kallar stora sandliljan ”en av svenska florans största rariteter”, anmärker bl. a., att ”Sommens omgivning uppges ha ett synnerligen mildt klimat med tidig vår. Kanske man därför rent av kan betrakta sandliljan såsom en relik från det torra och varma skedet i vårt lands postglaciala utvecklingshistoria.”

Ja, varför inte? . . .

Stora sandliljan är väldoftande som en nejlika. Som en explosion i vitt är denna massförekomst av stora sandliljan på det branta stupet ned mot Sommens klara insjövatten — synen är oförgätlig!

Carl Rylander-Ryl.

Stor sandlilja på en förkastningsbrant vid Sommen.

Den romantiske Have

Under vårterminen 1941 vid Aarhus universitet höll Christian Elling en serie gästföreläsningar över ämnet *Den romantiske Have*, dess teori så som den praktiserades i Danmark och den naturkänslans särprägel som kännetecknade epoken.

Föreläsningarna — de måste ha varit något ganska enastående i sitt slag — kom ut i bokform 1942. Jag hade kontakt med en bokhandlare i Köpenhamn som brukade skicka ett och annat till påseende, bl. a. *Den romantiske Have*. Jag behöll den och sträckläste den som hade det varit en spännande roman. Elegant och spirituellt, ibland raljerande med det egenartade i den litterära filosofiska genren men också på allvar beledsagades man av den lärde konsthistorikern genom många danska trädgårdar och parker från senare delen av 1700-talet och början av 1800-talet. *Plan og Relief, Naturscener, Den beboede Have, Kildedyrkelsen* det var rubrikerna på fyra innehållsrika kapitel.

Nu har boken kommit ut i en ny upplaga i ett större format och med ett något utökad bildmaterial, teckningar, kopparstick, raderingar, akvareller, målningar och moderna fotografier — allt komponerat med utökat smak och återgivet i ett tryck och med en typografi som måste tillfredsställa även en kräsen bokvän.

Två exempel på illustrationer: ett odaterat helsidesfotografi från Fredriksberg Have av en kinesisk parasoll i en belyst ängsglänta mot bakgrunden av mörka lövträd och *Scene fra Skjoldenæsholm*, en teckning av C. V. Eckersberg som i gråskala har fångat ett andlöst ögonblick av ljus och skugga.

Hakon Lund, bibliotekarie på Konstakademiet i Köpenhamn skriver i sitt företal:

”Med snart fyrretyve år på bagen er *Den romantiske Have* stadig den eneste skildring af emnets danske del. Det er et udtryk for bogens kvaliteter at teksten nu kan genoptrykkes uden rettelser.”

Walter Bauer

Christian Elling
DEN ROMANTISKE HAVE
Danske studier
GYLDENDAL 1979

Gunnebo — en patriciers paradis

En arkitekts önskedröm har väl alltid varit att få skapa en helhetsmiljö, en byggnad där han får utforma varje detalj i såväl interiör som exteriör och även omgivningarna. Detta förunnas troligen sällan en nutida arkitekt, förr hände det oftare, men fråga är om ett sådant idealuppdrag någonsin i Sverige genomförts i den utsträckning som skedde ifråga om Gunnebo herrgård i Mölndals kommun. Dess bakgrund, tillkomsthistoria och restaurering har nu utförligt skildrats i ett digert verk av framlidne fil. dr Arvid Bäckström. Detta, som gott kan betecknas som hans livsverk, har utgivits av Nordiska Museet till vilket författaren testamenterade sitt manuskript. (Nordiska Museets handlingar 88, *Gunnebo*. I, *Egendomen och ägarna*, II, *Herrgården*, III, *Ritningarna*. Redigerad och utgiven av Göran Axel-Nilsson).

Gunnebo hemman kan spåras till medeltiden och många kända släkter figurerar som ägare, men först med den stormrike göteborgsköpmannen John Hall (1735—1802) av skotsk extraktion, blir dess bebyggelse av intresse. År 1778 köpte han Gunnebo, skönt beläget i en trakt, som då betecknades som vild. På en kulle i den kuperade, lövskogsrika terrängen nära de fiskrika Råda- och Stensjöarna, planerade han att låta uppföra ett sommarresidens. För uppgiften valdes Carl Wilhelm Carlberg, stadsarkitekt i Göteborg och nyss återkommen från en flerårig studieresa i utlandet.

Bygget påbörjades 1784 och blev en långdragen historia. I ett brev daterat 1796 meddelar fru Hall, att man för första gången intagit en måltid i stora huset på Gunnebo, men i flera stycken tycks det ännu många år senare ej ha varit färdigt. Arkitekten arbetade långsamt — tidvis bodde han på gården — men så var också allt genomtänkt i varje enskildhet.

Huvudbyggnaden uppförd av trä i nyklassisk stil är på uppfartssidan — den norra — prydd med joniska kolonner. På sydsidan för en stor, dubbel fritrappa av sten ned till den egentliga trädgården. Dess övre plan bildar en altan framför fasaden.

Hur byggnaden uppfattades av en bildad och berest främling och även något om Carlbergs inställning till arkitekturen får man en liten glimt av genom de dagboksanteckningar som gjordes av den bolivianske frihetshjälten Francisco de Miranda under hans Sveri-

geresa 1787. I Göteborg hade han gjort bekantskap med familjen Hall och särskilt Madame Hall visade sig ämabel mot den charmerande resenären. Tillsammans med familjen gjorde han en utflykt till Gunnebo, där de pågående arbetena besågs. Fru Hall promenerade med Miranda till eremitaget i parken, där emellertid en tilltänkt herdestund gick i stöpet, då den odräglige unge sonen, Master John Hall, inte lämnade dem ensamma. Miranda tröstade sig dock med en kopp te och ett intressant samtal hos arkitekten. De bägge fann varandra i uppskattningen av Palladio. Miranda fann "La Casa" vara "i god engelsk stil" och menade därmed säkert den palladianska. Palladios antikinspirerade stil var ju under en stor del av 1700-talet de engelska arkitekternas ideal.

Carlberg var emellertid framför allt päglad av den franska nyklassicismen, vilket inte hindrar att man här och var på Gunnebo, såsom i byggnadens yttre, kan tycka sig finna italienska drag.

Det inre utformades med yttesta omsorg och med ett raffinemang, som väl sällan skådats på våra breddgrader utom i kungliga boningar. Husets praktgemak är den stora salongen hållen i olika nyanser av vitt. Här samverkar allt — de vackert mönstrade parkettgolven, väggarnas boasseringar, den italienske stuckatören Frullis dörröverstycken och takdekorationer och skulpturerna av de fyra årstiderna i hörnen — till att göra den till ett av de vackraste och festligaste rum vårt 1700-tal frambragt. Genom tre höga, franska fönster blickar man ut över altanen och trädgården därnedanför med det fria landskapet som fond.

In i minsta kabinett och kammare hålls stilen och även de minst påkostade har elegans och behag. Här till bidrar inte minst de många vackra kakelugnarna, alla olika och naturligtvis ritade av arkitekten.

Så var också fallet med möblerna, från de enklaste till de mest praktfulla. Göteborg dominerades vid denna tid av engelsk smak ifråga om möbler, men Carlberg tycks ha varit märkligt opåverkad av detta. Hans konstnärliga uttryckssätt var som sagt format av fransk smak och därvid höll han fast, även när andra vindar börjat blåsa.

Omgivningens utformning ägnades lika stor omsorg som byggnadens. Det märks redan på uppfarten, som går parallellt med en rad stramt utformade gräsparterrer som i avsatser sänker sig ned från det högt liggande corps de logiet. På andra sidan — sydsidan — ligger den egentliga trädgården. Från fritrappan och gårdsplanen framför sänker den sig ned i tre låga terrasser där varje plan fått sin särskilda karaktär; gräsparterrer kantade med blomsterlister, boskär — grönskande

"sommarsalar", varav den ena pryddes av en "Watt Vase för guldfiskar", nedsänkta gräsplaner, s k "boulingsrins" (franska för bowlinggreens), och längst ned i söder en halvcirkelformad avslutning med damm och fontän. Klippta träd och buskar kantar anläggningen, som vidgar sig mot söder. Detta är ett perspektiviskt trick som bidrar till att en större del av landskapet kan fångas in av blicken. Men det tjänade också till att framkalla en effekt kallad "la perspective ralentie" — ungefär "det fördröjda perspektivet". Det gav — för att låna en känd skalds ord — känslan att "allt är nära, allt är långt ifrån". Detta en av många detaljer som visar hur genomtänkt hela anläggningen är. Urnor, trädgårdsmöbler m m dylikt — allt efter arkitektens "dessin" — skall inte beröras här, men nämnas bör den intima trädgård som anlagts öster om herrgården och den s k "kejsarterrassen" väster därom samt att det naturligtvis fanns köksträdgård och växthus.

Ett orangeri hörde till anläggningar av detta slag och ett vackert och påkostat sådant uppfördes öster om den näst sista terrassen i huvudanläggningen. Det brann tyvärr 1829.

Borta är också eremitaget, barkklätt utanpå, invändigt dekorerat med gustaviansk sirlighet och försett med alkov och soffå till synes väl ägnad för andra tidsfördriv än en eremits fromma övningar. Eremiten själv, försiktigtvis placerad i det fria, var försjunken i sin andaktsbok och dessutom av trä. Denna hydda hörde hemma i den engelska parken, som dock tycks ha spelat en mindre roll trots att den var "i tiden". Uppenbarligen intresserade sig Carlberg föga för parker i det brittiska manéret.

Gunnebos glansperiod blev kort. Efter John Halls död övertog sonen John firman, som under hans ledning — eller snarare brist på sådan — snart gick mot sitt fall. Egendomen underhölls inte varken av honom eller hans mor, som tidvis bodde här. När han 1807 avträdde den i konkurs blev det ännu värre. Konkursförvaltningens vanskötsel, inbrott och plundring förvandlade snabbt hela anläggningen till nästan en ruin. Detta hade emellertid det goda med sig att man i detalj vet hur det mesta där såg ut, vilka inventarier som fanns etc. Ty under de ändlösa processer som Hall förde mot konkursförvaltningen gjordes ett flertal syner av sakkunnigt folk och noggranna protokoll fördes.

Varenda en av orangeriets många växter finns exempelvis upptecknad, vilket bara det är av intresse. Där fanns 1810 bland annat Bengalrosen, *Rosa chinensis*, Jacq, som infördes till England 1792 och till Frank-

rike 1798. Den bör ju ha varit kvar i orangeriet från en lyckligare tid och är i så fall en tidig import, kanske med en svensk ostindiefarare.

Efter John Halls död 1830 — han hade de sista åren levt i misär i Stockholm — såldes Gunnebo och gick genom flera händer till 1888 då grosshandlare Wilhelm Denninghoff förvärvade egendomen, varefter dottern Hilda gift med friherre Carl Sparre fick den i arv.

De ägare som efterträdde Hall gjorde alla sitt till för att sätta byggnader och trädgård i stånd. Särskilt gäller detta paret Sparre som tog det till livsuppgift. Dödsboet efter Hilda Sparre, vilken som änka innehade Gunnebo till sin död 1963, följde hennes önskemål om egendomens försäljning till Mölndals kommun.

Den genomgripande restaurering som nu beslöts hade som mål att så långt det gick återställa Gunnebo herrgård med trädgård i dess ursprungliga skick. Detta innebar ett fullföljande av det pietetsfulla arbetet, som påbörjats av makarna Sparre. De antikvariska förutsättningarna måste sägas ha varit sällsynt goda. Mer än tvåhundra av Carlbergs originalritningar hitades på vinden under den sparreska tiden och räddades i sista sekunden undan en storstädningsserasi. Bouppteckningar, inventarieförteckningar, syneprotokoll och domstolshandlingar vittnar om tillståndet före och under förfalloperioden. Konstnärer, författare och andra resenärer ger beskrivningar i ord och bild. Till de mest vittnesgilla hör John Hall d y, som var en talangfull tecknare aldrig tröttnande på att avbilda det älskade barndomshemmet utan och innan.

Restaureringens resultat är också enastående. Färger har tagits fram, möbler, snarlika de skingrade, har anskaffats, eller nytillverkats efter originalritningarna, gardiner ha satts upp med noggrant aktgivande på vad bilder och inventarieförteckningar berättar, osv. Härvid har museal expertis naturligtvis anlåtits, och eftersom Gunnebo byggnadsminnesförklarats, har rikssantikvarieämbetet vakat över det hela.

Med hjälp av originalritningarna har också trädgården kunnat återställas nära nog i sin forna glans. Det har skett under ledning av trädgårdsarkitekt Walter Bauer, som med erfarenhet bl a från Drottningholms slottsträdgård, kan betraktas som en av våra främsta specialister på detta slags arbeten. (Han kommer att skildra restaureringen i ett kommande nummer av Lustgården).

I föreliggande verk kan man nu följa Gunnebo genom tiderna; skog och äng, ägare och brukare, folk och få, stugor och herrgård — inte en piga, inte en hantverkare är bortglömd. Arkitektens och byggher-

rens mödor och glädjeämnen vid skapandet av Gunnebo herrgård och trädgård återuppstår i snart sagt varje enskildhet. Det är en fascinerande läsning, som i all sin detaljrikedom — till stor del tillfinnandes i noter — inte känns tröttnande. Ett rikt och vackert bildmaterial, delvis i färg, beledsagar texten. Inte minst fängslande är tredje delen i vilken återges Carlbergs ritningar jämte moderna uppmättningsritningar.

Allkonstverket Gunnebo, en pärla i sensk 1700-talsarkitektur, ha här fått en skildring som är det värdigt.

Gösta Adelsvärd

Grön stad

Lars-Erik Landell — läkare och miljökampe, uppskattad naturskribent på sistone känd också som "mannen som bytte sida" ifråga om kärnkraften och bytte den omigen — är utan tvivel en uppriktig idealist, vars tvehägsenhet är lätt att förstå för de flesta. Han tror att ett lågenergisamhälle är tänkbart och när en intervjuare frågar om inte detta bl a skulle innebära att många finge uppge sommarstuga och bil, svarar han — Det gäller att lära sig uppleva närmiljön. Om världen är i en krissituation måste alla göra det. Med kunskap och fantasi upplever Du ett äventyr varhelst Du befinner Dig.

Hur man kan uppleva sådana äventyr visar han i "Den gröna staden" (Alba). Man möter här ett Stockholm, som förmodligen till stora delar är okänt även för gamla stockholmare och man får lära känna dess fauna och flora, som är rikhaltigare och intressantare än den fäkunnige anar. Välkända platser som Djurgården och Drottningholm beskrivs men också sådana som Beckholmen och Svindersvik, där väl inte så många sätter sin fot — om de ens får det. Kulturmiljöer som Svindersvik, detta enastående och välbevarade sommarställe från 1700-talet, eller det rivningshotade Bellevue, kontrasterar mot glömda öar som Björnholmen eller den lilla holmen Sverige med djungelliknande vegetation. Om allt detta har författaren mycket att meddela; historia och anekdoter om människor och hus men inte minst fakta om växter och fåglar. Bland växterna noterar han sällsamma invandrare som *Sisymbrium irio*, sporadiskt uppdykande på rivningstomter efter årtiondens sömn under huskropparna och i Gamla Stan hör han en sydeuropeisk bergsfågel som slagit sig ned där sedan 1978 — den svarta rödstjärten.

I slutordet tecknar Landell en vision av en ny — eller kanske snarare förnyad — grön stad. Det är de

sällsynt goda förutsättningarna för en sådan som boken egentligen vill föra fram. I en sådan stad skulle en välorganiserad, snabb kollektivtrafik — även på vattenvägarna, nu så försummade — minska behovet av privatbilism. Grönområdena skulle hänga ihop och genomkorsas av gång- och cykelleder. Inom ramen av en bebyggelse i mänsklig skala och med god närservice kunde gröna rum utformas så att människorna, unga och gamla, fann trivsel där året om — en hembygd mitt i staden som gjorde dubbelboendet mindre eftersträvansvärt.

Idéerna känns igen och behöver inte nödvändigtvis vara utopiska. Lyckade försök i samma anda finns redan i de engelska "Garden Cities" från början av seklet och senare efterföljare. I varje fall är det uppenbart att inom Stockholms hank och stór finns oändligt många glädjeämnen för naturälskare med kunskap och fantasi och gärna utrustade med Landells bok som guide. Till dess förtjänster hör utmärkta illustrationer, författarens foton, delvis i färg, och ett trevligt band vars dekor av bär och blommor anger tonen.

Gösta Adelswärd

Trädgård för alla

Litteratur om trädgårdsodling och hemträdgårdens skötsel förefaller att bli ymnigare för varje år. Intresset för sådant är uppenbarligen i tilltagande och man får antagligen gå tillbaka till de första årtiondena av vårt sekel för att finna något liknande. Ändå är många utestängda från den fina och mångsidiga rekreation som en trädgård innebär. Den fortskridande urbaniseringen, där eget hem med egen täppa endast utgör en del, hör till det som utgör hinder för många människor. Alder och handikapp är andra.

Det är därför välkommet när nu trädgårdsarkitekterna Irja och Håge Persson i en bok med titeln "Rätt att odla" visar hur möjligheter kan skapas för de allra flesta att odla en bit mark.

Trots att trädgårdsarbete, enligt en offentlig utredning från 1974, hör till den vuxna tätortsbefolkningens vanligaste fritidssysselsättningar och efterfrågan på odlingslotter och koloniträdgårdar är betydligt större än tillgången, tycks detta inte i någon högre grad ha påverkat dem som styr och ställer med vår fritid. Faktum är, att ungefär hälften av vårt lands innevånare saknar möjlighet att odla.

Denna fritidssysselsättnings värde kan inte bättre summeras än i de sex punkter författarna uppställer:

en fritidssysselsättning med låg, i vissa fall obefintlig insats från samhällets sida, men ger många aktivitets-timmar på en stor bredd genom att olika samhälls-grupper i alla åldrar är roade

en sund aktivitet som ger utvistelse, motion och i vissa fall även bättre kostvanor vilket allt bör leda till friskare människor

jord hålles i god kultur oavsett om man håller sig till nyttoväxter eller prydnadsväxter, positivt ur miljösynpunkt och inte helt oväsentligt för framtiden

utgör en brygga till förståelse av naturen, ger kunskap som sambanden i naturen, lär oss samverka med naturen

en minskad skadegörelse i bostadsområden på sikt, bl. a. därför att den som själv erfarit glädjen att se ett frö utvecklas till planta, blomma och frukt får respekt för det som växer.

underlättar sociala kontakter, ett neutralt ämne som alla kan prata om, utbyta erfarenheter, byta frön och plantor och t. o. m. samsas om specialredskap och göra gemensamma inköp via en förening.

Författarna har många välgrundade synpunkter på hur bostadsområdena bör planeras för att tillgodose behovet av odlingslotter. De har också mycket att säga om utformningen i detalj beträffande sådana lotter och koloniträdgårdar. Odling för barn och skolträdgårdar — de senare nästan bortglömda i vår märkliga och progressiva skola — ägnas stort intresse liksom typväxtodling, som kan användas direkt i undervisningen.

Inte minst värdefullt, är att författarna pekar på trädgårdsodlingens möjligheter som terapi och hobby för gamla och handikappade. Här ligger andra länder, framför allt England, långt före oss och det finns en rik erfarenhet att bygga på. Irja och Håge Persson har vid "Träslottet" — Willy Maria Lundbergs märkliga skapelse i Arbrå — inrättat en 'trädgård för alla', som just är inriktad på dessa människor. Här har man tillgodogjort sig de rön som gjorts på området och på ett personligt sätt anpassat dem för våra förhållanden. En och annan terapiträdgård finns väl redan i praktiskt bruk — i Linköping t. ex. Hur genomtänkt problemen lösts är en annan fråga. En tidigare anlagd demonstrationsträdgård finns också på Rottneros.

En trädgård av det här slaget är inte färdig bara genom att man höjer upp några odlingsbäddar; det är de väl studerade detaljerna och anpassningen till gamlas och handikappades olika behov, som gör den till en verkligt stor tillgång.

Författarna citerar en amerikansk läkare som analyserat de fördelar man kan dra av trädgårdsterapin, bl. a. som intellektuell stimulans. Det är något som borde uppmärksammas av landets sociala myndigheter med tanke på den tröghet som tycks föreligga inför en så dokumenterat värdefull sak som terapitrdgårdar och trädgårdar för gamla och handikappade.

Byggnads- och fritidsnämnder bör också kunna finna idéer och god stimulans av denna bok. Att ge fler människor tillfälle till odling kräver, som där framhålles, utom en god portion vilja, ganska måttliga insatser från samhällets sida och vinsterna för såväl samhälle som individ är stora.

Gösta Adelswärd

Nöjet av lusthus

"Lusthus, hvilka ewffter ägarens behag, råd och emne, kunna göras af sten, timmer, träd och löfwerk, äro nöjsamme at studera, meditera och moralisera uti; til hwilken ända somlige pläga i them förwara ett litet Bibliothec med allehanda Botaniska — Architectoniska — Poetiska trädgårdsböcker och Moraliska skrifter om thenna werldens förgängeliga fåfängia."

Denna beskrivning av lusthus och deras nyttjande är tagen från Reiner Broocmans Hus-Hålds bok från 1736, kapitlet om trädgårdar. Det har undgått Anna-Lisa Nyre-röd, som annars har observerat det mesta rörande denna företeelse i sin bok "Lusthus till bruks och till syns" (Nordiska Museet 1979) men kunde stått som motto om inte ett annat, väl så bra, utvalts.

Det är en vacker liten volym, rikt illustrerad och lika intressant som nöjsam att läsa. Den som har en trädgård, och troligen också den som inte har, kan knappast undgå att gripas av lust efter ett sådant hus. Så har det också varit i hundratals år ända till vår egen tid då intresset oförklarligt tycks ha upphört.

Författarinnan börjar med en kort historik över trädgårdskonstens utveckling genom tiderna — en nödvändig bakgrund. I kronologisk ordning skildras så de olika epokenas lusthus. Vasakungarna var ju stora byggherrar och trädgårdssälskare och deras lusthus var av beskrivningar att döma ofta utstyrda med renässansmässig lyx. Vid Kalmar slott byggde Johan III bl a ett helt sommarhus med praktfulla salar både åt sig själv och den unga drottningen, Gunilla Bielke.

På Skeppsholmen — Lustholmen på den tiden — höll kung Erik gärna fest och njöt i glatt sällskap av den friska luften och många kannor rhenskt. Kung Johan bodde t o m där sin levnads sista sommar.

Stormaktstidens och barockens anläggningar pryddes med lusthus av skilda slag. "Hyttor" — öppna treillagekonstruktioner klädda med slingerväxter — och sådana som påminde om "karnaper" — burspråk med kupiga tak. Ett sådant finns fortfarande att se vid Stallmästargården. Dessa små byggnader var väl mera till syns än till bruks. Men det fanns andra av magnifikare slag såsom den mitt i en damm i Rosersbergs slottsträdgård uppförd av marmor och invändigt klädd med "portzelin", d v s holländskt kakel. Eller det lilla lustslott som drottning Kristina lät uppföra i Kungsträdgården, vilket i ombyggt skick finns kvar och länge nyttjades av Lantmäteristyrelsen.

1700-talet visar en rikhaltig flora med varianter som blir allt sällsammare när den romantiska parken gör sitt intåg i landet. Här möter man också exotiska former, alltifrån de älskade kineserierna till turkiska paviljonger och bisarrerier som barkklädda eremitager och "pusstunor" till bruks och syns föga liknande salig Diogenes boning.

Tempel i klassisk anda var mycket omtyckta och gärna tog man Sibyllans rundtempel vid Tivoli till högt föredöme.

Alla stilar tycks ha prövats och fortsatte att inspirera, på 1800-talet berikade med snickarglädje och färgade fönsterrutor. Alla miljöer tycks också ha ansetts lämpliga och snart sagt alla funktioner tänkbara; som "point de vue" i mynningen till en barockträdgårds allé, för att framkalla känslösa snyftningar i den romantiska parken eller till att dricka punch i på grosshandlaren sommarnöje; och eremitagens ibland bekväma soffor inbjöd till sällskap för en eremit.

Nu har lusthusbyggandet upphört, förefaller det, och kanske var det från början glasverandornas fel.

Allt detta presenteras med en rikedom på faktiska uppgifter och en dokumentation, som imponerar och samtidigt med en entusiasm för uppgiften och glädje över de roliga enskildheterna som smittar av sig på läsaren.

"Men Genren er jo ikke höjtidelig" är ett citat från Christian Elling som författarinnan tagit som motto. Det är nog så sant. Men man har en känsla av att hon ändå tar lusthusen en smula på allvar som legitima flyktmöjligheter för kropp och själ.

Ty man kan ju också citera Voltaire: "... O le bon temps que ce siècle de fer! Le superflu chose très nécessaire."

Gösta Adelswärd

År 1979 utnämndes i England till "Trädgårdens år" och var kunde ett sådant firas bättre? En av de mera storslagna manifestationerna ägde rum på Victoria and Albert Museum där man från maj till september visade en utställning om engelsk trädgårdsskötsel under tusen år. Man trädde in genom en festlig och dekorativ portal uppbyggd av vitlackerade trädgårdsredskap och var sedan i timmar förlorad i sal efter sal fulla av föremål, målningar, planer, böcker, audiovisuella föreställningar m m, som belyste den engelska trädgårdens alla utvecklingsstadier på ett sätt som nära nog måste betecknas som heltäckande. I en sorgsam hörna presenterades t o m med ljusbilder och klagande musik en gång berömda anläggningar i olika stadier av förfall.

Besöksfrekvensen hade varit stor hela sommaren, men de sista dagarna var det köbildning. Den som inte haft tillfälle att besöka utställningen kan emellertid trösta sig med den bok som också fungerade som katalog. Den har samma titel som utställningen och tillhandahålls av museet så länge upplagan räcker. Där behandlas varje ämneskategori på utställningen med bildmaterial därifrån och bidrag av tjugotvå författare. Bland dessa finner man namn kända även i Sverige såsom Russel Page, av en del ansedd som den störste av nu levande landskapsarkitekter, och professor William Th Stearn, framstående botanist och ordförande Linnean Society bl a. Dessa specialister ger en samlad bild av hortikulturens utveckling i England, som en utställningsbesökare skulle behövt en lång tids studier för att ens komma i närheten av.

Växtjägare

De olika epokenas stilar behandlas naturligtvis, men också, för att ta några exempel, redskap och metoder, införseln av nya växter och den spännande historien om hur de upptäcktes och fördes hem av djärva växtjägare under ofta otroliga strapasser. Den anordning, som mer än något annat möjliggjorde långa transporter var den sk "Wardian case" — en glasad, väl tillsluten låda — där växter kunde frodas i veckor utan att ens vattnas. Doktor Ward, som i början av 1800-talet kom på detta system av en slump, har vi att tacka för en god del av de nyintroduktioner som fick förra seklets tapetrabatter att prunka och som vi ännu kan glädjas åt.

Plantskolor och plantskolemän blir inte bortglömda och man förvånas över de magnifika verk i vilka de redan under 1600- och 1700-talen kunde presentera

sina alster — kataloger i väldiga format med kolorerade kopparstick, som man nu helst skulle vilja pryda sina väggar med. Trädgårdsböcker i vanlig mening började utkomma på 1500-talet i England. Då var det mest örtaböcker, men snart blev de mångsidigare, fler till antalet och allt bättre illustrerade. De är nu omtyckta och dyrbara samlarobjekt och det är också en känd samlare — en dam — som skriver härom.

Den engelska parken

Den litteratur på området, som utkom under 1700-talet sysslade till stor del med den fria landskapsstilen — den engelska parken. Denna nya stil utgör ett av Englands stora bidrag till trädgårdskonsten och, enligt en uppfattning man ofta möter där, till de sköna konsterna överhuvudtaget. Under 1700-talets första hälft förordades den ivrigt av kända författare och utvecklades till en rörelse som satte pennor i händerna på entusiaster i mängd, vilka i skrifter utan tal behandlade ämnet på vers och prosa. Barockens ståtliga anläggningar sopades bort med få undantag, att de var imponerande i många fall visade utställningen och redovisas i boken. De ersattes av "naturliga parker", där herresätena placerades praktiskt taget oförmedlat mitt i "naturen" med kor och får betande in på knutarna, dock för säkerhets skull bakom dolda stängsel. Men blomsteranläggningar var tabu.

Medan detta ägde rum kom en strid ström av nya växter in i landet. Föreståndaren för Chelsea Physic Garden — den berömda trädgården i London, där man främst odlade medicinalväxter — noterade att han från 1731 till 1771 lärt känna mer än fyrtusen nya växter.

Ny blomstertradition

Man kan fråga sig vart alla dessa nyintroduktioner tog vägen förutom till botaniska trädgårdar och liknande anläggningar. Fanns det inte längre några blomsteranläggningar "til lyst"? Detta intressanta problem tas upp i boken liksom det kom till synes på utställningen. Man finner att prydnadsblommorna fick en fristad på mindre herrgårdar, prästgårdar och kring anspråkslösa stugor. På sina håll utvecklades t o m en ny trädgårdsstil där blomster spelade en stor roll och grupperades fritt och lekfullt, man skulle kunna säga rokokomässigt. Längre har detta förbisett. Man har stirrat sig blind på de väldiga parkerna och den revolution de innebar. Denna för de flesta fördolda blomsterodlartradition fördes vidare in på 1800-talet där den med hjälp av ett allt rikare växtmaterial och effektivare växthus tog sig de vidunderliga uttryck, som man ännu kan få se rester av här och var.

På knappt tvåhundra sidor ger denna skrift en överblick av engelsk trädgårdskonst, som inte kan önskas bättre. Ett rikt bildmaterial, till stor del i färg kompletterar framställningen.

Utsällningen hade en egen "book-shop" enbart för trädgårdslitteratur, där älskaren av sådant stod trollebunden av all innehålls- och bildmässig härlighet. Mycket var nytorkat med anledning av trädgårdsåret, två verk skall här beröras.

Redskapshistoria

Trädgårdar kan ju behandlas från så många synpunkter, men en som veterligen sällan lockat författare är utvecklingen genom tiderna av teknik, metoder och redskap för hortikultur. Här fanns emellertid en sådan historik: "An illustrated history of gardening" av Anthony Huxley (utg i samråd med Royal Horticultural Society, Paddington Press Ltd, New York & London).

I några inledande kapitel behandlas trädgårdens ursprung, utveckling och beståndsdelar. Det är trädgårdskonstens historia betraktad ur andra synvinklar än de vanliga. Det estetiska kommer i bakgrunden och tyngdpunkten läggs på de praktiska problemen. Hur anlades parterrer, vilka stängsel användes, hur fungerade fontäner osv.

Motion för gentlemen

I senare avsnitt skildras redskap, kultiveringsteknik, odling under glas, vård av gräsmattor och bevattning för att bara nämna några. Exempel hämtas från alla världsdelar, från högkulturer såväl som primitiva. Det kan låta torrt men ger kulturhistoriska inblickar av värde inte bara för den trädgårdsintresserade. Man konstaterar med förundran att urgamla metoder ännu används och att mycket som glömts bort kanske vore värt att återuppliva och man får också reda på nyheter som är på väg.

Våra vanligaste trädgårdsredskap har varit ungefär likadana i århundraden och när tekniken ger oss nya i handen glömmes vi snart hur man bar sig åt tidigare. Hur många som nyttjar en behändig motorgräsklippare — ändå det tråkigaste av trädgårdsarbeten — tänker på att Englands berömda gräsmattor en gång slogs till centimeterhöjd med lie? Då klagade en trädgårdsskribent över "liemannens dumma vana att visa sin flit genom att ideligen använda brynet för att slipa lien, och vanligen vid en tid om morgonen då sådana ljud är som mest plågsamma."

Sådana närgångna glimtar från en gången tids trädgårdsmödor ger framställningen en extra krydda. Men — frågar man sig — blev plågan mindre när mr Thomas Budding 1830 fick patent på den första gräsklippningsmaskinen, urfader till dagens? Den slog fort ut lien och reklamerades som motion och förströelse för gentlemän. Med tiden blev den t o m ångdriven, något vi kanske åter har att se fram emot.

Denna trädgårdsteknikens och -metodernas historia är mycket rikt, vackert och instruktivt illustrerad delvis i färg och försedd med en fyllig litteraturförteckning.

Trädgårdshistoria

Åtskilliga trädgårdshistoriska specialarbeten, exempelvis behandlade Englands renässanstädgårdar, visades, men för den svenske genomsnittsläsaren är nog en allmän trädgårdshistoria av större intresse. En sådan i hanterligt format framläggas av Christopher Thacker: "The History of Gardens" (Croom Helm, London). Författaren är humanist, docent i franska vid Readings universitet, och denna bakgrund präglar i mångt och mycket hans grepp på ämnet, ty trädgårdshistoria speglas ej sällan i litteraturen. Den heliga lunden från vilken trädgården anses räknas anor kan exemplifieras såväl från Bibeln som Odysseen. Nymfen Kalypso hade en trivsamt lund framför den grotta där Odysseus tvingades tillbringa sju år som gäst. Senare fick han på sina irrfärder besöka kung Alcinous, vars mera nyttobetonade lustgård ges en berömd, ofta citerad skildring.

De persiska härskarnas "parairidaeza", grekernas "paradeisos", som egentligen betyder inhägnad, var enorma jaktparker planterade med alla slags träd. I Gamla testamentet fick "paradis" både betydelsen himmelriket och Edens lustgård. De föreställningar man gjorde sig om paradiset med fyra floder etc påverkade i sin tur såväl den islamska världens trädgårdstänkande som den Europeiska under medeltiden.

Mot världens ondska

Citaten som belyser de litterära anknytningarna är talrika och en del ofta använda i dessa sammanhang. Men många har nyhetens behag. Så t ex kejsar Julianus skildring (360 e Kr) av den fristad vid Bosporen dit han kunde dra sig tillbaka och tillbringa dagen i lantlig enkelhet och dygd fjärran från stadens synd. Thacker — kännare av Voltaire — visar att denne haft Julianus trädgård i tankarna när han låter Candide, hjälten i romanen Candide, uttala de berömda

orden att "man måste odla sin trädgård" — kanske inte i alldeles bokstavlig mening det enda vettiga och praktiska svaret på världens ondska.

Denna litterära belysning av trädgårdskonstens utveckling ger liv åt en framställning, som också visar stor förtrogenhet med ämnets konst- och kulturhistoriska sidor. Författaren är redaktör för Garden History Societys innehållsmässigt förnämliga tidskrift "Garden History" och torde redan därigenom ha tillgång till en månghövdad expertis och tillfälle att på platsen studera ett flertal av de anläggningar som behandlats. Det märks bl a på bildmaterialet, som är utomordentligt, delvis i färg. Litteraturförteckningen är innehållsrik och påverkad av författarens speciella infallsvinkel. Två svenskar förekommer där. Inte oväntat är det Ragnar Josephsson — om Le Nötre och Tessin d y — samt Oswald Sirén, vars verk om kinesiska trädgårdar sägs vara det fortfarande bästa på området.

Något modernt svenskt verk motsvarande detta finns veterligen ej. Det är att rekommendera och kunde gott vara värt en översättning.

Gösta Adelswärd

Talltorpsmon — ett rekreationsområde i Åtvidaberg

I anvisningarna för det pågående arbetet med markanvändningsplanerna för landet betonas vikten av att kommunerna avsätter lämpliga områden som rekreations- och strövområden i tätorternas närhet. Storleken på dessa områden varierar och kommer att variera från stockholmstraktens ca 200 m²/inv till vissa mindre tätorter, som avsatt över 3.000 m²/person. Ett önskemål är dessutom att ett närområde bör vara tillgängligt inom 15 minuters gångavstånd, alternativt ett cykelavstånd inom 5—15 minuter.

I Åtvidaberg uppfyller det s. k. Humpaområdet högt ställda krav i dessa avseenden, men redan för fyra år sedan framfördes önskemål om utvidgning av området. Avsikten var främst att tillförsäkra åtvidabergarna tillgång till trevlig skidterräng, välkarterade orienteringsmarker, exkursionsmål för skolorna etc. Önskemålen ledde till att Baroniet Adelswärd AB istället för att genomföra slutavverkning på det aktuella området lät professor Lars Kardell och hans elever vid skogshögskolan ta fram förslag till åtgärder, lämpade för ett närströvområde. Resultatet finns nu framlagt i en liten skrift — "Talltorpsmon — ett rekreationsområde i Åtvidaberg" — som är både mycket lättläst och intressant.

Utgångspunkten för arbetet har varit synsättet att kraven på biologisk eller ekonomisk avkastning inte kan sättas speciellt högt i en rekreationsskog. Därmed har bländningsartade huggningsformer sin plats, men märkligt nog är erfarenheterna av bländningens teknik och utförande förvånansvärt små — brukningsformen har ju varit ur bruk sedan 1940-talets början.

Kardell börjar sin framställning med en tämligen grundlig redovisning av åtvidabergarnas friluftsvanor: områdesval, besöksfrekvens, motiv etc.

Efter en allmän naturbeskrivning har förf. sedan kortfattat men på ett mycket intresseväckande sätt redovisat Talltorpsmons historia från början av 1700-talet. Där möter man svedjning, skogsbetning och givetvis kolning, som dock där upphörde någon gång kring 1850. Det kanske är överraskande att konstatera att såväl trakthygge som bländning år 1870 har införts som slutavverkningsmetoder och att modern beståndsindelning införts!

Den faktor, som idag definitivt gör Talltorpet till en attraktiv skogsmiljö är själva skogstillståndet med dess rikedom på gammal skog: genomsnittlig ålder för tallen är 106 år och motsvarande för granen är 91 år! Betydande variationer förekommer dock mellan olika partier, ett förhållande som starkt bidrar till att området av rekreationssökande människor upplevs som spännande och vackert.

Kardells åtgärdsförslag, som f. ö. redan har förverkligats, innebär att den omväxlande och estetiskt tilltalande karaktären bibehålls. Här finns kalhuggning utan fröträd eller med fröträd i skärmställning eller timmerställning och här finns bländning stamvis, luckbländning och kantbländning. Allt redovisas i kartor och diagram på ett för amatören begripligt och fängslande sätt.

Slutligen har Kardell sökt uppskatta planens ekonomiska konsekvenser för markägaren. Denna uppskattning visar på betydande skillnad mellan det maximala slutavverkningsalternativet och det här föreslagna sättet. Storleksordningen är drygt 2.000 kr/ha eller vid amortering av "förlusten" över t. ex. 25 år vid 7 % ränta 200 kr/ha och år.

I detta sammanhang borde det vara naturligt att något beröra vem som skall stå för "förlusten". Kardell har givetvis ingen anledning att ta upp problemet men rent principiellt torde det vara rimligt att förutsätta ett kraftigt kommunalt engagemang i dessa sammanhang. Förmodligen kommer nämligen inte särskilt många tätorter att, i likhet med Åtvidaberg, "bjudas" på ett närområde med rekreationsanpassat skogsbruk, som gör platsen attraktiv under

åtminstone den närmaste trädgenerationen. Baroniet Adelswärd är värt ett uppriktigt tack och Åtvidabergarna är att gratulera till detta inslag i kommunens vackra omgivningar. Det borde dessutom — tillsam-

mans med Kardells beskrivning — kunna fungera som ett värdefullt studieobjekt för planerande kommunalpolitiker.

Olof Söderbäck

Dendrologiskt i hembygdsskildring

Denna mångstammiga, omfångsrika och förmodligen uråldriga lind hör hemma i Åtvidabergstrakten. Den är avbildad av folkskollärare Olof Söderbäck i hans bok "Sockna" — en skildring av natur och kultur i Åtvidabergs kommun, som nyligen utkommit. Författaren känner varje vrå av trakten (se Lustgården årg 55—56, 1974—1975, sid 60 "Hedera helix i Åtvidabergs kommun") och har i ord och bild dokumenterat

det mesta av intresse med stor sakkunskap — inte minst allt som berör naturen. Inte sällan uppmärksammas dendrologiska fenomen som här. En dokumentation som denna av en gammal kulturbygd i sin helhet är sällsynt och kommer att med åren få allt större värde.

Tänk om vår förening kunde bidra med något liknande beträffande landets parker (se upprop)!

Red.

Styrelseberättelse för år 1978

Medlemsantal

Föreningen och dess verksamhet har erhållit ett stort intresse från såväl medlemmarna som utomstående. På det senare tyder bl. a. ökningarna av antalet nya medlemmar. Vid årsskiftet 1978/79 hade föreningen 868 medlemmar.

Lustgården

Lustgården 1978 har nyligen utkommit (januari 1979). Volymen kom att omfatta 96 sidor. Där ges bl. a. ingående skildringar av föreningens kurser och exkursioner, t. ex. till Blekinge, Härjedalen, Åland, Själland, Korsika och Irland. Omslaget pryds av en magnifik skogsslönn. *Manustillgången inför nästa nummer är enligt uppgift god.*

Årsmöte 1978

Föreningens 59:e årsmöte hölls den 5 mars på Sjöfartshuset i Stockholm under närvaro av ca 100 medlemmar med gäster. Till ordförande omvaldes Ebbe Gyllenstierna. Till ordinarie styrelseledamöter för perioden 1978—80 omvaldes U. Ditzinger, S. A. Hermelin, T. Nitzelius, I. Nordin och T. G. von Seth. Till suppleanter för samma period omvaldes Ö. Nilsson och valdes C.-A. Lewenhaupt i stället för U. Rappe. Till revisorer för 1978 omvaldes B. Ditzinger och R. Dombrét, som suppleant omvaldes P. Boholm. Ledamöter i valberedningen är B. Ditzinger (sammankallande), M. Smedberg och D. Lagerfelt. I arbetsgruppen för resor och kurser ingår M. Smedberg (sammankallande), I. Jungstedt, R. Dombrét och G. Grejer Larsson.

Styrelseberättelse, ekonomisk redovisning och revisionsberättelse förelades årsmötet, som beslöt lägga dem till handlingarna. Styrelsen beviljades ansvarsfrihet för 1977 års förvaltning. Presenterades arbetsprogrammet 1978. Det antogs av årsmötet. Avslutningsvis berättade f. d. stadsträdgårdsmästaren Holger Blom om utvecklingen inom parker i Stockholm under senare tid.

Verksamhetsredogörelse

Det av årsmötet fastställda arbetsprogrammet kunde genomföras trots att det sannolikt var det mest omfattande i föreningens historia. Inte mindre än tretton aktiviteter av starkt växlande karaktär har ägt rum,

exkursioner, resor, kurser, vandringar och med en bildvisningsafton som repetition. Närmare 500 personer har under året deltagit i föreningens arrangemang. För dessa lämnas här en kortfattad översikt.

1 april. 'Mistel i Mälarenregionen'. En extratidig start för att beskåda den vintergröna halvparasiten i de ännu ej lövade träden. Den sällsynta växten har i Sverige sina rikaste förekomster vid Mälaren. Jakten på den lilla busken, som gav Obelix styrkan, leddes kunnigt av Ingvar Nordin.

20—21 maj. 'Södermanland'. En weekendutflykt under ledning av Göran Grejer Larsson, som initierat gav omkr. 40 dendrologer väl utvalda smakprov på sevärigheter i detta vårt herrgårdstätaste landskap. von Stockenström visade tacksamma exkurenter sitt Änhammar medan ägaren till Harpsund inte visade oss samma uppmärksamhet, men han ansåg väl inte dendrologi som en kärnfråga. Övernattning på Sundbyholm och vandring utefter Sörmlandsleden ingick också i programmet.

21—28 maj. 'Vandringar i Massif Central-Cevennerna'. Med Fritidsbuss och Berith Cavallin i spetsen 'vandrade' dendrologer från försommarvarma dalar över narciss-klädda fält, bland gigantiska raukar till lövsprickningen på bergstoppar. Bambuskog och boken som tidsgräns var upplevelser, liksom pick-nick-lunchernas vin och ost från trakten.

4—10 juni. 'Floristik på Gotland'. Nipsippor på File Hajdar efter ett genombrott i de militära linjerna, acaciaformade enar vid Närshamn, adonis på stora Karlsö och mängder av orkidéer! Vem glömmer de vita skogsliljorna i skogen på Varvsholmen? Att bo på stiftsgård har sina poänger. De floristiska insikterna i föreningen djupnar förhoppningsvis.

10—11 juni. 'Själland—Bjärehalvön'. Utomordentligt gästfrihet mötte alla deltagare. De vill uttrycka sin tacksamhet! Ett av Nordens rikaste arboreta besöktes, Hörsholm. De storslagna naturscenerierna i mötet mellan hav och kust vid Hov, enefäladsmarker och vackra trädgårdsanläggningar vid Norrviken gjorde färden omväxlande och innehållsrik.

10—11 juni. 'Bergslagens vårflor'. Weekendutflykt i buss under ledning av en trio från Nora som verkligen känner sitt Bergslagen. Omväxling kännetecknade programmet, bergsmansgårdar och okidéängar. Studier av Linné-minnen, forellodling och brunnsdrick-

ning ingick. Avslutning bland guckuskor vid Björkskogsnäset.

17 juni. 'Sandemar—Dalarö'. Endagstur under ledning av Margareta Sandström. Natur och kultur i fin gemenskap. Picknick-lunch.

5—12 augusti. 'På tröskeln till Sarek'. Föreningens traditionella fjälltur följde detta år som sig bör Linnés vandringar under Lapplandsresan. René Dombret förde ett 20-tal dendrologer till fots, till sjöss och i luften i ett andetagande vackert landskap, Padjelanta. Sommarens vackraste väder lär ha isolerats till dessa bygder dessa dagar.

16—17 september. 'Kurs i dendrologi'. I Uppsala. Trädkunskap från A—C hanns med. Det finns många Acer- och Abies-arter. Frostskador på buskar och träd gav instruktiva exempel i beskärningsarbetets svåra konst. Parkanläggningar i staden studerades, både nya och gamla, cirklar av tätplanterad hästkastanj och gamla furor i Kronparken väckte intresse.

24 september—5 oktober. 'Vandringar i Skottland'. Fritidsbuss igen, men utan Berith! Höst på ljungklädda skotska hedar. Att man gör varma plädar och värmande destillat i Skottland lär inte ha undgått någon.

7—8 oktober. 'Barrskogslandskapets ekologi'. Försöksanläggningarna vid Jädraås besöktes. Under kunniga ciceroners ledning gavs en inblick i barrskogens ekologi. Energiskogsförsök, bärplockning och besök i gammal järnbruks- och finnbygd ingick.

7 november. 'Bildningskväll'. På KSLA visades bilder från allt vad som hänt under sommaren. Omkring 50-talet dendrologer hade kommit för att repetera eller för att få en glimt av vad andra upplevt.

Mars, maj. 'Kvällsvandringar i Stockholm'. Walter Bauer visade Lidingö och Märten Smedberg Djurgården och Ulriksdal.

Medlemsinformation

Mer än varannan medlem har under året beretts tillfället att delta i någon av föreningens aktiviteter. Medlemmarnas kontakter med styrelsen har varit livlig under året. Antalet erbjudna programpunkter har enligt erhållna erfarenheter varit alltför omfattande och måste framdeles begränsas. Medlemmarna har informerats genom ett februari- och ett höstbrev. Därjämte har utsänts speciella resemeddelanden och en årsmöteskallelse.

Styrelsen

Föreningens styrelse har under året haft ett sammanträde liksom dess arbetsutskott. Många ärenden av

mera brädslande natur har behandlats löpande av arbetsgruppen, funktionärerna eller av enskilda styrelseledamöter.

Funktionärer

Gösta Adelsvärd redaktör, Örjan Nilsson sekreterare, Märten Smedberg reseansvarig, och Helmuth Wanderoy skattmästare.

Lustgårdens äldre årgångar har rönt fortsatt god efterfrågan. Några är nu nästan helt slut.

För all hjälp, välvilja och intresse som medlemmarna på många sätt visat inte minst en stor gästfrihet, vill slutligen styrelsen framföra sitt varma tack.

Uppsala den 15 februari 1979

Föreningen för Dendrologi och Parkvård

För styrelsen

Ebbe Gyllenstierna

ordf.

Örjan Nilsson

sekr.

Styrelseledamöter och revisorer

PERIODEN 1977—1979

Ordinarie:

Bauer, Walter, trädgårdsarkitekt LAR, Artillerigatan 76, 115 30 Stockholm (08-61 90 29)

Fries, Magnus, professor, v. ordf., Ynglingavägen 5 B, 182 62 Djursholm (08-755 73 03)

Gyllenstierna, Ebbe, överste, ordförande, Gyllenstiernsgatan 10, 115 26 Stockholm (08-67 87 65)

Gyllenstierna, Görel, friherre, Spannarp, 262 00 Ängelholm (0431-530 58)

Jungstedt, Inga, trädgårdsarkitekt LAR, Tideliugatan 43, 116 69 Stockholm (08-84 12 40)

Suppleanter:

Sundell, Olof, disponent, Korsnäs-Marma AB, 770 71 Stjärnsund (0255-800 01)

Wanderoy, Helmuth, akademiträdgårdsmästare, skattmästare, Villavägen 8, 752 36 Uppsala (018-10 35 10)

Wiberg, Margareta, fröken, Granitvägen 22 A, 752 43 Uppsala, (018-12 12 27)

PERIODEN 1978—1980

Ordinarie:

- Ditzinger, Ulla, fru, Bråvallavägen 21, 182 63 Djurs-
holm (08-755 12 13)
Hermelin, Sven A, friherre, trädgårdsarkitekt LAR,
Uggleviksgatan 13, 114 27 Stockholm (08-20 90 32)
Nitzelius, Tor, amanuens, Kullegatan 3—5 C, 412 62
Göteborg (031-20 32 71)
Nordin Ingvar, fil. dr., Botaniska trädgården, 413 19
Göteborg (031-45 81 45)
Gade, Vera, fru, Bidevindsvägen 15, 603 65 Norrkö-
ping (011-11 91 40)

Suppleanter:

- Nilsson, Örjan, docent, *sekreterare*, Bellmansgatan 166,
754 28 Uppsala (018-10 35 10)
Lewenhaupt, Carl-Adam, överstelöjtnant, Grevgatan
17, 114 53 Stockholm (08-63 90 65)

PERIODEN 1979—1981

Ordinarie:

- Adelswärd, Gösta, friherre, Slefringe, 597 00 Ätvida-
berg (0120-103 72)
Engstedt, Gösta, lantbrukskonsulent, Kungsgatan 16,
381 00 Kalmar (0480-141 70)

Lindgren, Arne, direktör, Vårgårdsvägen 60, 133 00
Saltsjöbaden (08-781 50 05)

Smedberg, Mårten, akademijägmästare, Fiskartorps-
vägen 108, 115 42 Stockholm (08-30 30 65)

Smedberg, Olof-Fredrik, advokat, Hanstawiik, 151 00
Södertälje (0755-320 32)

Suppleanter:

Bennet, Bengt, friherre, Fjerrestadstorps gård, 260 30
Vallåkra (042-990 68)

Söderbaum, Gunhild, fru, Banérgatan 81, 115 26
Stockholm (08-62 43 85)

REVISORER UNDER 1979

Ordinarie:

Ditzinger, Björn, forstmästare, Bråvallavägen 21,
182 63 Djursholm (08-755 12 13)

Dombrét, René, byrådirektör, Brantingsgatan 41³,
115 35 Stockholm (08-60 83 00)

Suppleant:

Boholm, Per Christian, hovrättsassessor, Vikinggatan
15⁴, 113 42 Stockholm (08-34 85 64)

